

Н. Л. Гавкалова
Ю. В. Василенко

**УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2018

УДК 005.336.4(034)

Г12

Авторський колектив: д-р екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалова – підрозд. 1.3; 2.1; 3.3; аспірант Ю. В. Василенко – вступ; підрозд. 1.1; 1.2; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2; висновки.

Рецензенти: завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, д-р екон. наук, професор *Н. В. Павліха*; директор інституту післядипломної освіти Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, д-р екон. наук, доцент *С. Я. Кісь*; вчений секретар Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, д-р екон. наук, доцент *Н. В. Бєлікова*.

Рекомендовано до видання рішенням ученої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 19 від 25.06.2018 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Гавкалова Н. Л.

Г12 Управління структурою інтелектуального капіталу як основа розвитку підприємства [Електронний ресурс] : монографія / Н. Л. Гавкалова, Ю. В. Василенко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. – 189 с.
ISBN 978-966-676-817-2

Подано комплексні науково-методичні та практичні дослідження із проблем управління структурою інтелектуального капіталу як основи розвитку підприємства. Проведено аналіз сутності управління структурою інтелектуального капіталу та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення управління структурою інтелектуального капіталу на машинобудівних підприємствах.

Рекомендовано для науковців, викладачів окремих навчальних дисциплін у ЗВО, аспірантів, а також може бути корисним у практиці господарювання для вирішення питань стосовно управління інтелектуальним капіталом і соціального розвитку промислових підприємств.

УДК 005.336.4(034)

ISBN 978-966-676-817-2

© Гавкалова Н. Л., Василенко Ю. В., 2018
© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2018

Вступ

З початку 90-х років ХХ ст. посилюється інтерес науковців до вивчення інтелектуального капіталу. Багато уваги вчені, аналізуючи аспекти інтелектуального капіталу, приділяють його структурі. Вони зазначають, що збалансована структура інтелектуального капіталу є запорукою ефективного формування та використання на підприємстві, внаслідок чого має зростати його конкурентоспроможність. Серед науковців, які присвятили свої дослідження розгляду складових і механізмів інтелектуального капіталу, відсутня єдність поглядів щодо сукупності елементів його структури та характеру взаємозв'язків. Водночас немає розроблених механізмів управління зазначеною структурою, що і обумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Нагальним для України є питання управління інтелектуальним капіталом саме промислових підприємств. Це зумовлено тим, що довгі десятиріччя промисловість була ключовим сектором економіки країни (12 % ВВП у 2016 р). Наразі багато промислових підприємств є неконкурентоспроможними, що позначається на результатах діяльності.

За таких умов вагомості набуває потреба в модернізації діяльності промисловості. Висока конкурентоспроможність вітчизняних підприємств можлива лише за умови системного вдосконалення формування ланцюга вартості, що передбачає як покращення якості, так і зниження собівартості продукції. Для реалізації цих напрямів необхідно постійно впроваджувати інновації, що можливе за умов інтелектуалізації праці, використання інтелектуального потенціалу, створення та розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності тощо. Системним базисом згаданих процесів є інтелектуальний капітал як першоджерело створення інновацій. Практика господарювання свідчить, що управління інтелектуальним капіталом, особливо на рівні підприємств, має недостатньо високий рівень. Саме тому сьогодні актуалізується розроблення механізмів та інструментарію управління інтелектуальним капіталом для підвищення ефективності діяльності підприємства.

Проблемами управління інтелектуальним капіталом і дослідженням його структури займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких О. Бервено, Е. Брукінг, Н. Гавкалова, В. Голубкін, Ю. Гава, М. Едвінсон, В. Іноземцев, О. Кендюхов, Д. Клейн, С. Комаров, В. Леонтьєв, Н. Маркова, Н. Мелоун, Л. Мельник, В. Петренко, Л. Прусак, К. Тейлор, Дж. Тис,

Я. Топільницька, А. Чухно, О. Ястремська та інші. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються проблеми управління структурою інтелектуального капіталу, не розроблено цілісного методичного підходу до визначення його складових, не сформовано рекомендацій щодо основних напрямів удосконалення зазначеної структури, що і зумовлює актуальність теми монографії.

Метою наукового видання є узагальнення теоретико-методологічних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства.

Об'єктом дослідження є процес управління інтелектуальним капіталом промислового підприємства.

Предметом дослідження є теоретичні положення, науково-методологічні підходи та практичні рекомендації щодо управління структурою інтелектуального капіталу з метою підвищення ефективності діяльності промислового підприємства.

Незважаючи на проведені дослідження, результати яких подано в монографії, автори не претендують на незаперечність та остаточність суджень, тверджень і висновків. Більш того, враховуючи те, що дослідження тривають, з подякою приймаються зауваження та побажання читачів щодо вдосконалення запропоновано матеріалу на адресу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Розділ 1. Науково-методологічні основи управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

1.1. Генеза поняття «інтелектуальний капітал»

Аналізу інтелектуального капіталу присвячена велика кількість наукових досліджень, проте питання визначення його структури залишається відкритим, а управління структурою виступає не дослідженою сферою. Саме тому виникає потреба у визначенні поняття «управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства». Це складний термін, тому спочатку необхідно дати визначення сутності поняття «інтелектуальний капітал». Надалі – описати дефініцію «структура інтелектуального капіталу», що неможливо без дослідження наукового терміну «структура», згодом – «структура капіталу». Наступний етап передбачає визначення двох понять: з одного боку, потребує специфікації поняття «структура інтелектуального капіталу промислового підприємства»; з іншого – необхідно розкрити смисл «управління структурою інтелектуального капіталу», для чого слід окреслити змістовність «управління структурою капіталу». Після завершення цих етапів формується науковий матеріал, який дозволяє визначити досліджуване поняття «управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства».

Перший етап дослідження полягає у визначенні сутності поняття «інтелектуальний капітал». Він складається з таких підетапів:

- структурний аналіз поняття;
- історичний аналіз;
- морфологічний аналіз;
- критичний аналіз поняття;
- композиція визначення терміна.

Попри тривалі наукові пошуки визначення термін «інтелектуальний капітал» і досі викликає дискусії серед науковців. Теоретичні та прикладні питання інтелектуальної складової досліджували: Е. Брукінг, Л. Едвінсон, Н. Гавкалова, В. Голубкін, В. Іноземцев, О. Кендюхов, С. Клімов, С. Комаров, Б. Леонтьєв, Н. Маркова, М. Мелоун, К. Тейлор, А. Чухно та ін. Проте єдиної думки серед науковців щодо змістовності, структури, особливостей накопичення та використання інтелектуального капіталу немає.

Термін «інтелектуальний капітал» складається з двох компонентів, які мають різне походження. Слово «інтелектуальний» походить від латинського *intellectus*, що означає «розуміння», «розсуд», «розум», «здатність до мислення»; ці визначення притаманні вищим його теоретичним рівням. Слово «капітал» запозичене від німецького *capital*, французького *capital* – «головне майно, головна сума», від латинського *capitalis* – «головний». Воно має таке визначення: економічна категорія, що означає авансову вартість, яка в процесі свого функціонування приносить додаткову вартість.

У XVI-XVII ст., у докапіталістичний період, меркантилісти (У. Стаффорд, Де Сантус, Г. Скаруффі, Т. Мен, А. Серра, А. Монкретьєн) сприймали капітал як гроші. Головним джерелом прибутку капіталу вважали оборот у зовнішній торгівлі. Економічна школа фізіократів під поняттям капіталу як основного багатства розуміла землю і вкладені в неї кошти («аванси»). Відповідно, джерелом формування капіталу фізіократи вважали сільськогосподарське (землевласницьке) виробництво. Представники буржуазної політичної економії (У. Петті, А. Сміт, Д. Рикардо, Ст. Мілль) вважають, що капітал – безперервно самопримножувальна вартість, засоби виробництва, накопичена праця. Вони провели розподіл капіталу на основний і оборотний [185].

У системі марксистського вчення дослідженню категорії капіталу належить центральне місце. За допомогою цієї категорії К. Маркс пояснював усю систему загальноекономічних відносин капіталізму. Джерелом формування капіталу він вважав додаткову вартість, створену додатковою працею найманих робітників виробничої сфери. Відповідно, капітал в економічному розумінні марксистів виступав як засіб експлуатації найманих робітників, а виробничі відносини капіталістичного суспільства – як відносини з приводу розподілу додаткової вартості [108].

Неокласичні економічні теорії капіталу суттєво розвинули його сутнісні характеристики, пов'язані з кількісними пропорціями формування та характером ринкового обороту капіталу [108].

Наведений історичний огляд показує, що парадигма капіталу як економічна категорія, яка характеризує систему й особливості її пізнання, визначається глибоким генезисом і значною широтою підходів. До XX ст. капітал розглядався як гроші або матеріальні активи. У сучасній економіці людська праця та інтелект набувають вирішального значення у виробничому процесі. Тому XX ст. породжує дві нові концепції капіталу – людського й інтелектуального.

Таким чином, історично сформувалась така послідовність основних теорій капіталу:

грошова теорія меркантилістів, представники якої ототожнювали термін «капітал» з термінами «гроші», «багатство», «аванси» [161];

натуралістична теорія класичної школи політекономії, що подає капітал як вкладення у виробництво, складову матеріальних запасів або частину багатства країни, тобто є матеріально-речовинним трактуванням капіталу [161];

теорія К. Маркса, згідно з якою категорію «капітал» трактують як вартість, що приносить додану вартість [161];

теорія всеосяжного капіталу І. Фішера, згідно з якою під капіталом розуміють все те, що здатне протягом певного часу приносити дохід: «...будь-яке благо, що приносить дохід своєму власнику незалежно від сфери застосування, є капіталом» [161];

теорія фінансового капіталу монетаристів, яка абсолютизує роль фінансової сфери в економіці та, відповідно, головну роль віддає фінансовому (грошовому) капіталу [161];

теорія людського капіталу, прихильники якої вважають людину, її знання, навички, вміння, талант, здібності та інші обдарування найважливішим фактором економічного успіху будь-якого підприємства чи країни [161];

теорія інтелектуального капіталу, відповідно до якої капітал – права користування, торгові марки, патенти, ліцензії, ноу-хау, програмне забезпечення для комп'ютерної техніки, інструктивний та нормативний матеріали, знання, вміння, навички людей, зв'язки з клієнтами; зв'язки з постачальниками, з владою, корпоративна культура тощо [161].

За базове визначення поняття «капітал» нами запропоновано взяти визначення автора [208]. На основі теоретичного узагальнення та аналізу еволюції поглядів на сутність капіталу, а також його дефініцій у сучасних умовах автор виділила такі основні підходи до визначення сутності капіталу підприємства: «...вартісний, за якого капітал розкривають через категорію вартості; ціннісний, який капітал визначає через категорію цінності, блага або ресурсу; безпредметний – капіталом вважається все, що здатне приносити дохід». Критичний аналіз кожного з підходів дозволив зробити висновок, що найбільш коректно та повно з економічної точки зору сутність капіталу можна визначити з позиції ціннісного підходу. Під капіталом підприємства пропонується розуміти економічні блага у фінансовій,

фізичній та інтелектуальній формах, що перебувають у постійному взаємозумовленому русі, здатні приносити дохід, введені у відтворювальний процес як фактори виробництва та інвестиційні ресурси, функціонування яких в економічній системі має просторові, часові та вартісні характеристики, пов'язано з факторами ризику та ліквідності та є об'єктом суспільних відносин і управління» [208]. Таке визначення дозволяє відійти від суто матеріалістичного розуміння капіталу, уможлиблює дослідження інтелектуального капіталу як різновиду капіталу, дозволяє точно описати його економічну природу.

Спорідненим до поняття «капітал» є поняття «актив». З погляду на підприємство як на незалежний суб'єкт господарювання, капітал становить абстрактну суму благ, яку має у своєму розпорядженні господарюючий суб'єкт. У цьому сенсі капітал характеризується юридичним і часовим аспектами. Активи є ресурсами, що контрольовані підприємством і використання яких забезпечує збільшення економічних вигід у майбутньому. До них відносять усі наявні матеріальні цінності, нематеріальні активи та кошти, що належать підприємству, а також їх розміщення та використання. Активи та капітал підприємства – це лише різні аспекти одного явища, оскільки про майно говорять як про капітал, необхідний для виробництва. З фінансової точки зору запаси майна (активи) означають очікування майбутніх надходжень коштів або використання фінансових ресурсів у минулому. Засоби підприємства – це обов'язкові майбутні витрати або джерела фінансових коштів у минулому. Виробничо-господарський сегмент окремого підприємства забезпечує його актив, тобто сукупність основних та оборотних засобів. Таким чином, можемо зробити висновок, що активи відображають ресурси для отримання благ, а капітал – джерело формування цих ресурсів.

Для дослідження капіталу необхідне визначення його структурних елементів. У класичній економічній теорії виділяли три основних фактори виробництва: праця, земля і капітал. Тобто капітал мав матеріалістичну природу. Зараз до них іноді додають підприємницьку здібність. Ми вважаємо, що такий розподіл неправильний, адже підприємницька здібність є не що інше, як набір якостей, умінь і здібностей, тобто це складова людського капіталу або інтелектуального. Інтелект – це засіб праці, що може стати капіталом (збільшувати або зменшувати свою вартість) тільки тоді, коли його власники встановлять певні економічними відносини з власниками інших факторів виробництва. Таким чином, інтелектуальний

капітал – це фактор виробництва у вигляді вартості, здатної приносити додаткову вартість. Варто пам'ятати, що капітал – це не річ, не майно, а історично певні економічні відносини пов'язані з речами; тобто це відносини з приводу зміни їх вартості, капіталізації. Згодом науковці виділили фінансовий капітал. Наразі більшість вчених погоджується з тим, що до складу капіталу можна віднести також інтелектуальний капітал.

На підставі досліджень [208] можна виділити фінансовий, фізичний та інтелектуальний види капіталу. Подібного поділу дотримується багато науковців. Різниця полягає лише в розподілі джерел сукупних ресурсів організації між видами капіталу. Аналогічний підхід можна зустріти у працях інших прихильників концепції людського капіталу. Основною різницею між людським капіталом та іншими видами інтелектуального капіталу є те, що людський капітал «є не віддільним і не відчужуваним від тих, кому він належить, і не може бути скопійованим або відтвореним у жодній іншій організації» [4]. Отже, більшість економістів погоджуються з тим, що інтелектуальний капітал є складовою капіталу підприємства та включає людський капітал.

Інтелектуальний капітал має загальні властивості капіталу, які дозволяють визначити його як один із видів капіталу, оскільки він:

- генерує потік цінностей;
- приносить додану вартість;
- вимагає постійного вкладення ресурсів;
- має потребу в реновації [113].

З іншого боку, він відтворює характерну лише йому специфіку та особливості:

- цей капітал не має матеріальної основи;
- не має фізичного зносу, тобто не амортизується у процесі використання, а навпаки, втрачає свою вартість саме від того, що не використовується;

оцінюється за допомогою вартісних і невартісних, кількісних і якісних показників;

інвестиції в інтелектуальний капітал забезпечують його власнику отримання більшого доходу, ніж вкладення в матеріальні активи [146].

Значення інтелектуальної складової підкреслювали ще класики економічної теорії. Так, В. Петті [119] наголошував на ролі населення в процесі нагромадження багатства. А. Сміт [141] у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства народів» називає інтелектуальну працю

головною у розвитку країни. Знання, набуті в процесі навчання і трудової діяльності, він уподібнював капіталу, а витрати на освіту – капіталовкладенням. Д. Рікардо та Дж. Міль [130] стверджували, що будь-яке розширення знань чи вдосконалення застосування предметів, засобів праці та сил природи дає змогу за однакової інтенсивності праці виробляти більшу кількість продукту. А. Маршалл [100] четвертим фактором виробництва називав організацію, під якою розумів сукупність знань, що забезпечують ефективну організацію землі, праці та капіталу. Вчений вважав, що «економічна вигода від використання одного великого промислового відкриття цілком достатня для покриття витрат для цілого міста» [100]. Український дослідник М. Туган-Барановський пов'язував споживання з піднесенням чи спадом виробництва [152]. Й. Шумпетер стверджує, що періодичність у виникненні нововведень викликає циклічність розвитку економіки [150].

Вважається, що вперше у 1946 р. питання інтелектуального капіталу підняв П. Друкер у роботі «Концепція корпорації» [57]. Виникненню теорії інтелектуального капіталу передувала теорія людського капіталу, становлення якої відбувалось у 60-х рр. ХХ ст. з публікацією праці «Інвестиції в людський капітал» Т. Шульца [182]. Це питання досліджував Г. Беккер у праці «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз» [11]. Безпосередньо термін «інтелектуальний капітал» використав у 1969 р. Гелбрейт Дж. у роботі «Нове індустріальне суспільство». Він визначив інтелектуальний капітал як дещо більше, ніж «чистий інтелект» людини, що включає цілеспрямовану інтелектуальну діяльність [57].

Ґрунтовні дослідження теорії інтелектуального капіталу розпочалися в 90-х рр. ХХ ст. У 1994 р. Л. Едвінсон і М. Мелоун уперше у річному звіті Scandia використали показники інтелектуального капіталу як активи підприємства. Саме цей інноваційний крок врятував фірму від банкрутства та став поштовхом до розвитку теорії інтелектуального капіталу і її прикладного використання.

Упровадження у науковий тезаурус поняття «інтелектуальний капітал» стало відображенням принципово нового підходу до аналізу ринкових відносин, конкурентних переваг і лідерства підприємств, що ґрунтуються на ефективному використанні унікальних за природою нематеріальних факторів, здатних привести в дію механізм інноваційного розвитку [34]. За Л. Едвінсоном і М. Мелоуном «виникнення інтелектуального капіталу

є цілком закономірним явищем. Інтелектуальний капітал є головним критерієм оцінювання компаній і закладів, тому що лише він здатен відобразити динаміку організаційної стійкості та процесу створення цінностей. Тільки він придатний для оцінювання сучасного виробництва, що змінюється так швидко, що робити висновки про його вартість можна лише з урахуванням таланту його робітників, їх відданості справі та якості знарядь праці, які вони використовують» [223].

Вітчизняні вчені зацікавились цією темою наприкінці ХХ ст., і вже є значні досягнення у вивченні концепції інтелектуального капіталу. Проте питання потребує подальших досліджень.

Деякі вчені ототожнюють поняття «інтелектуальний капітал» та «інтелектуальний потенціал». З нашої точки зору, це некоректно, оскільки ґносеологічно інтелектуальний капітал – засіб досягнення мети, а інтелектуальний потенціал – можливості її досягнення. Те, що підприємство розпоряджається ресурсами, не означає, що ці можливості будуть колись реалізовані. Тому потенціал означає лише можливість досягнення певного результату, тоді як капітал передбачає економічну діяльність, яка націлена на отримання економічних результатів.

Інтелектуальний капітал слід також відрізнити від поняття «інтелектуальна власність». Це поняття означає закріплені законом права на результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній, художній та інших галузях. Тобто «інтелектуальна власність» характеризує передовсім правовий аспект володіння певними результатами інтелектуальної діяльності, інтелектуальними ресурсами – незалежно від того, чи наділені об'єкти інтелектуальної власності функцією капіталу. Інтелектуальний капітал може включати об'єкти інтелектуальної власності, але економічно це ширша та більш складна категорія. Інтелектуальну власність можна визначати інтелектуальним капіталом тільки тоді, якщо вона є фактором отримання економічних результатів діяльності підприємства [67].

Для коректного визначення інтелектуального капіталу доцільно провести історико-порівняльний аналіз розуміння науковцями його сутності. Такий аналіз приведено у табл. 1.1 (доповнено автором за даними [189]). На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що інтелектуальний капітал як поняття вперше з'являється у 1969 р. у роботах Дж. Гелбрейта. Предметом масових економічних досліджень на Заході він став у розробках Х. Макдональда у 1982 р.

**Історико-порівняльний аналіз трактовки сутності
інтелектуального капіталу**

Роки	Автори	Структура поняття «інтелектуальний капітал»
1	2	3
1969	Гелбрейт Дж. [44]	Інтелект людини + інтелектуальна діяльність
1984	Клейн Д., Прусак Л. [177]	Інтелектуальний матеріал, який формалізований, зафіксований та використаний для виробництва ціннішого активу
1989	Свейбі К.-Е. [250]	Нематеріальні активи фірми (внутрішня і зовнішня структура, компетентність)
1990	Стюарт Т. [144]	Інтелектуальний матеріал (знання + досвід + інформація + інтелектуальна власність), що бере участь у створенні цінностей
1991	Едвінсон Л., Мелоун М. [166]	Людський капітал (інтелектуальні можливості та відповідні практичні навички людей) + структурний капітал (бренди, бази даних, зв'язки зі споживачами, ІТ-системи)
1993	Сент-Онж Х. [181]	Клієнтський + структурний + людський капітали
1995	Іноземцев В. [197]	Інтелектуальний капітал уподібнюється «колективному мозку», що акумулює наукові та повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування та організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж фірми
2000	Клімов С. [73]	Сукупність індивідуальних здібностей людини є категорією мікроекономіки, що характеризує якість робочої сили
2002	Даум Ю.Х. [246]	Клієнтський + партнерський + структурний + людський капітали
2003	Кендюхов О. [66]	Здатність створювати нову вартість інтелектуальних ресурсів підприємства, представлених людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученими ззовні як засоби створення нової вартості
2003	Кузьмінський В. [81]	Система відносин економічних суб'єктів щодо раціонального стійкого його відтворення на основі прогресивного розвитку науки для виробництва конкурентних товарів і послуг; підвищення рівня життя; розв'язання проблем нерівномірності світового та регіонального розвитку на основі персоніфікованих економічних інтересів суб'єктів

1	2	3
1997	Брукінг Е. [20]	Люди + права на інтелектуальну власність + інфраструктура + становище на ринку
2004	Бендиков М., Джамай Е. [12]	Сума тих знань усіх працівників, яка забезпечує конкурентоспроможність
2004	Тис Дж. [148]	Застосовує синонімічне інтелектуальному капіталу поняття «знаннєві активи», акцентуючи таким чином увагу на необхідності отримання економічної вигоди від індивідуальних і організаційних знань як стратегічних активів
2005	Голубкін В. [194]	Ті нематеріальні (безтілесні) активи, які не вказуються у фінансових документах компанії, але можуть бути кодифіковані, оцінені й управляються компанією. Цей термін використовується в широкому сенсі для позначення невлених активів, які мають вирішальне значення для успіху та конкурентоспроможності компанії
2005	Чечелева Т. [167]	Сукупність знань, навичок, умінь людини, її мобільність і креативність, які забезпечують можливість створення додаткового продукту в процесі руху інтелектуального капіталу
2006	Кендюхов О. [68]	Капітал, створений людським і/або машинним інтелектом і представлений інтелектуальними ресурсами, які здатні створювати нову вартість
2006	Даффі Д. [195]	Сукупні знання, якими володіє організація в особі своїх співробітників, а також у вигляді методологій, патентів, архітектури та взаємозв'язків
2006	Гавкалова Н., Маркова Н. [34]	Інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їх досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як його винахіднику, так і іншим суб'єктам господарювання та використовуються з метою отримання доданої вартості
2006	Мельник Л. [77]	Сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що використовуються в процесі інтелектуальної праці
2007	Баранчєєв В. [10, с.44–45]	Соціальний капітал + активи(інноваційні, корпоративної та інноваційної культури, організаційно-управлінські, стратегічні)
2007	Колот А. [75]	Взаємодія з інститутами ринку + капітал установи + людський капітал
2007	Леонтьєв Б. [86]	Права на результати творчої діяльності людини + природні та надбані інтелектуальні здібності та навички + накопичені бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами

1	2	3
2007	Лукичева Л. [89]	Здатність працівників розуміти, використовувати та впроваджувати нові, ефективніші засоби забезпечення діяльності організації
2007	Ґава Ю. [31]	Особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, формалізований, зафіксований і використаний для збільшення вартості активів компанії
2008	Базилевич В. [9]	Накопичена у процесі інтелектуальної діяльності сукупність знань, досвіду, навичок, творчості, здібностей, взаємовідносин, що мають економічну цінність і використовуються у процесі виробництва й обміну з метою отримання доходу
2009	Петренко В. [120]	Сукупність усіх інтелектуальних продуктів підприємства, які використовуються ним і забезпечують його конкурентоспроможність у ринковому оточенні
2010	Чухно А. [162]	Капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, – тобто все те, що визначає імідж фірми та змістовність її бізнесу
2012	Топільницька Я. [150]	Сукупність різних інтелектуальних цінностей, що в процесі свого обігу та кругообігу приносять додаткову вартість і забезпечують конкурентні переваги особі, підприємству чи державі
2000	Комаров С. [76]	Стратегічний бізнес-актив будь-якої організації, що складається з двох основних елементів: явних і неявних знань, які можуть бути використані для набуття конкурентних переваг і створення вартості

У вітчизняній науці перші згадки виникли у 1995 р. у праці В. Іноземцева, а широке розповсюдження в українському науковому просторі це питання отримало з початком ХХІ ст. Причому інтерес до інтелектуального капіталу стрімко зростає. Історичний аналіз не дає змоги визначити тенденції у тлумаченні інтелектуального капіталу через складність поняття, безсистемність і розгалуженість трактування категорії різними вченими.

Незважаючи на те, що термін «інтелектуальний капітал» досить широко використовується, серед науковців немає єдиної думки щодо його змістовності. Це зумовлює необхідність проведення морфологічного аналізу, який наведено в табл. 1.2.

Морфологічний аналіз поняття «інтелектуальний капітал»

Базова категорія	Автори	Основна категорія	Визначення
1	2	3	4
Актив, здатний приносити прибуток	Клейн Д., Прусак Л. [177]	Інтелектуальний матеріал	Інтелектуальний матеріал, формалізований і зафіксований, що використовується для виробництва більш цінного майна
	Кендюхов О. [66]	Інтелектуальні ресурси	Здатні створювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученими ззовні як засоби створення нової вартості
	Гавкалова Н., Маркова Н. [34]	Інтелектуальні ресурси	Інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їх досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як його винахіднику, так і іншим суб'єктам господарювання та використовуються з метою отримання доданої вартості
Актив, здатний приносити прибуток	Гава Ю. [31]	Особистий ресурс, інтелектуальний матеріал	Особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, формалізований, зафіксований і використовуваний для збільшення вартості активів компанії
	Тис Дж. [148]	Знаннєві активи	Застосовує синонімічне інтелектуальному капіталу поняття «знаннєві активи», акцентуючи таким чином увагу на необхідності отримання економічної вигоди від індивідуальних і організаційних знань як стратегічних активів
	Леонтьєв В. [86]	Вартість активів	Вартість усіх наявних інтелектуальних активів
	Мельник Л. [77]	Сукупність активів	Сукупність матеріальних і нематеріальних активів, що використовуються в процесі інтелектуальної праці
	Тейлор К. [233]	Нематеріальні активи	Нематеріальні активи компанії, які не піддаються кількісному оцінюванню, на протилежність матеріальних активів. Інтелектуальний капітал компанії складають знання її співробітників, накопичені ними у ході розроблення продуктів і надання послуг, а також її організаційна структура та інтелектуальна власність

1	2	3	4
	Брукінг Е. [20]	Нематеріальні активи	Нематеріальні активи, без яких компанія не може існувати, тому включає ринкові, людські, інфраструктурні активи й інтелектуальну власність
Актив і фактор конкурентоспроможності	Топільницька Я. [150]	Сукупність інтелектуальних цінностей	Сукупність різних інтелектуальних цінностей, що в процесі свого обігу та кругообігу приносять додану вартість і забезпечують конкурентні переваги особі, підприємству чи державі
	Комаров С. [76]	Стратегічний бізнес-актив, явні та неявні знання	Стратегічний бізнес-актив будь-якої організації, що складається з двох основних елементів: явних і неявних знань, які можуть бути використані для набуття конкурентних переваг і створення вартості
	Голубкін В. [194]	Активи	Ті нематеріальні (безтілесні) активи, які не вказуються у фінансових документах компанії, але можуть бути кодифіковані, оцінені й управляються компанією. Цей термін використовується в широкому сенсі для позначення невлених активів, які мають вирішальне значення для успіху та конкурентоспроможності компанії
	Бервено О. [13]	Актуальні активи фірми	Сукупність актуальних активів фірми, заснованих на інтелектуальних здібностях співробітників, що реалізуються у процесі інноваційної діяльності та забезпечують досягнення цілей господарства як феномена культури
Фактор конкурентоспроможності	Чухно А. [162]	Капітал	Капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, – тобто все те, що визначає імідж фірми та змістовність її бізнесу
	Іноземцев В. [197]	Коллективний мозок	Інтелектуальний капітал уподібнюється «колективному мозку», що акумулює наукові та повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, спілкування та організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж фірми
	Петренко В. [120]	Інтелектуальний продукт	Сукупність усіх інтелектуальних продуктів підприємства, які використовуються ним і забезпечують його конкурентоспроможність у ринковому оточенні
Процес	Алберт С., Бредлі К. [173]	Процес	Процес перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси, які дають конкурентні переваги особі, фірмі

1	2	3	4
	Едвінссон Л., Мелоун М. [166]	Ресурси	Усі види ресурсів сучасного підприємства, що не піддаються традиційному оцінюванню. Знання, які можна перетворити на прибуток і оцінити
Знання, здібності	Садовський В. [135]	Знання, навички, досвід	Знання, навички, досвід, невід'ємні від носія – людини
	Клімов С. [73]	Сукупність індивідуальних здібностей	Сукупність індивідуальних здібностей людини і є категорією мікроекономіки, що характеризує якість робочої сили
	Леонтьєв Б. [86]	Законні права	Сукупність наявних у співробітника законних прав на результати його творчої діяльності, його природних і набутих інтелектуальних здібностей і навичок, а також нагромаджені ним бази знань і корисних відносин з іншими суб'єктами

З табл. 1.2 витікає, що Д. Клейн і Л. Прусак розуміють інтелектуальний капітал як інтелектуальний матеріал, що використовується для виробництва більш цінного майна. О. Кендюхов, трактуючи його як інтелектуальні ресурси, описує складові (людський і машинний інтелект, інтелектуальні продукти), підтверджуючи складність структури матеріального капіталу. Н. Гавкалова та Н. Маркова також підкреслюють його здатність приносити додаткову вартість. Визначення Ю. Гави подібне до визначення Д. Клейна та Л. Прусака. Натомість Дж. Тис використовує синонімічне поняття «знаннєві активи», чим підкреслює роль знань як стратегічних активів і наголошує на необхідності отримання вигоди від них. В. Леонтьєв розуміє інтелектуальний капітал як вартість інтелектуальних активів, вважаючи, що інтелектуальний капітал має суто економічну природу і до нього можна віднести тільки оцінені активи. Л. Мельник говорить про матеріальну та нематеріальну складову інтелектуального капіталу. К. Тейлор підкреслює, що термін не піддається оцінюванню; його трактовка складу, окрім знань, включає організаційну структуру й інтелектуальну власність. Е. Брукінг підкреслює роль інтелектуального капіталу, стверджуючи, що без нього підприємство не може існувати, та розглядає його як синонім нематеріальних активів. Я. Топільницька говорить про інтелектуальний капітал як про процес кругообігу інтелектуальних цінностей, що приносять додаткову вартість і забезпечують конкурентні переваги підприємства. С. Комаров акцентує увагу на стратегічній ролі інтелектуального капіталу та його

можливості створювати вартість. На стратегічній ролі інтелектуального капіталу наголошує і В. Голубкін. О. Барвено стверджує, що інтелектуальний капітал є сукупністю активів фірми, які слугують досягненню цілей компанії. А. Чухно розуміє його як капітал, який створює імідж і змістовність бізнесу фірми. В. Іноземцев використовує тотожне поняття – «колективний мозок». В. Петренко розуміє інтелектуальний капітал як сукупність інтелектуальних продуктів, здатних забезпечувати конкурентоспроможність фірми. Як процес трактують його С. Альберт і К. Бредлі. Процесний підхід використовують піонери вивчення інтелектуального капіталу Л. Едвінссон і М. Мелоун. В. Садовський і С. Клімов наголошують на невід'ємності інтелектуального капіталу від людини, а Б. Леонтьєв вводить у систему знань і здібностей права на результати інтелектуальної власності людини.

Таке різноманіття проаналізованих визначень сутності інтелектуального капіталу свідчить про те, що вони є нерівнозначними і тому потребують подальшого аналізу їх сутності. Для цього було проведено декомпозицію наведених визначень на складові за такими ознаками порівняння: сутність поняття, змістовність і кінцева мета (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Морфологічна декомпозиція визначення сутності
поняття «інтелектуальний капітал»**

Ознака порівняння	Структурний склад
1	2
Сутність поняття	Формалізований і зафіксований інтелектуальний матеріал [31]; інтелектуальні ресурси [66]; особистий ресурс [162]; знаннєві активи [148]; вартість інтелектуальних активів [86]; інтелектуальні ресурси підприємства [34]; нематеріальні активи компанії [233]; нематеріальні активи [20]; сукупність інтелектуальних цінностей [162]; стратегічний бізнес-актив організації [76]; нематеріальні активи [20]; сукупність актуальних активів фірми [233], капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі [162]; «колективний мозок» [63]; сукупність усіх інтелектуальних продуктів підприємства [120]; процес [233]; усі види ресурсів підприємства [166]; знання, навички, досвід [162]; сукупність індивідуальних здібностей людини [73]

1	2
Зміст	Людські та машинні інтелекти, інтелектуальні продукти, створені підприємством самостійно або залучені ззовні [66]; сукупність наукових, професійних і загальних знань працівників, їх досвід, уміння, навички, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як їх винахіднику, так і іншим суб'єктам господарювання [34]; формалізований і зафіксований інтелектуальний матеріал [31]; знання співробітників, накопичені у ході розроблення продуктів і надання послуг, організаційна структура та інтелектуальна власність компанії [233], ринкові, людські, інфраструктурні активи й інтелектуальна власність [20]; обіг і кругообіг інтелектуальних цінностей [31]; явні та неявні знання [76]; наукові та професійно-технічні знання працівників, інтелектуальна праця та інтелектуальна власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційна структура й інформаційні мережі та імідж фірми [63]; процес перетворення нематеріальних активів і знань у ресурси [233]; знання, які можна перетворити на прибуток і оцінити [34]; законні права на результати творчої діяльності людини, природні та набуті інтелектуальні здібності та навички, бази знань [86]
Кінцева мета	Виробництво більш цінного майна [144]; створення нової вартості [66]; отримання доданої вартості [34]; збільшення вартості активів компанії [162]; отримання економічної вигоди [148]; принесення доданої вартості та забезпечення конкурентних переваг [162]; набуття конкурентних переваг і створення вартості [76]; успіх і конкурентоспроможність компанії [194]; досягнення цілей господарства як феномена культури [13]; визначення іміджу фірми та змістовність бізнесу [162]; забезпечення конкурентоспроможності в ринковому оточенні [120]; конкурентні переваги [150]; прибуток [166]

Проведення морфологічної декомпозиції дозволило виявити, що вся різноманітність наведених визначень пов'язана з наявністю різних підходів до визначення поняття інтелектуального капіталу, а саме: як актив, як фактор конкурентоспроможності, як актив і фактор конкурентоспроможності, як процес і як знання і навички. Основні підходи до визначення поняття «інтелектуальний капітал» зображені на рис. 1.1.

Перший підхід – трактовка інтелектуального капіталу як активу, здатного приносити дохід. Другий підхід визначає інтелектуальний капітал як результат, тобто здатність до забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Третій є синтезом перших двох підходів: він визначає інтелектуальний капітал і як актив, і як фактор конкурентоздатності одночасно. Деякі автори розуміють інтелектуальний капітал як процес, його здатність до відтворення, можливості залучення інтелектуального капіталу в процес кругообігу, в якому здійснюється його виробниче споживання.

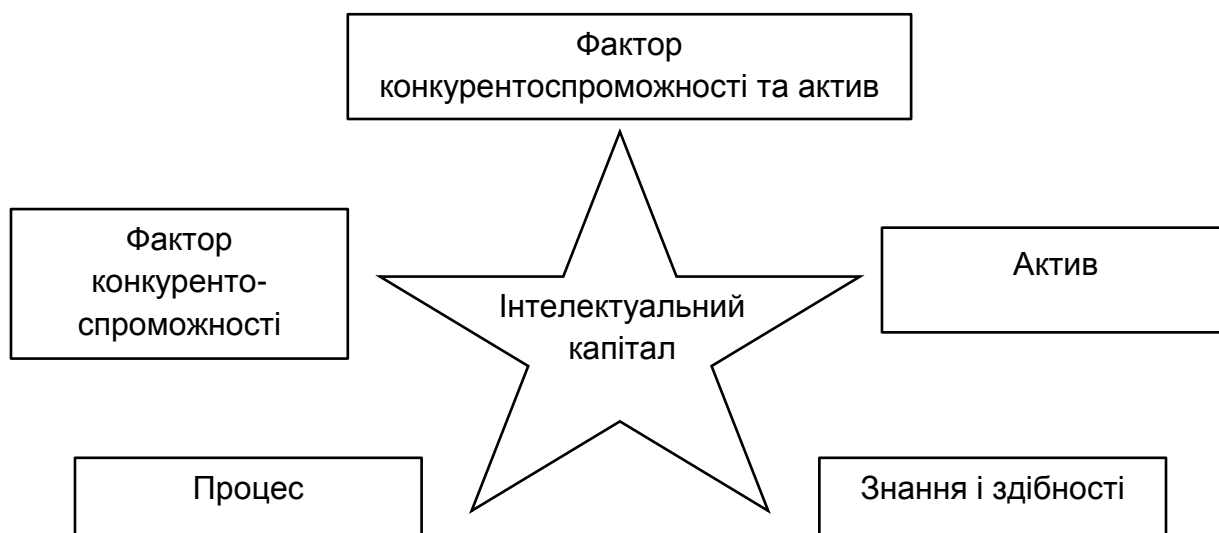

Рис. 1.1. Підходи до визначення інтелектуального капіталу

У межах п'ятого підходу інтелектуальний капітал розглядається як знання, досвід, інтелектуальні права невід'ємні від людини. Підходи до трактовки інтелектуального капіталу як процес, актив і результат виділяє також автор [150].

Виходячи зі сказаного можна зазначити, що сучасні дослідники інтелектуального капіталу розглядають його в різних аспектах, що стало підґрунтям для узагальнення основних підходів до дослідження сутності розглянутого поняття (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Особливості основних підходів до визначення інтелектуального капіталу

Підходи	Сутність	Особливість	Недоліки	Автори
1	2	3	4	5
Актив	Інтелектуальний капітал розглядається як актив, здатний приносити дохід	Звуження значення інтелектуального капіталу до засобу прибутку, ігнорування його як потенціалу, фактора конкурентоспроможності	Недостатню увагу приділяє зовнішньому значенню інтелектуального капіталу	Д. Клейн [177], Л. Прусак [248], О. Кендюхов [69], Н. Гавкалова, Н. Маркова [34], Ю. Гава [31], Дж.Тис [148], В. Леонтьєв [86], Л. Мельник, К. Тейлор [233], Е. Брукінг [20]

1	2	3	4	5
Фактор конкурентоспроможності	Інтелектуальний капітал розглядається як результат, здатний забезпечити конкурентоспроможність підприємства	Визначення зовнішньої ролі інтелектуального капіталу, його стратегічне значення	Не враховано внутрішнє значення інтелектуального капіталу	А. Чухно [162], В. Іноземцев [63], В. Петренко [120]
Актив і фактор конкурентоспроможності	Інтелектуальний капітал розглядається і як актив, здатний приносити дохід і як фактор конкурентоспроможності	Об'єднання двох підходів дає змогу усунути їх неповноту	Повністю відображено роль інтелектуального капіталу, не відображено його природу (як процес)	С. Комаров [76], В. Голубкін [194], О. Бервено [13]
Процес	Інтелектуальний капітал слід розуміти як процес перетворення знань, нематеріальних активів у ресурси	Акцентує увагу на інтелектуальному капіталі як процесі (його природі)	Ігнорує роль інтелектуального капіталу	С. Альберт, К. Бредлі [173], Л. Едвінссон, М. Меллоун [166]
Знання, здібності	Знання, досвід, інтелектуальні права невід'ємні від людини	Пов'язування інтелектуального капіталу виключно з його носієм – суб'єктом	Не відображає ні природу, ні роль інтелектуального капіталу	В. Садовський [135], С. Клімов [73], Б. Леонтьєв [86]

Аналізуючи вітчизняні та зарубіжні джерела, можна зробити висновок, що більшість вчених дотримується трактування інтелектуального капіталу як активу підприємства. Цей підхід має такі недоліки: визначення лише однієї складової інтелектуального капіталу, тобто урізання його економічної змістовності (враховує інтелектуальний капітал тільки як актив, хоча природа інтелектуального капіталу значно ширша – він має принципове значення для конкурентоспроможності підприємства; також це складний процес перетворення знань у ресурси).

Інші визначення мають такі недоліки: уподібнення терміну спорідненим йому категоріям знань, інтелектуального потенціалу, людському капіталу, неповне чи неточне визначення тощо. Тому ми вважаємо, що для визначення інтелектуального капіталу необхідно дотримуватись трьох підходів – процесного, результативного та розуміння інтелектуального капіталу як активу підприємства. Узагальнивши розглянуті підходи, можна запропонувати таке визначення: інтелектуальний капітал – це інтелектуальні активи, представлені людськими та машинними інтелектами, а також

інтелектуальними продуктами, що мають економічну цінність і можуть бути використані у процесі виробництва й обміну з метою отримання доходу та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. У цій трактовці об'єднано всі три основних напрями визначень інтелектуального капіталу: актив, процес, результат. Чітко описано його складові, підкреслено нематеріальну природу інтелектуального капіталу, акцентовано увагу на його складності, стратегічному значенні та здатності приносити дохід, процесному аспекті.

1.2. Теоретичні положення управління структурою інтелектуального капіталу

Після з'ясування сутності інтелектуального капіталу необхідно окреслити поняття «структура інтелектуального капіталу», а першим етапом цього процесу є визначення дефініції «структура».

Часто автори у термін «структура» вкладають різну змістовність, тому виникає необхідність дослідження трактовок цього поняття. Для визначення сутності поняття «структура» проведено історичний і критичний аналізи, морфологічна декомпозиція і композиціонування.

Поняття «структура» походить від латинського «structura», що означає «побудова», «порядок», «зв'язок».

Завжди вважалося, що для пізнання предмета чи явища слід дізнатись, з чого він складається. Для здійснення цього у філософії вживались поняття «просте – складне», «частина – ціле». Довгий час просте вважалося неподільним, а складне – таким, що може бути розкладене на частини. Згодом виявилось, що властивості цілого не можуть бути зведені до набору властивостей його частин. Сума деталей об'єкта ним не стає. Діалектично було встановлено, що таємниця цілісності полягає у зв'язках, які об'єднують предмети в складні комплекси, й у взаємодії їх частин. Так був відкритий принцип цілісності, який має велике значення в пізнанні людиною світу. Це сприяло розвитку системного підходу до аналізу різних об'єктів і відкрило шлях до формування категорій «елемент», «структура», «система».

У античній граматиці та риторичі та середньовічній герменевтиці «структура» позначала організацію висловлення або композицію мови та тексту. У цьому сенсі субстанція елементів, а також зміна та розвиток

системи не береться до уваги. У середні віки питання про онтологічний статус структури розділило філософів на номіналістів і реалістів. Тоді як реалісти розглядали структуру як об'єктивну реальність, яка існує незалежно від дослідника, номіналісти її заперечували.

Важливий внесок у формування ідей системності зробила німецька класична філософія. У ній поняття системи застосовувалось переважно для вирішення проблем пізнання. Систематизація людських знань входила до функцій філософії. У Канта «структура» – «становище і зв'язок частин якого-небудь організму, створеного з певною метою» [164].

Проте до середини XIX ст. панували ідеї механіцизму й елементаризму, тобто пізнання речі зводилося до суми пізнання її частин.

Із середини XIX ст. у дослідженнях біологічного світу та людського суспільства виникають ідеї системності (К. Маркс і Ч. Дарвін). К. Маркс стверджував, що: «... не можна зрозуміти частину, не спираючись на певні знання про ціле» [164]. Він розумів суспільство як «соціальний організм» зі своєю специфічною структурою (суспільно-економічною формацією). Це дозволило розвинути знання про структуру, фактори, механізми та закони розвитку суспільної цілісності. Філософ підійшов до аналізу суспільства як до організованої, впорядкованої системи, в якій формується людина, її потреби, здібності, цілі та завдання діяльності.

Теорії Маркса та Дарвіна справили великий вплив на розвиток системного підходу, сприяли його поширенню на пізнання і практику. Становлення системних уявлень сприяло дослідженню з урахуванням цілого, що вимагало, в свою чергу, розроблення аналітичних методів мисленнєвого розчленування предметів на частини в ході їх пізнання.

У XX ст. цей процес посилюється і поглиблюється, продовжується дослідження принципів і методів системного підходу. Основою методології системного дослідження залишається діалектико-матеріалістична концепція системності, через яку осмислюються категорії системи, елементу та структури.

Після огляду генезису поняття «структури» проаналізуємо підходи до його визначення у різних галузях науки.

Категорія «структура» в філософії розглядається в межах діалектики, тобто методу філософії, що досліджує категорії розвитку. Для коректного аналізу структури в наукових теоріях необхідно визначити її онтологічний статус. Як зазначалось, у епоху Середньовіччя філософи розмежувались

на реалістів, які вважали, що структура – це об'єктивна реальність, яка існує без дослідника, і реалістів, які заперечували об'єктивну реальність структури. Для відповіді на це запитання К. Леві-Стросс виокремлює реальність і модель. Структури не складають частину реальності, а констатують моделі реальності, не маючи жодного відношення до реальності.

Представник методологічного структуралізму У. Еко [238] трактує структуру як корисний і необхідний інструмент мислення для цілей спрощення різних феноменів з якоїсь однієї точки зору. У. Еко розглядає структуру як технічний засіб гомогенізації різних об'єктів. З позицій методологічного структуралізму питання про іманентність структур досліджуваного об'єкта або пізнавальної діяльності дослідника виявляється зайвим.

Автор «Теорії структурації» Е. Гідденс вважав, що структурам притаманне віртуальне існування, вони позачасові та безсуб'єктні [238].

Серед науковців панує двояке розуміння структури. У холістичному поданні структура ототожнюється з системою, а система вміщує елементи та зв'язки між ними. Отже, динамічне та статичне вимірювання припустиме. Антиподом до цього підходу є статистична парадигма. Склад елементів, зміна та розвиток системи не є значущими, структура характеризує лише незмінні аспекти системи. Динамічне розуміння структури характерно для біології і психології, які підкреслюють регулярність і еволюцію процесів. Кібернетика та теорії систем розвивали структурні матриці й інші моделі формалізації динамічних структур. Ж. Піаже розглядав динаміку як конститутивну характеристику [238].

Холістичне визначення структури вводить такі її характеристики, як цілісність і єдність. Представник філософії життя В. Дільтей [238] розвивав холістичну парадигму структури на противагу атомістичній психології. В основу його поглядів закладені діалектичні відношення частини до цілого. Структура розглядається як холістичний організаційний принцип, що визначає інтерпретацію складових. За Дільтеєм, частини мають значення тільки з огляду на ціле, а ціле – значуще лише за умови існування частин, що створює герменевтичне коло. У структуралізмі також переважає холістична парадигма.

Іншим підходом є уявлення про структуру як про мережу відносин, що зв'язує елементи системи. Така трактовка особливо поширена в математиці. За такого підходу система розглядається як сукупність елементів і зв'язків між ними. Отже, змістовність структури та системи відрізняється. На противагу структуралізму, який абсолютизує структуру ціною

заперечення елементів, ця парадигма розглядає елементи як неподільні сутності. Ж. Піаже дає визначення структури як моделі, прийнятої в лінгвістиці, математиці, логіці, фізиці, біології та інших науках, ототожнюючи структуру з будь-якими, в тому числі динамічними, системами.

У соціальних теоріях поняття структури розвивається в опозиції до поняття соціальної дії. З одного боку, працюють макротерії типу структуралізму, структурного функціоналізму, теорії систем, а з іншого – мікротерії типу символічного інтеракціонізму, феноменологічної соціології, етнометодології. Макротерії говорять про структуру як щось первинне, незалежне від індивідів. Це робить соціальну дію продуктом соціальної структури. Навпаки, мікротерії стверджують, що саме соціальна структура походить від соціальних дій і взаємодій. З початку 80-х рр. ХХ ст. у соціальній теорії спостерігається спроба інтегративного розуміння соціальної структури та соціальної дії. Представники багатовимірного підходу приділяли увагу окремим аспектам цього складного поняття: Дж. Александер – багатовимірній соціології і теорії комунікативної дії; Ю. Хабермас – теорії структурації; Е. Гідденс – когнітивному аналізу та ін. Визначення поняття «структура» надано у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Визначення поняття «структура»

Підходи	Ключові поняття	Автори	Визначення поняття «структура»
1	2	3	4
Трактовка структури як будови	Пристрій, склад, внутрішній устрій, будова, спосіб організації, порядок розташування елементів	Даль В. [236], Ожегов С. [116], Лекції МІП з філософії [207]	Пристрій, побудова, склад, лад
			Внутрішній устрій, будова
			Будова та форма організації речей (системи), обумовлена дискретністю їх внутрішнього наповнення
			Структура характеризує порядок розташування елементів відносно один одного. Система характеризує тіло як упорядковане ціле. Елементи характеризують склад тіла

1	2	3	4
Трактовка структури як будови і єдності зв'язків	Будова, розташування, порядок, взаєморозташування, побудова, внутрішня організація, спосіб організації, сукупність підсистем, елементів; внутрішня форма організації зв'язок, взаємодія	Бучило Н. [22], Історичний словник [198]	Будова, розташування, порядок – взаєморозташування і зв'язок частин чого-небудь
			Структура – побудова та внутрішня організація системи, єдність стійких взаємозв'язків між елементами. Система – органічна множина елементів, що перебувають у закономірних взаємовідносинах і зв'язках, утворюючи певну цілісність. Елемент – категорія, в якій осмислюється далі неподільна частина речі
			Філософська категорія, що відображає внутрішню будову системи, сукупність підсистем, елементів (разом з їхніми зв'язками, взаємодіями), що входять систему, й обумовлюють характер її змістовності, якість та інтенсивність її функціональних процесів
			Будова та внутрішня форма організації системи, яка виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів даних взаємозв'язків
Трактовка структури як сукупності стійких зв'язків	Сукупність стійких зв'язків	Філософський словник [238], Історичний словник [198]	Сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують відтворюваність за змінних умов
			Сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін
			Сукупність стійких відносин і зв'язків між елементами в системі

Проаналізуємо визначення, подані в табл. 1.5. Характеристика «сукупність стійких зв'язків» зустрічається 10 разів, «побудова/будова/внутрішня будова» – 8, «устрій/внутрішній устрій» – 3, «форма організації речі (системи)/спосіб організації елементів/внутрішня форма організації системи/порядок розташування елементів відносно один одного» – 4. Предмет, на який спрямовано структуру, охарактеризований таким чином: у 6 випадках – «система/елементи системи», у 3 – «об'єкт/річ», 2 рази – «елементи». Отже, можна виділити три основних підходи до трактовки

поняття «структура». Перший розглядає структуру як будову, пристрій, внутрішній устрій. Другий – виключно як сукупність стійких зв'язків між елементами. Третій об'єднує ці поняття. З огляду на це найважливішими характеристиками структури слід вважати «сукупність стійких зав'язків», «внутрішню будову».

Можемо сформулювати визначення структури: структура є сукупністю стійких зв'язків, внутрішньою будовою елементів системи, об'єкта.

Поняття структури дуже складне та багатогранне, у зв'язку з чим виникає питання, яким вимогам повинна відповідати модель, щоб називатись структурою. К. Леві-Стросс виділяє чотири критерії [159]: вона складається з елементів, модифікація кожного елемента структури призводить до модифікації інших; кожна модель належить до групи перетворень, кожна з яких, у свою чергу, співвідноситься з моделлю того ж сімейства; вказані особливості дають змогу передбачити, як буде поводитись модель у випадку модифікації її елементів; модель повинна бути структурована так, щоб її функціонування характеризувало всі спостережувані факти. Інший вчений, Ж. Піаже, стверджує, що структура повинна відповідати трьом умовам: цілісності – підпорядкування елементів цілому та незалежність останнього; трансформації – впорядкований перехід однієї підструктури в іншу на основі правил породження; саморегулювання – внутрішнє функціонування правил у межах даної системи [159]. Тож, окрім відповідності визначенню, структура повинна відповідати таким ознакам: складатися із взаємозалежних елементів, цілісності, трансформації, саморегулювання.

У процесі досліджень структури інтелектуального капіталу використовують поняття «класифікація» та «типологія», причому не завжди коректно. Для подальшого розгляду приймемо такі визначення цих категорій:

класифікація – розподіл об'єктів, понять, назв за класами, групами, розрядами, за яких до однієї групи зараховують об'єкти, що мають певні спільні ознаки;

типологія – класифікація за суттєвими ознаками; ґрунтується на понятті типу як одиниці відокремлення розглядуваної реальності, конкретної ідеальної моделі об'єктів, що історично розвиваються [202].

Спорідненими до терміну «структура» є поняття «система» й «організація». Хоча єдиної точки зору на співвідношення цих понять немає, проте як найбільш поширене розглядають поняття системи, що характеризує всю безліч проявів деякого складного об'єкта (його елементи, будова, зв'язки, функції і т.д.); структура виражає лише те, що залишається

стійким, відносно незмінним за різних перетворень системи; організація ж включає як структурні, так і динамічні характеристики системи, що забезпечують її спрямоване функціонування [202].

Наступний крок у розгляді структури інтелектуального капіталу – визначення поняття «структура капіталу». Структура капіталу – спеціальне логічне поняття, введене в сучасний фінансовий аналіз для позначення комбінації (співвідношення) джерел позикового та власного фінансування, яка прийнята підприємствами для реалізації ринкової стратегії. Загальнонаукове розуміння поняття структури капіталу зводиться до співвідношення власних і позикових фінансових коштів, використовуваних підприємством у процесі своєї господарської діяльності [16]. Цікаве визначення структури капіталу як співвідношення всіх форм власних і запозичених грошових коштів, що використовуються підприємством з метою фінансування активів [154].

Проводячи аналогію з інтелектуальним капіталом, можна стверджувати, що структура інтелектуального капіталу – це внутрішня будова інтелектуального капіталу та сукупність стійких зв'язків його елементів.

Для визначення поняття «управління структурою інтелектуального капіталу» слід проаналізувати його складові. Щодо елементів структури інтелектуального капіталу серед вчених немає єдності. Навпаки, це питання є дуже дискусійним як у вітчизняному, так і в світовому науковому середовищі. Для точності дослідження розглянемо в динаміці запропоновані ними складові структури. Еволюція підходів до трактування сутності та структури категорії інтелектуальний капітал наведена на рис. 1.2 (сформовано автором на базі [189; 209; 241; 243]).

На основі проведеного аналізу виявлено, що найчастіше зустрічається категорія «людський капітал» (11 разів), «споживчий» («клієнтський», «взаємодії з установами ринку») (5), «структурний» (5) і «організаційний капітал» (4 рази). Тобто більшість вчених є прихильниками класичної моделі структури інтелектуального капіталу, що складається з людського, клієнтського (споживчого) й організаційного (структурного) капіталу. Кожне з інших розгалужень від класичної моделі можна віднести до однієї з її складових; тобто ця модель охоплює всі аспекти інтелектуального капіталу, вона цілісна, саморегульована, здатна до трансформації. Це вказує на адекватність структури. Розглядаючи змістовність аналізованих термінів у різних роботах, можна зауважити подібність незалежно від обраного авторами формулювання.

Роки	Підсистеми				Автори
	Людський капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Споживчий капітал	
1990	Людський капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Споживчий капітал	Стюарт Т. [144]
1991	Людський капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Едвінсон Д., Мелоун М. [166]
1993	Людський капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Клієнтський капітал	Сент-Онж Х. [181]
1996	Людський капітал	Соціальний капітал	Інтелектуаль- на власність	Інфраструктурні активи	Брукінг Е. [20]
2002	Людський капітал	Соціальний капітал	Соціальний капітал	Організаційний капітал	Армстронг М. [7]
2002	Персоніфікований капітал	Марочний капітал	Техніко- технологіч- ний капітал	Клієнтський капітал	Кендюхов О. [66]
2002	Людський капітал	Структурний капітал	Структурний капітал	Клієнтський капітал	Даум Ю. [246]
2007	Людський капітал	Соціальний капітал	Активи корпоративно-інноваційної культури	Інноваційні активи	Баранчев В. [10]
2007	Людський капітал	Капітал установи	Капітал установи	Капітал взаємодії з інсти- тутами ринку	Колот О. [75]
2011	Людський капітал	Організацій- ний капітал	Інформацій- ний капітал	Споживчий капітал	Школа В., Щербаченко В. [165; 243]
2013	Людський капітал	Структурний капітал	Інноваційний капітал	Репутаційний капітал	Савченко О. [230]

– складові, що належать до людського капіталу;

– складові, що належать до капіталу взаємодії з установами ринку;

– складові, що належать до капіталу установи.

Рис. 1.2. Еволюція трактування структури інтелектуального капіталу

Хоча різні найменування можуть відображати особливості авторського розуміння цих елементів, у цілому сформувалось загальне бачення структури інтелектуального капіталу, що включає три основних компоненти: людський капітал, внутрішній і капітал зовнішніх відносин.

На першому етапі аналізу можна зробити висновок, що трикомпонентна структура інтелектуального капіталу є адекватною і актуальною сьогодні. У ній можна виділити такі складові: капітал взаємодії з установами ринку – ринковий (клієнтський, споживчий); людський капітал; капітал установи – організаційний (структурний). Але відкритим залишається питання складу елементів структури інтелектуального капіталу. Розглянемо її складові більш детально.

У силу відносної «молодості» концепції інтелектуального капіталу спостерігається деяка неоднорідність термінології. Найбільші термінологічні різночитання властиві двом елементам: структурному (Structural) і капіталу відносин (Relational). У структурі інтелектуального капіталу Е. Едвінссона [166] капітал відносин входить до складу структурного капіталу. Проте структурний капітал у ряді робіт ототожнюється з організаційним (Organizational) капіталом, для позначення якого використовують терміни «процесний капітал» (Process Capital) та «інфраструктурні активи» (Infrastructure Assets).

Для визначення капіталу установи проаналізуємо підходи до його трактовки (сформовано автором на основі [27; 77; 101; 123; 147; 199; 225; 244]) (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Визначення капіталу установи в науковій літературі

Автори	Визначення
1	2
<i>Організаційний капітал</i>	
Армстронг М. [7]	Інституціоналізовані знання, які можна зберігати за допомогою інформаційних технологій в доступних базах даних
Брукінг Е. [20]	Інституційні знання, власником яких є організація і які зберігаються в базах даних, збірниках і т. ін.
Базилевич В., Ільїн В. [8]	Систематизована та формалізована компетентність компанії (поінформованість, обізнаність, авторитетність), а також організаційні можливості та системи, які посилюють її творчі можливості

1	2
Ілляшенко С. [61]	Патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, товарні знаки, промислові зразки, технічне та програмне забезпечення, організаційна структура, корпоративна культура тощо
Янишівський В. [169]	Інституціоналізовані знання та інформація, які можна зберігати за допомогою інформаційних технологій в доступних базах даних і які мають свого формально визначеного власника
Лось В. [88]	Здібності підприємства відповідати вимогам ринку
Балашов Е. [187]	Частина інтелектуального капіталу, яка стосується організації в цілому та визначає її матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які працівники компанії використовують у своїй діяльності; цей капітал здебільшого є власністю компанії і може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу
Бобришева Г. [188]	Частина інтелектуального капіталу, що має відношення до організації в цілому (процедури, технології, системи управління, технічне та програмне забезпечення, організаційна структура, патенти, товарні знаки, культура організації, відносини із клієнтами). Організаційний капітал – це організаційні можливості фірми реагувати (озиватися) на вимоги ринку
Непляха Ю. [217]	Вид капіталу, що складається з елементів, які відповідають на запитання: що та як мають робити працівники для підвищення прибутку організації? Організаційний капітал – це здатність фірми керувати організаційною структурою з метою адаптування до кон'юнктури ринку, що постійно змінюється
Скоп Х. [140]	Не просто набір структурних підрозділів і служб, покликаних забезпечити нормальну виробничу діяльність компанії, а таке поєднання і організація їх взаємовідносин, які в максимальній мірі сприяють успішній реалізації виробничих процесів, а також створюють комфортні умови для праці та відпочинку всіх співробітників компанії. Іншими словами, організаційний капітал – це належним чином організоване робоче місце, що забезпечує успішне функціонування компанії в сьогоденні та в майбутньому
Яненкова І., Михайлюк О. [244]	Частина інтелектуального капіталу, що є сукупністю організаційних знань, здібностей та можливостей, отриманих внаслідок використання організаційного потенціалу
Стюарт Т. [77]	Організаційні здібності компанії відповідати потребам ринку – форми, методи та структури, які дають можливість ефективно відбирати, створювати та поширювати знання, організовувати їх у систему, доступну для всіх співробітників, що уможливлює досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності
Мельник Ю. [77]	Це патенти, концепції, ноу-хау, авторські права, комп'ютерні й адміністративні системи, системи мережевої взаємодії, організаційна структура, культура організації
Пожуєв В. [123]	Систематизована та формалізована компетентність компанії (поінформованість, обізнаність, авторитетність), а також організаційні можливості та системи, які активізують її творчі можливості

1	2
Мацелюх Н., Максименко І. [101]	Корпоративні інформаційні системи, бази даних, технічне та програмне забезпечення, організаційні структури, авторські права, патенти, ноу-хау, ліцензії, товарні знаки, корпоративна культура
Вікіпедія [199]	Патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, товарні знаки, промислові зразки, технічне та програмне забезпечення, організаційна структура, корпоративна культура тощо
Ткаченко А. [147]	Права інтелектуальної власності, інформаційні ресурси, інструкції та методики роботи, системи організації роботи, систематизовані знання, у тому числі ноу-хау, які можна відділити від працівників компанії
Возняк Г., Беновська Л. [27]	Та частина інтелектуального капіталу, яка має відношення до організації в цілому, тобто це організаційні можливості фірми. Він включає технології, системи управління, технічне та програмне забезпечення, патенти, бренди, культуру організації
<i>Організаційний (структурний) капітал</i>	
Едвінссон Л, Мелоун М. [166]	Організаційні здібності компанії, які мають відповідати потребам ринку; форми, методи та структури, які дають змогу ефективно відбирати, створювати та поширювати знання, організовувати їх у систему, доступну для всіх співробітників, що уможлиблює досягнення синергетичного ефекту від спільної діяльності
Бутнік- Сіверський О. [21]	Програмні засоби ЕОМ, програмне забезпечення, бази даних, організаційна структура, патенти, товарні знаки, а також всілякі організаційні механізми, які забезпечують продуктивність робітників і функціонування компанії
<i>Структурний капітал</i>	
Понедільчук Т. [225]	Програмні засоби ЕОМ, програмне забезпечення, бази даних, організаційна структура, патенти, товарні знаки, організаційні механізми, які забезпечують продуктивність працівників і функціонування підприємства

На нашу думку, найбільш доречним і повним є визначення Е. Балашова: організаційний капітал – це частина інтелектуального капіталу, яка стосується організації в цілому та визначає її матеріальні, інтелектуальні та інноваційні засоби, які працівники компанії використовують у своїй діяльності; цей капітал здебільшого є власністю компанії і може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу [187].

Для визначення складових організаційного капіталу проаналізуємо підходи до його структуризації (табл. 1.7). Аналіз складових організаційного капіталу надав можливість розмежувати їх на три однорідні групи: об'єкти інтелектуальної власності (ліцензії, патенти, ноу-хау, авторські права та ін.), організаційно-управлінські підсистеми (оргструктура, корпоративна культура та ін.) та електронні мережі й інформаційні системи

(програмне та технічне забезпечення, бази даних, інформаційні системи, технології, інструкції та методики тощо). Такий поділ дозволяє виокремити в структурі організаційного капіталу однорідні елементи.

Таблиця 1.7

Підходи до визначення складових організаційного капіталу

Автори	Едвінссон Л., Мелоун М. [166]	Мельник Ю. [77]	Пожуєв В. [123]	Мацелюх Н., Максименко І. [101]	Вікіпедія [199]	Стюарт Т. [144]	Ткаченко А. [147]	Возняк Г., Беновська Л. [27]	Кількість	Підсистема інтелектуального капіталу
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Елементи</i>										
Технічне і програмне забезпечення	+	+	+	+	+	+		+	8	Об'єкти інтелектуальної власності
Авторські права	+	+		+					3	
<i>Патенти</i>										
Бази даних	+		+	+					4	
Об'єкти інтелектуальної власності	+		+				+		3	
Ліцензії					+				1	
Ноу-хау		+		+	+		+		3	
Промислові зв'язки					+				1	
Інформаційні ресурси	+		+				+		3	
Електронні мережі	+		+						2	Електронні мережі, інформаційні системи
Комп'ютерні програми, інформаційні системи			+	+					3	
<i>Технології</i>										
Організаційна структура			+	+	+	+			4	Організаційно- управлінські підсистеми
Ефективне управління	+		+						2	
Системи керування						+		+	2	
Системи організації роботи							+		1	
Інструкції та методики							+		1	
Концепції		+							1	
Культура організації, корпоративна культура				+	+	+		+	3	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
<i>Процедури</i>										
Торговельні марки, бренди	+			+	+	+		+	6	Клієнтський капітал
Відносини з клієнтами	+					+		2		
Сприйнятливість до змін, нововведень	+		+					2		

Капітал відносин може характеризуватися через категорії «клієнтський капітал» (Client Capital) і «ринковий капітал» (Market Capital) за умови їх незмінюваності. Аналіз практики застосування моделей інтелектуального капіталу показує, що відмінність стосується переважно термінології, не зачіпаючи сутності елемента.

Детально підходи до визначення поняття «ринковий капітал» розглянуто в табл. 1.8, яка сформована автором на основі [193].

Таблиця 1.8

Підходи до визначення поняття «ринковий капітал»

Акценти	Автори	Термін	Визначення
1	2	3	4
Споживачі (клієнти)	Едвінссон Л. [166; 193]	Клієнтський капітал	Цінність, яку становлять відносини з клієнтами
	Кендюхов О. [66]		Стійке позитивне ставлення клієнтів до компанії і (або) її продукції, яке є засобом створення додаткового доходу, дає додаткової переваги на ринку
	Леонт'єв Б. [86]		Система капітальних, надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин підприємства зі своїми клієнтами, покупцями товару, яка склалася за час його роботи на ринку
Споживачі та постачальники	Сєлезньов Є. [136]	Маркетингові інтелектуальні активи	Утілюється в процесі реалізації інноваційної продукції безпосередньо в товарах і використовується у дослідженні ринку та в рекламних цілях, зумовлюючи широку популярність нової продукції і її успішну реалізацію на відповідних нішах ринку

1	2	3	4
	Стюарт Т. [144]	Споживчий капітал	Вартість взаємовідносин компанії зі споживачами
	Мацелюх Н., Максименко І. [101]	Споживчий (клієнтський капітал)	Це в першу чергу зв'язки підприємства зі споживачами його продукції, засновані на історії стосунків, на нагромадженні та постійному відновленні інформації про клієнтів. Сутність цих зв'язків передається через відносини зі споживачами, постачальниками, конкурентами, місцевими співтовариствами, а також через бренди, торгові марки, імідж організації. Зв'язки з клієнтами, інформація про клієнтів, історія взаємовідносин з клієнтами, торгова марка
Споживачі та постачальники	Возняк Г., Беновська Л. [27]	Споживчий (клієнтський капітал)	Капітал, який складається зі зв'язків і стійких відносин із клієнтами та споживачами
	Колот А.[75]		Зв'язки з клієнтами, інформація про клієнтів, історія взаємовідносин з клієнтами, торгова марка
	Понедільчук Т. [225]		Майбутні споживачі продукції підприємства, її спроможність задовільнити їх запити
	Пічугіна М., Жигалевич Ж. [222]	Зовнішній структурний капітал	Складова структурного капіталу, що включає стійкі зв'язки зі споживачами та постачальниками
	Свейбі К.-Е. [250]		Тісні взаємовідносини між підприємством і споживачами та постачальниками
	Едвінссон Л., Мелоун М.[166]	Клієнтський капітал (ринковий, брендовий)	Це відносини із замовниками та покупцями, що сприяють успішній реалізації вироблених компанією товарів і послуг (клієнтська база підприємства, яка є своєрідним продуктом його діяльності)
Економічні контрагенти (зовнішнє середовище)	Брукінг Е. [20]	Ринкові активи	Активи, що забезпечують організації конкурентні переваги у зовнішньому середовищі
	Дйба В. [45]	Клієнтський капітал	Складова структурного капіталу, що визначає надійні, довгострокові договірні та взаємовигідні відносини підприємства із клієнтами (покупцями) та контрагентами

1	2	3	4
Економічні контрагенти (зовнішнє середовище)	Ілляшенко С. [61]	Інтерфейсний капітал	Включає зв'язки з економічними контрагентами (постачальниками, споживачами, посередниками, кредитно-фінансовими установами, органами влади та ін.), інформацію про економічних контрагентів, історію відносин з ними, торговельну марку (бренд)
	Проніна І. [226]	Клієнтський капітал	Відносно стійка система елементів, які дозволяють сформуванню надійні, довірчі та взаємовигідні відносини економічного суб'єкта зі своїми власниками (акціонерами), інвесторами, страхувальниками, клієнтами, працівниками, посередниками, постачальниками та іншими партнерами
	Мельник Ю. [77]	Зовнішня структура	Відносини зі споживачами, постачальниками, конкурентами, місцевими співтовариствами, бренди, торговельні марки, імідж організації
	Пожуєв В. [123]	Споживацький капітал (капітал відношень)	Створюється в результаті взаємодії організації з елементами зовнішнього середовища. До капіталу взаємовідносин належать: ділова репутація організації, товарні знаки, бренди, стосунки з клієнтами, канали розповсюдження продукції, портфель замовлень, різноманітні контакти й угоди (в тому числі ліцензування і франчайзинг)
	Вікіпедія [199]	Інтерфейсний капітал	Зв'язки з економічними контрагентами (постачальниками, споживачами, посередниками, кредитно-фінансовими установами, органами влади та ін.); інформація про економічних контрагентів, історія стосунків з ними; торговельна марка (бренд)
	Макаров П. [211]	Капітал стосунків	Відносини з клієнтами, конкурентами та іншими зовнішніми контрагентами

Виділяють три підходи до розуміння ринкового капіталу: капітал взаємодії з клієнтами; капітал взаємодії з клієнтами та постачальниками; капітал взаємодії з зовнішніми контрагентами. На нашу думку, категорія ринкового капіталу характеризує стосунки з усіма ринковими контрагентами. Серед них можуть бути: споживачі, постачальники, посередники, клієнти, інвестори, органи влади, засоби масової інформації та ін. Тому називати його клієнтським або споживчим капіталом некоректно. У табл. 1.9 наведено підходи різних авторів до структури ринкового капіталу.

Закінчення табл. 1.9

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
38	Інформація про економічних контрагентів			+											+	2	Маркетинговий ІК	
	Умотивованість економічних контрагентів			+												1		
	Зв'язки з економічними контрагентами		+	+							+	+			+	5		
	Консультації					+										1		
	Імідж, репутація	+	+	+		+		+	+		+	+	+			9		
	Визнання продукції							+								1		
	Канали розподілу	+	+		+			+			+	+		+		7		
	Система комунікацій			+				+								2		
	Торговельна марка (бренд)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		13
	Участь у комерційних партнерствах			+														1
Патенти, ліцензії											+					1		
Товарні знаки											+					1		

Проаналізувавши різноманітні погляди, можна запропонувати таке визначення: ринковий капітал – це сукупність елементів, які стабільні, довготривалі та вигідні відносини з економічними контрагентами.

У результаті розгляду складових ринкового капіталу виявлено, що за метою взаємодії з контрагентами він розподіляється на елементи, які слугують для підтримки зв'язків з наявними контрагентами (споживчий ІК) і на ті, які залучають нових клієнтів, створюють нові джерела прибутку (маркетинговий ІК). До першої групи можна віднести: постійних клієнтів, договори, угоди, сервісну політику, орієнтованість на довготривале партнерство, історію взаємовідносин з клієнтами, інформацію про клієнтів, ділові зв'язки з клієнтами та постачальниками.

До маркетингової складової інтелектуального капіталу належать: інформація про економічних контрагентів, зв'язки з ними; консультації, імідж, репутація, визнання продукції, канали розподілу, комунікації, торговельна марка, бренд, участь у комерційних партнерствах та ін.

Найбільш розповсюдженими елементами є: торговельна марка (бренд), імідж (репутація), постійні клієнти, канали розподілу, ділові зв'язки з контрагентами, система комунікацій.

Стосовно людського капіталу термінологічна невизначеність відсутня. Але щодо співвідношення інтелектуального та людського капіталів у структурі капіталу підприємства думки науковців розділяються: одні розглядають інтелектуальний капітал як складову людського капіталу, інші – як окремий різновид капіталу. На нашу думку, перший підхід доцільно використовувати для розгляду інтелектуального капіталу індивідуума, коли за відсутності структурного капіталу є сенс виділити в людському капіталі інтелектуальну складову. За такого підходу інтелектуальний капітал є невідчужуваним від людини та поза нею розглядатись не може. У разі розгляду на рівні організації більш доцільним є другий підхід, запропонований Л. Едвінссоном, згідно з яким більш широким поняттям є інтелектуальний капітал, а людський капітал – його складова.

Єдиного загально визнаного визначення людського капіталу немає. У табл. 1.10 приведено визначення людського капіталу різними авторами.

Підходи до визначення людського капіталу

Автори	Визначення
1	2
Шульц Т. [182]	Базується на розвитку знань і здібностей людини, які набуваються шляхом освіти та практичних дій
Долан Е., Ліндсей Д. [47]	Капітал у формі інтелектуальних здібностей, набутих завдяки формальному навчанню, освіті чи на основі практичного досвіду
Едвінссон Л., Мелоун М. [166]	Сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей працівників компанії, що застосовуються для виконання поточних завдань. Іншою його складовою є моральні цінності компанії, культура праці та загальний підхід до справи. Людський капітал не може бути власністю компанії
Стюарт Т. [144]	Частина інтелектуального капіталу, що безпосередньо стосується людини. Це знання, практичні навички, творчі та розумові здібності людей, їхні моральні цінності, культура праці
Дятлов С. [48]	Сформований у результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які доцільно використовувати в тій або іншій галузі суспільного відтворення; сукупно сприяють зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва, впливаючи на зростання заробітків (доходів) окремої людини
Мельник Ю. [77]	Людському капіталу відповідає компетенція персоналу: здатність діяти в різноманітних ситуаціях, освіта, кваліфікація, уміння і навички, досвід, енергія; ставлення до роботи, до клієнтів, рівень загальної культури
Пожуєв В. [123]	Частина інтелектуального капіталу, яка має безпосереднє відношення до людини. Це знання, практичні навички, творчі та мисленнєві здібності людини, її моральні цінності, особистісні та лідерські якості; культура праці, які використовуються індивідом чи організацією для отримання доходу

1	2
Сергеев А. [138]	Сукупність колективних знань співробітників компанії; їх творчі здібності, здатності вирішувати складні питання, підприємницькі та управлінські навички. Також система менеджменту на підприємстві, укладені контракти зі спеціалістами; ноу-хау, які неможливо відділити від певного співробітника. Для того щоб успішно управляти людським капіталом, менеджер повинен відслідковувати такі параметри: освіту, кваліфікацію, спеціальні (пов'язані з роботою) знання, професійні здібності, психометричні характеристики
Мацелюх Н., Максименко І. [101]	Запас знань, освіта, практичні навички, творчі та розумові здібності працівників компанії, їхні моральні цінності, мотивація, культурний рівень, що використовуються для отримання доходу
Вікіпедія [199]	Знання, навички, досвід, ноу-хау, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці та ін.
Брукінг Е. [20]	Сукупність колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей
Макаров П. [211]	Знання, навички, компетенції, творчий і управлінський потенціал людей
Колот А. [75]	Сукупність знань, навичок, творчих здібностей, моральних цінностей, культури праці
Понедільчук Т. [225]	Сукупність знань, навичок, творчих здібностей, а також спроможність власників і науковців працівників відповідати вимогам і завданням підприємства
Голяш І., Будник Л. [37]	Знання, практичні навички, творчі та мисленнєві здібності людини, її моральні цінності, особистісні та лідерські якості, культура праці, які використовуються індивідом чи організацією для отримання доходу
Стандарти IFAC (Міжнародна федерація бухгалтерів) [215]	Знання, навички, досвід, ноу-хау, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці

З табл. 1.10 видно, що визначення людського капіталу формується переважно через характеристику його складових, сукупність яких кожен автор бачить по-різному.

Загальним у наведених визначеннях є те, що всі вони характеризують ту частину інтелектуального капіталу, яка стосується людини або колективу підприємства. Для точного формулювання людського капіталу проаналізуємо підходи до визначення його елементів (табл. 1.11).

Закінчення табл. 1.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Освіта						+		+									2
Кваліфікація						+											1
Досвід						+			+							+	3
Енергія						+											1
Ставлення до роботи						+											1
Ставлення до клієнтів						+											1
Рівень загальної культури						+		+									2
Особисті якості							+								+		2
Лідерські якості							+					+			+		3
Ноу-хау									+	+						+	3
Креативне мислення									+							+	2
Сукупність колективних знань співробітників										+	+						2
Підприємницькі й управлінські навички										+							1
Система менеджменту на підприємстві										+							1
Контракти, укладені зі спеціалістами										+							1
Компетенції												+					1
Спроможність власників і наукомістких працівників відповідати вимогам підприємства														+			1

З табл. 1.11 видно, що існують значні розбіжності у визначенні складових людського капіталу. Але більшість науковців визначає його складовими знання, навички, творчі здібності, моральні цінності та культуру праці.

Отже, людський капітал підприємства – частина інтелектуального капіталу, яка характеризує колектив підприємства та складається із сукупних знань, навичок, творчих здібностей, моральних цінностей і культури праці співробітників.

Виявлені складові структури інтелектуального капіталу доцільно згрупувати для зручності управління за однорідністю елементів.

Склад капіталу установи розглянуто на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Структура інтелектуального капіталу підприємства

Таким чином, за допомогою поелементного аналізу сформовано нову структуру інтелектуального капіталу, яка відрізняється від усталеної однорідністю складових, тому краще адаптується до управлінського впливу, завданого структурою інтелектуального капіталу. Оскільки елементи аналізованих підсистем мають спільну природу, їх вимірювання, експлуатація, управління можна бути здійснювати подібними інструментами.

Наступним кроком в аналізі управління структурою інтелектуального капіталу є вимірювання її складових. Отже, у підрозділі сформовано нову структуру інтелектуального капіталу, яка складається з шести компонентів: людський інтелектуальний капітал, маркетинговий ІК, споживчий ІК, об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі й інформаційні системи, організаційно-управлінські підсистеми.

Така структура створює потужні можливості для управління структурою інтелектуального капіталу за рахунок подібності природи підсистем.

1.3. Управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

Наступним етапом визначення поняття управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства є визначення сутності поняття «управління структурою капіталу». Як зазначалось, інтелектуальний капітал є різновидом капіталу підприємства, тому логічно припустити, що і природа управління інтелектуальним капіталом подібна до управління капіталом підприємства.

Поняття «управління» має складну, багатоаспектну змістовність. Досліджуючи еволюцію управління як науку, можна зазначити, що науковці традиційно виділяють етапи його розвитку:

класична школа (XIX ст.). Її представники Ф. Тейлор, Л. Гьютік, Дж. Муні, А. Рілей, Е. Бреч, Д. Аллен, А. Файоль та інші досліджували організацію як формальну, закриту систему без взаємозв'язку із зовнішнім середовищем;

школа людських відносин (20 – 30 рр. XX ст.), послідовники якої (Е. Мейо, Ф. Ротлісберг, М. Фолетт та ін.) аналізували поведінку, мотиви, інтереси людини як основні елементи організації;

школа науки управління (кількісна школа) (50-ті рр. ХХ ст.), (представники Р. Акофф, С. Бір, А. Гольдберг, Д. Форрестер, Р. Люс, Л. Клейн та ін.) розглядає процесний, системний та ситуаційний підходи до управління;

школа поведінкових наук (К. Аджирис, Р. Лайкерт, Ф. Герцберг, Д. Макгрегор та ін.), виникнення якої зумовлене необхідністю підвищення ефективності людських ресурсів за рахунок акценту на міжособистісних відносинах, характеру влади та авторитету, лідерства, комунікацій в організації (50-ті рр. ХХ ст.);

«нова» школа управління, яка базується на системному вивченні процесів ухвалення рішень з використанням математичних засобів, моделей (А. Каунот, Л. Вальрас, В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Раппопорт, К. Боулдинг);

школа «соціальних систем», представники якої намагалися уникнути значення неформальних факторів в управлінні шляхом розгляду організації з позицій системного підходу (І. Ансофф, Р. Сайерт, Дж. Марч та ін.);

«емпірична» школа в менеджменті, представниками якої досліджувався практичний досвід управління системами (П. Дракер, Г. Девіс, Х. Дейл, А. Слоун, А. Чандлер, Е. Петерсен та ін.).

Поняття «управління» є багатограним і залежить від галузі науки та предмета, відносно яких його застосовують. Узагальнене визначення управління таке: «функція різних організованих систем (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх визначеної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію їх програм і цілей» [19]. У цьому визначенні слід виділити важливий момент: призначенням управління є досягнення системою визначеної мети.

Інший варіант стандартизованого визначення поняття «управління», запозичений із радянського періоду, ототожнює його з процесом «здійснення впливів, які відповідають алгоритму управління» [235]. Таке визначення можна вважати неповним, оскільки воно не враховує мету управління.

Ще одне визначення: «управління – це цілеспрямований програмований чи довільний вплив на об'єкти задля досягнення кінцевої мети за допомогою процесорів, явищ, процесів, коли є з ними взаємодія в режимі детермінованої чи довільної програми/регламенту» – також не враховує мету управлінського впливу [237].

Найкраще з визначень дефініції «управління», на нашу думку, дає А. Гончаренко : «...суб'єкт управління виробляє керівний вплив у вигляді сигналів або команд, спрямованих на об'єкт управління, що є виконавчою частиною системи управління» [38]. У цій праці зазначено, що об'єкт управління певним чином реагує на управлінський вплив та виконує необхідні дії. Вони забезпечують реалізацію завдань, визначених управлінським впливом. До керівних впливів належать програми, нормативні акти, плани, вказівки керівництва підприємства, розпорядження, накази, інструкції, моральні та матеріальні стимули. Для формування інформації про стан і поведінку об'єкта управління використовується зворотній зв'язок, який дозволяє оцінити поточні результати та розпочати новий цикл роботи з певними коригуваннями – у разі необхідності. Варто наголосити на тому, що система управління переважно відкрита, тому вона зазнає впливу зовнішнього середовища. Такий вплив може бути спрямований і на об'єкт, і на суб'єкт управління через інформацію про сферу діяльності системи управління. Мета її існування реалізується через функцію, структуру та інші поняття, визначаючи подальші перспективи функціонування.

Таке описання управління є найбільш повним, враховує і мету управління, і його спрямованість на систему; воно є системним, цілісним.

Управління капіталом традиційно розглядається як частина фінансового менеджменту, що складається з двох основних частин: управління формуванням і управління використанням капіталу. Воно належить до основних завдань фінансового менеджера, оскільки обсяг, структура та вартість капіталу суттєво впливають на основні показники фінансово-господарської діяльності підприємства.

У економічній теорії існує два теоретичних підходи до розуміння управління капіталом: розгляд управління капіталом і його складовими як окремої керівної системи, розгляд зазначених об'єктів як підсистеми глобальній системі управління підприємством [16]. Ми вважаємо, що управління капіталом доцільно розглядати як елемент системи управління підприємством, оскільки його неможливо відокремити від інших частин управлінської системи. Тому управління капіталом підприємства слід вважати однією із складових загальної системи управління підприємством.

Ураховуючи сучасне визначення сукупного капіталу, вважаємо за необхідне розглядати управління сукупним капіталом підприємства

як відгалуження загальної системи управління, адже управління інтелектуальним капіталом не вписується в систему фінансового менеджменту. Водночас доцільним є збереження функціонального розподілу системи управління сукупним капіталом на підсистеми його формування і використання. Узагальнивши, під управлінням формуванням капіталу будемо розуміти сукупність процесів підготовки та здійснення керівних впливів, спрямованих на досягнення оптимальної структури капіталу й обсягів оптимального співвідношення різних форм капіталу за прийняттого рівня ризиків.

З сутності управління формуванням капіталу походять завдання, поставлені перед ним. Вони також нерозривно пов'язані зі стратегічними орієнтирами розвитку конкретного підприємства – місією, баченням, які визначають головну фінансову мету підприємства. І якщо розуміння сутності управління формуванням капіталу практично не викликає суттєвих суперечок, то спрямованість фінансової політики окремо взятих підприємств може суттєво відрізнятись. Це, в свою чергу, формує специфічний варіант місії підприємства залежно від форми власності, галузі діяльності, організаційно-правової форми та інших факторів.

Управління капіталом – це система принципів і методів розроблення і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з оптимальним його формуванням з різноманітних джерел, а також забезпеченням ефективного його використання у різних видах господарської діяльності підприємства [16]. Тобто управління капіталом здійснюється через вплив суб'єкта ринку (тобто підприємства) на об'єкт управління (тобто капітал) з метою ефективного й оптимального використання цього об'єкта для ведення господарської діяльності суб'єкта.

Автор [234] трактує управління капіталом як «управління формуванням, розміщенням і використанням засобів, необхідних для здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства, оптимізації обсягу, складу, структури та вартості цих засобів з метою досягнення максимального кінцевого результату діяльності підприємства».

Управління капіталом є системою принципів і методів розроблення і реалізації управлінських рішень, які пов'язані з: установленням оптимального обсягу та структури капіталу; обґрунтуванням джерел і форм залучення капіталу на стадії формування; забезпеченням ефективності використання капіталу в різних видах діяльності на всіх стадіях його кругообігу з метою забезпечення прибуткової діяльності підприємства [21, с. 19].

Існують базові стратегії управління капіталом підприємства, серед яких:

консервативна, метою якої є отримання дохідності вищої, ніж за банківськими депозитами, за значно менших ризиків, ніж на ринку акцій;

збалансована, метою якої є отримання дохідності, порівнянної з середньоринковою за найбільш ліквідними акціями, але з меншим ризиком;

ризикова, метою якої є отримання максимального приросту активів;

індексна, що призначена для інвесторів, які мають за мету отримання інвестиційного доходу з портфеля цінних паперів [161].

Управління капіталом – це управління структурою і вартістю джерел, фінансування (пасивів) з метою підвищення рентабельності власного капіталу та здатності підприємства сплачувати дохід кредиторам і співвласникам [71].

У основу системи управління капіталом покладено концепцію його структури. Структура капіталу, що використовується підприємством, визначає багато аспектів не тільки фінансової, але й операційної та інвестиційної його діяльності, активно впливаючи на кінцеві результати. Вона впливає на коефіцієнт рентабельності активів і власного капіталу, визначає систему коефіцієнтів фінансової стійкості та платоспроможності, формуючи співвідношення дохідності та ризику в процесі розвитку підприємства.

Управління структурою капіталу визначають як забезпечення оптимального розміру її елементів. Проте однозначного визначення дефініції «оптимальна структура капіталу підприємства» як такої не існує. Перша група вчених: Є. Бригхем, І. Викиданець, О. Стоянова, Е. Нікхбахт, А. Гропеллі, В. Белоліпецький, Р. Каплан, Д. Нортон, Г. Кірейцев та інші – критерієм визначення оптимальності структури вважає ціну акцій підприємства, тобто ринкову власність власного капіталу підприємства. Друга група (Дж. Шим, Дж. Сигел, В. Ковальов, О. Терещенко та інші) враховує вартість підприємства. Тобто процес управління структурою капіталу підприємства передбачає формування оптимального співвідношення різних джерел фінансування діяльності, за якого максимізується його вартість.

Таким чином, акцентується увага на оцінюванні середньозваженої вартості капіталу. І. Бланк за критерій ефективності структури обрав критерій співвідношення рентабельності власного капіталу та фінансової стійкості підприємства. Для управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства за критерій оптимальності структури

приймемо критерій максимізації його вартості. У зв'язку з неоднорідністю і складністю природи інтелектуального капіталу його вплив на фінансову стійкість підприємства оцінити складно, а для промислових підприємств України не характерна організаційно-правова форма «акціонерне товариство», тому ускладнене оцінювання ринкової вартості власного капіталу підприємства.

За сучасних умов господарювання методика оцінювання фінансового стану підприємства на основі бухгалтерських показників і балансового прибутку, отриманого компанією, перестає бути надійним інструментом регулювання ефективності та зростання добробуту акціонерів. Бухгалтерський прибуток стає величиною, яку можна скоригувати за допомогою змін в обліковій політиці підприємства. Реальне зростання добробуту власників характеризує показник вартості, що створюється підприємством. У зв'язку з цим проблема управління вартістю та впровадження заходів щодо її формування є особливо актуальною. Питання управління вартості є ключовим у сучасній економічній теорії країн з розвинутою ринковою економікою. У західній економічній думці все давно відійшло від підходу, що орієнтується на прибуток підприємства. Тому збільшення вартості підприємства повинно стати метою управління інтелектуальним капіталом.

Виходячи з проведеного аналізу пропонуємо таке визначення управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства: це вплив менеджменту на елементи інтелектуального капіталу для забезпечення такого їх розміру та співвідношення, за якого зростають показники ефективності та максимізується вартість підприємства.

Інтелектуальний капітал, з одного боку, є елементом капіталу підприємства, тому йому притаманні особливості будь-якого іншого виду капіталу; система управління ним також повинна бути узгоджена із загальною системою управління капіталом підприємства. З іншого – це система, яка має дуже складну структуру та природу, яку також потрібно врахувати в побудові методики управління.

Управління капіталом традиційно розглядається як частина фінансового менеджменту. Останнім часом вчені та практики наголошують на необхідності виділення системи управління структурою капіталу як однієї з ключових ланок системи управління інтелектуальним капіталом підприємства. Вона відповідає за вибір виду й обсягів ресурсів для забезпечення діяльності підприємства, пошук оптимальних джерел залучення та шляхів ефективного використання ресурсів підприємства для досягнення стратегічних цілей, підвищення ліквідності, фінансової стійкості

та рентабельності підприємства [166]. Ця система пронизує процеси формування та використання капіталу. Вирішальну роль у формуванні вартості підприємств відіграє інтелектуальний капітал. З цього можемо зробити висновок, що управління структурою інтелектуального капіталу – одна з головних сфер діяльності менеджменту, але через складну структуру інтелектуального капіталу ці рішення належать не до питань фінансового, а до компетенцій менеджерів підприємства. Щодо управління підприємством та його частинами в різних джерелах користуються різними поняттями. На основі аналізу літератури встановлено, що більшість авторів використовує такі терміни, як: система управління, механізм управління, організаційний механізм управління, організаційно-економічний механізм управління та ін. Подібне різноманіття та невизначеність спричиняють необхідність визначення зазначених понять.

Найширшим з них є термін «система». Під системою розуміють сукупність взаємопов'язаних в єдине ціле елементів. Система управління в широкому сенсі розглядається як систематизований набір засобів впливу на підконтрольний об'єкт для досягнення ним певної мети [231]. Ще більш конкретизованим є поняття «система управління підприємством», щодо визначення якого думки науковців різняться. Підходи до визначення поняття відображено в табл. 1.12 (сформовано автором на основі [1; 36; 38; 60; 61; 232; 239]).

Таблица 1.12

**Підходи до визначення поняття
«система управління підприємством»**

Автори	Визначення
1	2
Стоян К., Бикхало К. [232]	Система, вплив якої спрямовано на об'єкт управління з одночасною його трансформацією в бажаний стан відповідно до певних кількісних та якісних параметрів; складається з елементів, які об'єднані загальною ціллю функціонування
Сіменко І., Косова Т. [2]	Система управління підприємством передбачає диференціацію та координацію управлінської діяльності за виконуваними функціями; є одним з елементів системи управління поряд з керованою та інформаційною системами
Іванілов О. [58]	Принципи та механізми ухвалення рішень, проходження інформації, планування, а також системи мотивації та матеріального стимулювання

1	2
Алексєєв А. [183]	Організаційне складне ціле, що складається з безлічі взаємодіючих елементів, у тому числі об'єкта та суб'єкта управління
Глуценко І., Глуценко В. [36]	Конкретний апаратний, нормативний, функціональний варіант реалізації технології, що дозволяє вирішувати конкретну проблему управління
Кім А. [200]	Сукупність технічних і організаційних методів і заходів, призначених для вирішення завдань управління різними аспектами діяльності підприємства
Коротков Е. [79]	Сукупність дій, необхідних для узгодження спільної діяльності людей; така сукупність дій має володіти всіма ознаками системи
Янг С. [168]	Підсистема організації, компонентами якої є групи взаємодіючих людей. Її функції полягають у сприйнятті певних проблем організації (входів) і подальшому виконанні набору дій (процесів), у ході яких виробляються рішення (виходи), що збільшують дохід від діяльності всієї організації (задовільнення) або оптимізують деяку функцію всіх входів і виходів організації
Воронцова Г. [191]	Спосіб взаємодії між суб'єктом і об'єктом управління; спосіб побудови взаємозв'язку між рівнями управління і функціональними галузями, що забезпечує оптимальне за цих умов досягнення цілей організації
Ігнат'єва А., Максимцов М. [60]	Складна система, створена для збирання, аналізу та переробки інформації з метою отримання максимального кінцевого результату за певних обмежень
Мильнік В. [109]	Визначає систему управління виробничою організацією як таку, в якій реалізуються функції управління
Зайцев А. [55]	Множина взаємопов'язаних елементів (ланок), які складають єдине ціле та реалізують процес управління для досягнення поставлених цілей
Іванова Т. [59]	Сукупність керівної системи (суб'єкт управління) та керованої системи (об'єкт управління)
Алієв В., Варфоломєєв В., Варфоломєєва Є. та ін. [145]	Керівна (суб'єкт управління) та керована (об'єкт управління) системи, а також система зв'язків між ними
Ігнат'єва Є. [60]	Складна система, що створена для збирання, аналізу та переробки інформації
Гончаренко А. [38]	Взаємодія суб'єкта управління на об'єкт управління за допомогою сигналів або команд, спрямованих на виконання завдань керівного впливу, до яких відносять: нормативні акти, плани, програми, накази, розпорядження, інструкції, вказівки керівництва підприємства, моральні та матеріальні стимули

Деякі вчені (К. Стоян, К. Бикхал, Т. Іванов, А. Алексєєв) наголошують на тому, що «система управління підприємством» становить взаємодію об'єкта та суб'єкта управління (власне управлінської системи). Цікавим

є визначення С. Янга, який розглядає систему управління підприємством у розрізі моделі «чорної скрині». Цей системний підхід визначає її як групу осіб, які взаємодіють, сприймаючи входи (проблеми), та через певні дії (процеси) досягають доходу (вихід системи). Таке визначення потребує уточнення: дохід не є єдиною метою системи управління. Виходом в такій моделі має стати задоволення потреб учасників процесу або досягнення цілей підприємства.

Також до складу системи управління підприємством відносять: функції управління, параметри й обмеження, систему зв'язків між суб'єктом і об'єктом управління та ін. Влучним є спостереження А. Черницької, яка вважає, що кожне визначення системи управління підприємством відповідає методології певного наукового розділу та, відповідно, характеризується певними організаційними ознаками [239].

Спорідненим до «системи управління» є поняття «механізм управління». У науковій літературі для описання управлінських процесів воно використовується набагато частіше. Аналіз підходів до визначення механізму управління підприємством наведено в табл. 1.13.

Таблиця 1.13

**Підходи до визначення поняття
«механізм управління підприємством»**

Особливості	Автори	Визначення
1	2	3
Складова системи управління	Шегда А. [242]	Внутрішня будова системи управління, до складу якої входять: апарат вироблення цілей та завдань управління виробництвом; засоби реалізації законів і принципів управління; система функцій і методів управління. Між усіма компонентами механізму управління існують взаємозумовлені зв'язки
	Мельник Л. [77]	Складна категорія управління, яка об'єднує такі елементи: цілі управління; критерії управління; фактори управління (елементи об'єкта управління та їх зв'язки, на які здійснюється вплив у інтересах досягнення поставлених цілей); методи управління; ресурси управління (матеріальні та фінансові ресурси, соціальний та організаційний потенціал, використання яких реалізується обраний метод управління і забезпечується досягнення поставленої мети)

1	2	3
	Паламарчук О. [221]	Складова системи управління, яка забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкта управління. Запропоновано використовувати поняття «механізм управління підприємством» за умови дії внутрішніх факторів. У разі дії зовнішніх факторів пропонується застосовувати поняття «механізм взаємодії з іншими підприємствами й організаціями»
	Малицький А. [213]	Складова системи управління, що забезпечує дієвий вплив на фактори, стан яких обумовлює результат діяльності об'єкта управління
3 позиції системного підходу	Кендюхов О. [69]	Система елементів (цілей, функцій, методів, структури, суб'єктів управління) і об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні сили та результативну реакцію
	Гончарук А. [39]	Система методів, дій і взаємозв'язків організаційних одиниць, що в сукупності вирішують завдання управління ефективністю
	Балабанюк Ж. [186]	Система, яка об'єднує цілі, функції, принципи, методи, засоби та способи, прийоми та технології управління. Разом з тим, конкретизуючи поняття і пов'язуючи його з організацією, автор вважає, що в цьому випадку механізм управління організацією – це сукупність його елементів, системи, процесів, управлінських рішень і персоналу, які у взаємодії і взаємозалежному впливі забезпечують реалізацію поставленої цілі та завдань організації. Вчений вважає, що механізм реалізує управлінські рішення, виконуючи функцію організації через процеси управління в межах системи управління завдяки персоналу організації
Сукупність однорідних елементів	Румянцева З. [132]	Сукупність таких елементів, як організаційні форми та структури управління, методи та важелі впливу, що забезпечують ефективну реалізацію характерних для виробництва цілей і найбільш повно на певному етапі задовільнюють суспільні, колективні й індивідуальні інтереси та потреби
	Куценко А. [82]	Оптимальна сукупність форм, структур, методів, засобів і функцій управління, які покликані сприяти цілеспрямованому оперативному регулюванню діяльності за напрямами управління ефективністю для забезпечення відповідності фактичного стану підприємства заданим параметрам
	Капліна А. [65]	Це сукупність прийомів і методів, що дозволяє формувати та реалізовувати організаційно-економічні, технічні, правові та інші принципи керованого розвитку підприємства

1	2	3
	Пономаренко В. [124]	Сукупність форм, структур, методів і систем управління, які об'єднуються спільністю мети (доцільна сукупність), за допомогою яких здійснюється узгодження суспільних, групових і особистих інтересів, забезпечуються функціонування і розвиток підприємства як соціально-економічної системи
	Лапін О. [83]	Сукупність дій і заходів, спрямованих на забезпечення ефективного планування, організації та контролю процесів формування, розвитку та використання результатів інтелектуальної діяльності, а також мотивації процесів накопичення і зростання інтелектуального потенціалу
Сукупність однорідних елементів	Лафта Дж. [85]	Сукупність засобів взаємодії, що використовуються в управлінні
Кінематичне зображення	Хміль Ф. [156]	Зобразив вертикальну вісь, що показує зв'язок між керівною та керованою системами підприємства та за допомогою методів та інструментів менеджменту забезпечує внутрішнє функціонування (обертання) організації, а також горизонтальну вісь, що відображає функціонування організації, її обертання в зовнішньому середовищі

Походження слова «механізм» можна вести від грецької (машина, система тіл), новолатинської (прилад, пристрій, озброєння) і багатьох інших мов. Узагальнено механізм слід розглядати як: пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішню будову, систему чого-небудь, устрій; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [239]. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що трактування категорії «механізм» залежить від сфери використання. Механізм як економічну категорію можна визначити таким чином: сукупність елементів, станів, процесів, що знаходяться в певній послідовності, певних зв'язках, відносинах і визначають спосіб функціонування певної системи, порядок забезпечення господарської діяльності (сформовано автором з використанням [160]). Окремим шаром є множина визначень поняття «механізм управління підприємством».

Ретельний розгляд наукових публікацій дозволяє виділити декілька підходів до визначення механізму управління підприємством. Переважна більшість вчених розглядає механізм управління як складову або внутрішню будову системи управління підприємством. Друга група дає визначення механізму як системи, акцентуючи увагу на внутрішній змістовності механізму управління, а не на його підпорядкуванні системі управління. Третя група, до якої входять З. Румянцева, А. Куценко, А. Капліна, розглядає механізм як сукупність елементів, прийомів, методів, структур тощо.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, можна зробити висновок, що система управління підприємством сприймається як певна теоретична, абстрактна категорія, тоді як її внутрішнє наповнення, змістовність, інструменти реалізації обумовлює саме механізм управління. Із такого розуміння випливає, що реалізація управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства реалізується через формування механізму управління його структурою як складовою системи управління підприємством.

Процес управління розмежовують на окремі етапи, що характеризуються виконанням функцій управління, які є специфічними для кожного з етапів. Перелік і визначення функцій управління структурою інтелектуального капіталу потребують уточнення.

Одним з перших функції управління виділив А. Файоль в книзі «Загальне та промислове управління» (1916). А. Файоль розробив прецесійну концепцію управління, в якій виділив п'ять управлінських функцій (передбачення, організація, розпорядництво, координація, контроль) [25].

О. Хілуха [155] розглядає управління інтелектуальним капіталом як окрему функцію менеджменту. Реалізується ця функція через принципи, загальні функції, методи й управлінські рішення. У реалізації цієї функції автор наголошує на врахуванні двох аспектів: ієрархічних рівнів підприємства, варіантів взаємодії з суб'єктами зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Варті уваги функції управління інтелектуальною творчістю, виділені М. Вачевським. Автор виділяє функції планування, організації, регулювання, впровадження, правової охорони, контролю, обліку. Розглянемо окремо функцію регулювання, яка полягає в «забезпеченні розвитку інтелектуальної власності згідно з розробленими програмами, а також

в усуненні відхилень, що виникають у процесі створення, розроблення, упровадження і використання у виробництві науково-технічних досягнень» [160, с. 325–332]. Але згідно з визначенням вона є складовою функції контролю, тому її виділення є недоцільним.

I. Латишева [206] у формуванні методики управління структурою капіталу пропонує звернути увагу на фінансову функцію. Це вид діяльності із забезпечення та оптимізації використання підприємством своїх ресурсів для досягнення поставлених цілей. Тобто функція забезпечує формування та управління важливого стратегічного параметру підприємства – структури капіталу. Управління структурою капіталу, зокрема інтелектуального, не функція, а бізнес-процес, в ході реалізації якого проявляються всі основні функції управління.

Аналіз літератури дозволив визначити загальноприйняті чотири функції управління: планування, організація, мотивація і контроль. Проте щодо їх змістовності єдиної думки немає, що формує підґрунтя для проведення морфологічного аналізу основних функцій управління, приведенного в табл. 1.14.

Таблиця 1.14

**Морфологічний аналіз змістовного наповнення
основних функцій управління**

Планування		Організація	Мотивація	Контроль
1	2	3	4	5
Сутність	Прогнозування, визначення цілей, стратегії і політики, завдань, свідомий вибір рішення, вид управлінської діяльності	Діяльність, процес, комплекс дій менеджера, встановлення постійних і тимчасових взаємовідносин	Процес спонукання, регулювання спонукальних стимулів, процес заохочення як вид управлінської діяльності	Система; процес спостереження і перевірки; порівняння, виявлення ступеня відповідності
Суб'єкт	Менеджер	Менеджер	Менеджер, відділ кадрів, робітник	Менеджер

1	2	3	4	5
Об'єкт	Підприємство, організація, формування, працівники	Виконавці завдань, учасники певної організації (підприємства), підрозділи підприємства, підприємство	Людина, працівники, особа та інші учасники виробничого процесу	Підприємство, організація, формування, працівники
Предмет	Розроблення змістовності та послідовності дій; чітке визначення цілей діяльності та конкретних дій; розроблення переліку послідовних дій; свідомий вибір рішення, що робити, як, коли та кому	Налагодження взаємозв'язків, розподіл влади й обов'язків, комплекс дій з реалізації рішення, встановлення відносин, визначення порядку й умов діяльності бізнесу, коригування завдань і взаємовідносин	Високопродуктивна діяльність, стабільне бажання працювати та сприяти досягненню цілей організації	Виконання планів і управлінських рішень
Мета	Визначення цілей, стратегії, політики, завдань; свідомий вибір рішення; розроблення змістовності та послідовності дій; чітке визначення цілей діяльності та конкретних дій; розроблення переліку послідовних дій; свідомий вибір рішення, що робити, як, коли та кому	Формування керівних та керованих систем	Задовільнення потреб особи/працівника, досягнення особистих цілей, досягнення цілей організації	Відповідність встановленим стандартам і нормативам, коригування допущених відхилень, здійснення стратегічних планів; визначення ефективності реалізації планів; здійснення планів

В. Рудьєв [131] називає планування головною функцією управління, включаючи до її складу прогнозування. Прогнозування передуює плануванню і полягає в оцінюванні та передбаченні майбутнього розвитку об'єкта управління. На основі аналізу визначень функції планування А. Рудьєва, І. Комарницького, П. Мельник, Л. Нечаюк та В. Шатуна можна виділити такі її складові: прогнозування, визначення цілей, визначення послідовності конкретних дій для їх досягнення. На основі морфологічного

аналізу, здійсненого в табл. 1.14, планування – вид управлінської діяльності, що полягає у визначенні цілей діяльності, розробленні змістовності та послідовності дій для їх досягнення.

У інтелектуальному капіталі функція планування проявляється як визначення цілей його формування, його оптимальної структури; розроблення плану дій з формування, управління і розвитку ІК.

Для визначення функції «організації» використовують такі поняття: «формування керівних і керованих систем», «зв'язки та відносини», «розподіл влади й обов'язків», «забезпечення упорядкованості діяльності», «комплекс дій з реалізації управлінських рішень», «систематичне коригування завдань і взаємовідносин», «визначення порядку й умов діяльності бізнесу». Таким чином, організація управління – це діяльність з формування керівних і керованих систем, налагодження взаємозв'язків і відносин, що виникають у ході процесу управління.

Організація інтелектуального капіталу полягає в його формуванні, налагодженні взаємозв'язків з надсистемою підприємства й елементів інтелектуального капіталу між собою.

Багато уваги теорія управління приділяє функції мотивації. У визначенні цього поняття вчені досягли єдності: мотивація – процес спонукання до праці з метою задовільнення власних потреб і досягнення цілей підприємства. Мотивація в управлінні інтелектуальним капіталом – спонукання до праці осіб, зайнятих у його формуванні, використанні та розповсюдженні.

На думку автора, найбільш доцільне визначення функції контролю надає Л. Нечаюк [112]. Найбільш повне та змістовне, воно об'єднує процеси спостереження за здійсненням планів для визначення ступеня ефективності їх виконання, застосування регулятивних заходів – за необхідності. Важливе доповнення надає В. Рудьєв, який включає в процес контролю також «визначення причин невиконання планів» [131]. Ураховуючи наведене, пропонуємо таке визначення функції контролю: це функція управління, сутність якої полягає в спостереженні за здійсненням планів, визначенні ступеня ефективності їх виконання, у разі невиконання плану – визначення причин і застосування регулятивних заходів.

Функція контролю в управлінні інтелектуальним капіталом полягає в спостереженні за здійсненням планів, визначенні ступеня ефективності їх виконання, у разі невиконання плану – визначення причин і застосування регулятивних заходів відносно інтелектуального капіталу.

Виділяють специфічні функції управління, які можуть змінюватись: регулювання, управління; лідерство, оперативне управління, адміністративно-організаційне управління, облік та ін. Отже, функції регулювання, оперативного управління та адміністративно-організаційного управління – це складові підсистеми управління, в якій облік відбувається в рамках реалізації функції контролю. Тобто специфічні функції є лише складовими основних функцій. Робимо висновок, що поділ функцій на загальні та специфічні умовний, оскільки в реаліях управління вони не існують осібно, а тісно переплітаються між собою.

На основі проведеного аналізу в управлінні структурою інтелектуального капіталу вважаємо за доцільне виділити такі функції: аналіз, планування, організація, мотивація, контроль. З метою формулювання змістовності цих функцій було проведено морфологічний аналіз визначень функцій управління з виділенням сутності функції, суб'єкта, об'єкта, предмета та мети.

Морфологічний аналіз дозволив подати планування як вид управлінської діяльності, що полягає у визначенні цілей діяльності, розробленні змістовності та послідовності дій для їх досягнення.

До підходів, у межах яких науковці досліджують управління з різних аспектів, належать: традиційний, кількісний, системний, ситуаційний, процесний, структурний, маркетинговий, функціональний, відтворювальний, нормативний, комплексний, інтеграційний, динамічний, оптимізаційний, директивний, поведінковий. Сутність підходів викладено в табл. 1.15.

Таблиця 1.15

Сутність підходів до управління
(сформовано автором на базі [17; 78; 160; 190])

Підходи	Автори	Відносно інтелектуального капіталу
1	2	3
Традиційний	Форд Г. [179], Тейлор Ф. [233], Гілбрет Л., Гілбрет Ф. [35]	Дозволяє загальні функції управління імплементувати у сферу управління інтелектуальним капіталом шляхом визначення специфічності цих функцій у зазначеній галузі
Кількісний (оптимізаційний)	Фостер Д. [157], Голдберг А. [175]	Дозволяє оцінити якісні характеристики складових інтелектуального капіталу кваліметричним методом і визначити їх економічну ефективність

1	2	3
Системний	Арджис К. [6], Лайкерт Р. [178], МакГрегор Д. [93], Маслоу А. [180], Герцберг Ф. [176]	Інтелектуальний капітал розглядається як елемент системи капіталу підприємства і як система, яка включає відповідні підсистеми (організаційний, людський та ринковий капітал), які саме завдяки своїй взаємодії дозволяють забезпечувати синергетичний ефект і досягати головної мети використання інтелектуального капіталу на підприємстві – підвищення конкурентоспроможності продукції
Ситуаційний (динамічний)	Друкер П. [50], Ансофф І. [3], Портер М. [126]	Ураховуючи велику сукупність факторів, які впливають на функціонування та використання інтелектуального капіталу у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства та високу динаміку зміни характеру їх впливу, важливим залишається їх вплив на поточний момент часу
Процесний	Файоль А. [153], Друкер П. [50], Портер М. [126], Брю С., Макконел К. [94]	Функціонування та використання інтелектуального капіталу розглядається як безперервний процес у системі підприємства, який охоплює майже всі його структурні підрозділи, що дозволяє використовувати універсальний інструментарій процесного управління відносно інтелектуального капіталу на підприємстві
Функціональний	Тейлор Ф. [233], Файоль А. [153],	Зосереджується на тому, які елементи (складові, об'єкти) інтелектуального капіталу мають реалізовувати відповідні функції (сутність функцій інтелектуального капіталу вимагає подальшого уточнення)
Інтеграційний	Макулов А., Харрасов Р. [95], Згуровський М. [56], Клейнер Г. [72], Шемякіна Т. [163]	Відносно інтелектуального капіталу підхід полягає в поглибленні та конкретизації взаємозв'язків його структурних елементів, які відрізняються за підсистемами й елементами системи менеджменту; їх треба узгодити зі стадіями життєвого циклу продукту (підприємства); управління інтелектуальним капіталом повинно бути узгодженим за вертикаллю та горизонталлю

1	2	3
Структурний	Готін С., Калоша В. [43]	Різні структурні елементи інтелектуального капіталу мають різний вплив на конкурентоспроможність підприємства. Відповідно впливаючи на окремі структурні елементи інтелектуального капіталу, можна вплинути на конкурентоспроможність продукції підприємства
Маркетинговий	Котлер Ф. [80], Портер М. [126], Абільдіна А. [1]	Ринковий капітал є невід'ємним елементом структури інтелектуального капіталу, формування якого безпосередньо залежить від іміджу підприємства серед споживачів
Відтворювальний	Макулов А., Харрасов Р. [95], Фостер Д. [157]	Відновлення окремих елементів інтелектуального капіталу повинно відбуватись швидшими темпами, ніж відновлення матеріального та фінансового капіталу в зв'язку з НТП
Нормативний	Макконел К. [94], Файоль А. [153]	Нормуванню піддаються тільки окремі елементи інтелектуального капіталу. Деякі з них вимірюванню і, відповідно, нормуванню не піддаються
Директивний	Маслоу А. [180], Герцберг Ф. [176]	Регламентация окремих елементів інтелектуального капіталу в документації підприємства
Поведінковий	Лайкерт Р. [178], МакГрегор Д. [93], Герцберг Ф. [176]	Розвиток окремих складових інтелектуального капіталу (особливо людського) значною мірою зумовлений поведінковими факторами, що вимагає їх урахування через те, що саме людська складова розвивається самостійно
Глобалізаційний	Радзієвський І. [227], Літовченко Б. [210],	На сучасному етапі розвитку економіки інтелектуальний капітал має засадниче значення для об'єктів господарювання будь-якого рівня – від підприємства до держав і міжнародних об'єднань, що дозволяє розглядати глобальний сукупний інтелектуальний капітал, який за рахунок трансферту дає можливість досягати значних ефектів

1	2	3
Предметний	Кириченко О. [70], Загірняк М. [54], Осовська Г. [118]	Інтелектуальний капітал як система під управлінням впливом змінюється. У разі застосування доцільних інструментів удосконалюється структура інтелектуального капіталу як предмета, на який здійснюється вплив

Традиційний підхід історично довів свою неефективність, серед його недоліків: консервативність, придушення ініціативи, протидія новаторству, несприяння розвитку. Він витіснився системним підходом, а процесний підхід став логічним продовженням розвитку системного. Кількісний, ситуаційний та інтеграційний підходи включаються в принципи процесного. Тож, основний наголос слід робити на порівнянні процесного та функціонального підходів. Їх порівняльний аналіз доводить, що процесний підхід дозволяє краще задовільнити потреби споживачів, створити кращі підстави для контролю ресурсів, істотно скоротити витрати тощо.

Процесний підхід до управління інтелектуальним капіталом рекомендується багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких: Т. Стюарт, А. Петрушка-Ортил, А. Ліманські, С. Ілляшенко та І. Чайковська. Доцільно звернути увагу на позицію О. Хілухи [155], згідно з якою управління інтелектуальним капіталом визначається як конкретна функція, реалізація якої відбувається через принципи, загальні функції, методи та управлінські рішення. Сукупно вони виступають вихідними положеннями побудови системи управління, враховують ієрархічні рівні підприємства як економічної системи, варіанти взаємодії з суб'єктами зовнішнього та внутрішнього середовища у формуванні та розвитку інтелекту персоналу та його трансформації у продукти інтелектуальної діяльності. Тому найбільш доцільними для використання в управлінні ІК підприємств є системний і процесний підходи.

Перед українськими підприємствами стоїть завдання впровадження ефективних механізмів управління відповідно до загальноприйнятих світових стандартів. Зокрема, в Україні як національний (ДСТУ ISO 9001:2001) прийнято Стандарт ISO 9001:2000. Сутність його полягає в використанні процесного підходу до управління якістю.

Отже, можна стверджувати про доцільність комбінаторного використання процесного, системного, традиційного, функціонального підходів і їх імплементації в управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства.

Доцільно визначати інтелектуальний капітал як інтелектуальні активи, представлені людськими та машинними інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, що мають економічну цінність і можуть бути використані у процесі виробництва й обміну з метою отримання доходу та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. На відміну від узвичаєних, у цій трактовці об'єднано всі три основних напрямки визначень інтелектуального капіталу: актив, процес, результат. В описанні складових підкреслено його нематеріальну природу, акцентовано увагу на його складності, стратегічному значенні, здатності приносити дохід і процесному аспекті.

Під управлінням структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства доцільно розуміти вплив на елементи інтелектуального капіталу для забезпечення такого їх розміру та співвідношення, за якого зростають показники ефективності діяльності підприємства та максимізується його вартість. У результаті декомпозиції підходів до визначення складу структури інтелектуального капіталу було сформовано шести-компонентну структуру, яка складається з об'єктів інтелектуальної власності, електронних мереж та інформаційних підсистем, організаційно-управлінської підсистеми, людського, споживчого та маркетингового інтелектуального капіталу. Така структура відрізняється від розповсюдженої (яка складається з людського, організаційного та ринкового інтелектуального капіталу) однорідністю. Елементи структури мають спільну природу, що свідчить про її універсальність.

Розділ 2. Аналіз сучасного стану управління структурою інтелектуального капіталу промислових підприємств

2.1. Дослідження тенденцій у галузі машинобудування в Україні. Формування та розвиток інтелектуального капіталу машинобудівної галузі

На сучасному етапі розвитку суспільства значення традиційних факторів виробництва знижується, і на перший план виходить інформація як системоутворювальний фактор трансформації економіки. Численні дослідження вітчизняних та іноземних вчених, а також динаміка економічних показників підтверджують це. Тому зростає значення нематеріальних активів підприємства.

Ілюстрацією цього є дані аналізу відношення ринкової до бухгалтерської вартості компаній (P/BV) з табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Відношення ринкової до бухгалтерської вартості найбільших світових спілок [107]

Спілки	Капіталізація, млн дол. США	Goodwill, млн дол. США	Показник P/BV
General Electric	286 098	219 564	4,3
Microsoft	263 990	207 822	4,7
Exxon Mobil	244 932	170 710	3,3
Pfizer	244 886	220 150	9,9

Високі значення показника відношення ринкової до бухгалтерської вартості викликані великим впливом недооцінених нематеріальних активів підприємства. На сучасному ринку головною групою, що впливає на вартість підприємства, є саме нематеріальні фактори.

Інформатизація суспільства поширюється високими темпами. Це викликає розвиток нематеріального сектора економіки та зростання витрат на інформацію і знання. За таких умов найважливішим фактором виробництва стає інтелектуальний капітал.

М. Марчиковська зображує приховані джерела вартості підприємства у вигляді підводної, більшої частини айсберга. З названих автором прихованих джерел вартості підприємства головну роль відіграють складові інтелектуального капіталу підприємства – такі, як: нематеріальні вартості, дослідження і розвиток, таємниці технології, марки, людський інтелектуальний капітал, зв'язки з клієнтами та ін. [158].

М. Шарко встановлює деякі загальні закономірності розвитку економіки, а саме: посилення залежності виробництва товарів і послуг від наукових знань і технологій, збільшення кількості виробників нових знань, зростання залежності інноваційної динаміки від успішної взаємодії та співробітництва між фірмами, поширення нових технологій. Це передбачає, крім купівлі нового обладнання, організаційні зміни в системі менеджменту [7].

Інститут менеджменту – Institute of Management Development та Всесвітній Банк щороку публікують рейтинг конкурентоспроможності країн. У 2017 р. Україні належало 80 місце, що на позицію вище, ніж у 2016.

Четвертою за важливістю групою показників конкурентоспроможності країни, після соціального, політичного й економічного є науково-технічний розвиток. Першим показником групи є індекс економіки знань. Цей комплексний показник, що характеризує рівень розвитку економіки, заснований на знаннях, розрахований за методикою Всесвітнього Банку. Методика розрахунку включає 109 структурних і якісних показників, об'єднаних у чотири основні групи: індекс економічного й інституційного режиму, індекс освіти, індекс інновації та індекс інформаційних і комунікаційних технологій. У 2012 р. Україна посіла в рейтингу 56 місце, втративши два пункти. За оцінкою від 1 до 10 економічний розвиток України у розрізі економіки знань оцінюється на 5,73; дещо вищий показник здатності створювати, приймати та розповсюджувати знання – 6,33. Тобто українська економіка має потенціал для покращення своєї позиції, проте негативний вплив економічного й інституційного режимів стримують ці процеси [196].

За глобальним індексом інновацій Україна займає 63 місце серед 143 країн, поступаючись таким пострадянським країнам, як: Латвія (34), Литва (39), Молдова (43), Росія (50 місце), Білорусія (58) [192]. За кількістю патентів Україна з результатом у 5 253 заявки посідає 23 місце зі 103, поступаючись з пострадянських країн лише Росії (7) [229]. Наступний показник – 42 місце у рейтингу країн світу за рівнем науково-дослідницької активності, складеному в 2014 р. Національним науковим фондом США.

Індекс рівня науково-дослідної активності розраховується як загальна кількість наукових статей, опублікованих у рецензованих виданнях, включених у систему індексації наукового цитування: Science Citation Index (SCI) і Social Sciences Citation Index (SSCI). Перше місце посідають США, з пострадянських держав високу позицію обіймає Росія (15).

Рейтинг країн світу за рівнем витрат на НДДКР включає основні групи діяльності: фундаментальні дослідження; прикладні дослідження; дослідно-конструкторські та технологічні розробки. Національні витрати на НДДКР вважаються одним з ключових показників науково-технічного розвитку країни. Рівень національних витрат на НДДКР – це відносна величина, яка розраховується як загальний обсяг державних і приватних витрат на НДДКР протягом календарного року, включаючи державні бюджети всіх рівнів, бюджети комерційних організацій, гранти та пожертвування від приватних фондів і неурядових організацій. Рівень витрат на НДДКР виражається у процентах від валового внутрішнього продукту (ВВП). У ньому Україна посідає 36 місце з 91 [229].

Із наведеного робимо висновок, що науково-технічний розвиток разом з інформаційно-комунікаційним є пріоритетом розвитку усього цивілізованого світу. Це характерно також і для господарства. У рамках підприємства ці тенденції реалізуються завдяки функціонуванню інтелектуального капіталу. На сучасних підприємствах інтелектуальний капітал є одним з найважливіших ресурсів. Він виступає суттєвим джерелом формування вартості підприємства. Ступінь впливу інтелектуального капіталу відрізняється за галузями, проте незалежно від галузі його вплив на вартість невпинно зростає.

Україна, існуючи в межах світового ринку, змушена пристосовуватись до вимог часу, тому удосконалення управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств виходять на перший план розвитку економіки країни.

Майже 6,5 % від реалізованої продукції в Україні у 2015 р. склала продукція машинобудівної галузі [127]. Ця історично важлива для країни галузь потребує трансформації. Вітчизняний машинобудівний комплекс охоплює понад 20 спеціалізованих галузей, 58 підгалузей. Фактично в країні представлені всі види машинобудування. За офіційними даними, в структурі зареєстровані 11 267 підприємств, 146 з яких великі, 1 834 – середні, 9 287 – малі. У структурі зайнято близько 15 млн працівників.

Галузь машинобудування має певні особливості, які здійснюють безпосередній вплив на інтелектуальний капітал підприємств цієї галузі. Їх можна розподілити на внутрішні та зовнішні. Особливості машинобудування розглянуті в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Особливості машинобудування

Зовнішні особливості	Внутрішні особливості
Галузі машинобудування першими реагують на економічні спади й останніми – на підйоми	<i>Особливості технології:</i> висока конструктивно-технологічна складність виробів; висока питома вага унікального устаткування; порівняно велика тривалість виробничого циклу; відсутність дослідного зразка за виробами
Українські машинобудівні підприємства слабо пристосовані до роботи в умовах конкуренції з іноземними виробниками	<i>Особливості продукції:</i> порівняно малі обсяги випуску однакових виробів за відносно великої різноманітності їх типів
Тривалий виробничий цикл	<i>Особливості організації виробництва:</i> порівняно велика вага матеріалів, купівельних виробів і послуг корпоративних підприємств у собівартості продукції;
Потреба в тривалому кредитуванні та чутливість до високого рівня інфляції	високий ступінь нормованості робіт; висока спеціалізація робочих місць; порівняно велика вага матеріалів купівельних виробів і послуг корпоративних підприємств у собівартості продукції
Наукомісткість розроблення нової продукції потребує значних витрат часу та коштів	<i>Особливості управління:</i> складність органів управління; висока чисельність осіб, які ухвалюють рішення; висока регламентованість, значна роль параметрів (якості, безпеки, ремонтпридатності, продуктивності, технічних та ін.); низький потенціал маркетингу

Серед зовнішніх особливостей можна зазначити такі:

галузі машинобудування першими реагують на економічні спади й останніми – на підйоми [106];

українські машинобудівні підприємства малопристосовані до роботи в умовах конкуренції з іноземними виробниками. Це викликано

тим, що основна частка підприємств машинобудівного комплексу – це колишні державні монополії. Вони не придатні до роботи в умовах природного, а не штучного ринку, де не мають протекції з боку держави, втратили багаторічні зв'язки, несуть повну відповідальність за результати роботи і є матеріалозатратними [106];

виробництво продукції машинобудування характеризується досить тривалим виробничим циклом, тому підприємства цієї групи галузей відчують потребу в тривалому кредитуванні, страждають в умовах високого рівня інфляції. До того ж продукція машинобудування є, як правило, досить наукомісткою, тому розроблення нових видів продукції потребує значних витрат часу та коштів, а також наявності відповідної наукової і дослідно-конструкторської бази [106].

Внутрішні особливості можна розподілити на такі групи: особливості використовуваної технології; особливості продукції, що підлягає випуску; особливості економіки й організації виробництва; управлінські особливості [155].

Серед особливостей використовуваної технології варто зазначити: високу конструктивно-технологічну складність виробів, високу питому вагу унікального устаткування, порівняно велику тривалість виробничого циклу, відсутність дослідного зразка за виробами.

Велика кількість складальних одиниць і деталей у поєднанні з високою точністю обробки потребує високого рівня автоматизації виробництва. Трудомісткість виробництва зумовлена високою часткою змінюваності виробів у річному плані підприємств машинобудування та великою кількістю деталей. Через велику масу деталей виникає потреба у використанні потужних кранів, що призводить до великих (від 30 до 90 %) витрат оперативного часу на транспортне обслуговування. Складання окремих видів продукції відбувається не на підприємстві-виробнику, а на місці будівництва. Складність технології призводить до тривалості виробничого циклу, яка може перевищувати рік, а іноді – три роки [155].

Особливості продукції полягають у порівняно малих обсягах випуску однакових виробів за відносно великої різноманітності їх типів. Продукція машинобудування – це здебільшого кінцевий продукт виробничого призначення для різних галузей народного господарства; як правило, це інвестиційний товар тривалого використання, що потребує великих витрат споживача. Основні проблеми, що виникають з продукцією – великі обсяги незавершеного виробництва, велика матеріаломісткість продукції,

потреба у великих матеріальних витратах. Як наслідок, зростають вимоги до планування [155].

Особливостями організації виробництва є порівняно велика вага матеріалів, купівельних виробів і послуг корпоративних підприємств у собівартості продукції, надмірною нормованістю робіт, високою спеціалізацією робочих місць [155].

Четверта група особливостей – особливості управлінських рішень. Рішення про купівлю товарів виробничого призначення ухвалюється колективом фахівців. Особлива увага приділяється нормативним параметрам (безпека, екологічність тощо), параметрам продуктивності, надійності, ремонтпридатності та іншим технічним параметрам, що характеризують призначення продукції. На вітчизняних машинобудівних підприємствах потенціал маркетингу характеризується дуже низьким рівнем або перебуває в зародковому стані [106].

Динаміка в обсягах реалізованої продукції машинобудівного комплексу України згідно з інформаційними даними Державного комітету статистики за 2010 – 2015 рр. подана на рис. 2.1.

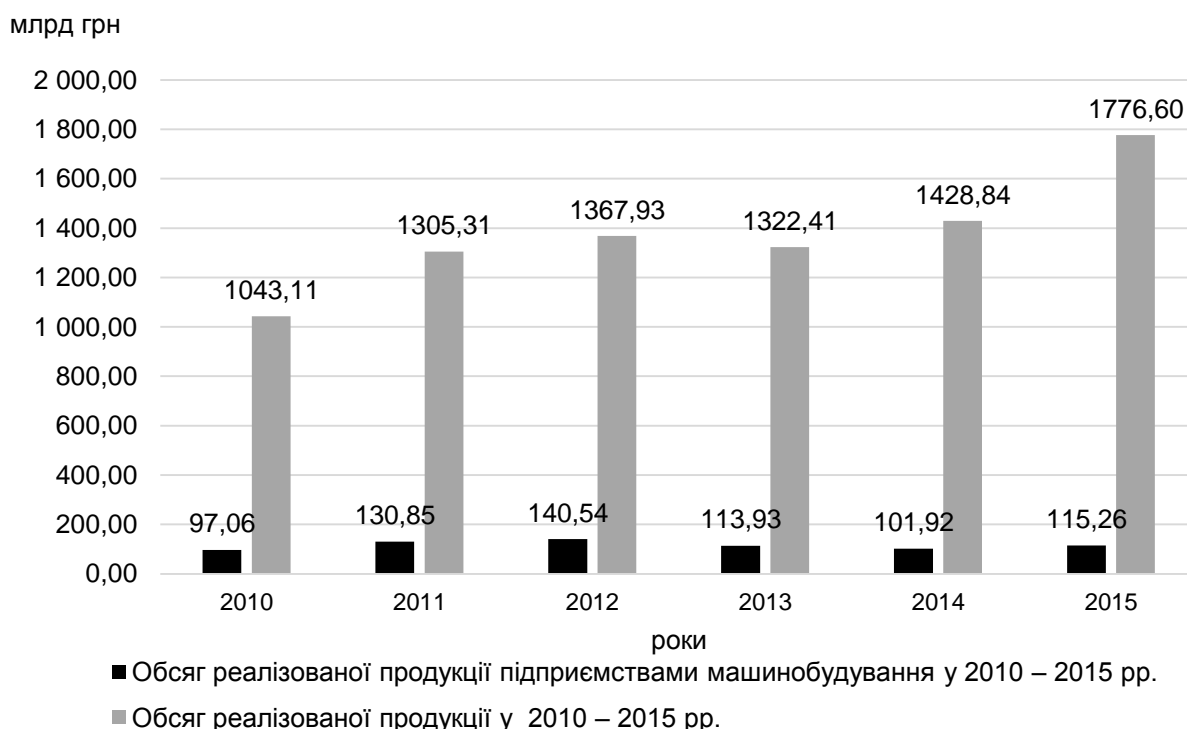

Рис. 2.1. **Обсяги реалізованої продукції машинобудівного комплексу в 2010 – 2015 рр. відносно загальник обсягів реалізованої продукції** (сформовано автором з використанням даних [127])

З рис. 2.1 видно, що темпи приросту промисловості у період з 2010 – 2012 рр. впали до негативного значення (2013 р.), а з 2014 р. спостерігалось зростання. Тренд машинобудівної промисловості повторює цю тенденцію, але падіння виробництва у 2013 р. було більш вираженим, ніж загальний показник. Так, темп приросту склав -26 % на фоні загального падіння промисловості на 8 %. У 2014 р. у машинобудуванні все ще спостерігалось падіння, причому в усіх галузях машинобудування [127]. Об'єктивними причинами було зниження економічної та інвестиційної активності на внутрішньому ринку та скорочення продажів на ключовому для українського машинобудування російському ринку [204]. У 2015 р. спостерігається зростання на 13 % у порівнянні з попереднім періодом. Таким чином, машинобудівна промисловість пережила кризу 2013 р. важче, ніж інші галузі; падіння в ній було більш тривалим, але з 2015 р. становище галузі почало покращуватись.

Традиційно машинобудуванню належить важлива роль в економіці Харківської області. За словами начальника Головного управління статистики у Харківській області О. Нікіфорова, машинобудування – провідна галузь індустріального комплексу Харківщини. На неї припадає 18,6 % загального обсягу реалізації промислової продукції області, зосереджено більше п'ятої частини основних засобів переробної промисловості; зайнято 69,1 тис. осіб, або 38,8 % від загальної чисельності працівників промисловості [218].

У 2015 р. у Харківській області діяло 24 938 підприємств. З них машинобудівних – 22: ПАТ «Автрамат», ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПАТ Завод «Південкабель», ПАТ «Харківський електроапаратний завод», ПАТ «Харківський верстатобудівний завод», ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ», ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод», ПАТ «Харківський ремонтно-механічний завод», ВАТ «Лозівський авторемонтний завод», ПАТ «Харківський завод електромонтажних виробів № 1», ПАТ «Харківський завод електротехнічного обладнання», ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ВАТ «Мереф'янський механічний завод», ВАТ «Харківський завод електромонтажних виробів», ВАТ «ТУРБОАТОМ», ПАТ «Завод Фрунзе», ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА».

Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) і продукції машинобудування у 2010 – 2016 рр. у Харківській області зображені на рис. 2.2.

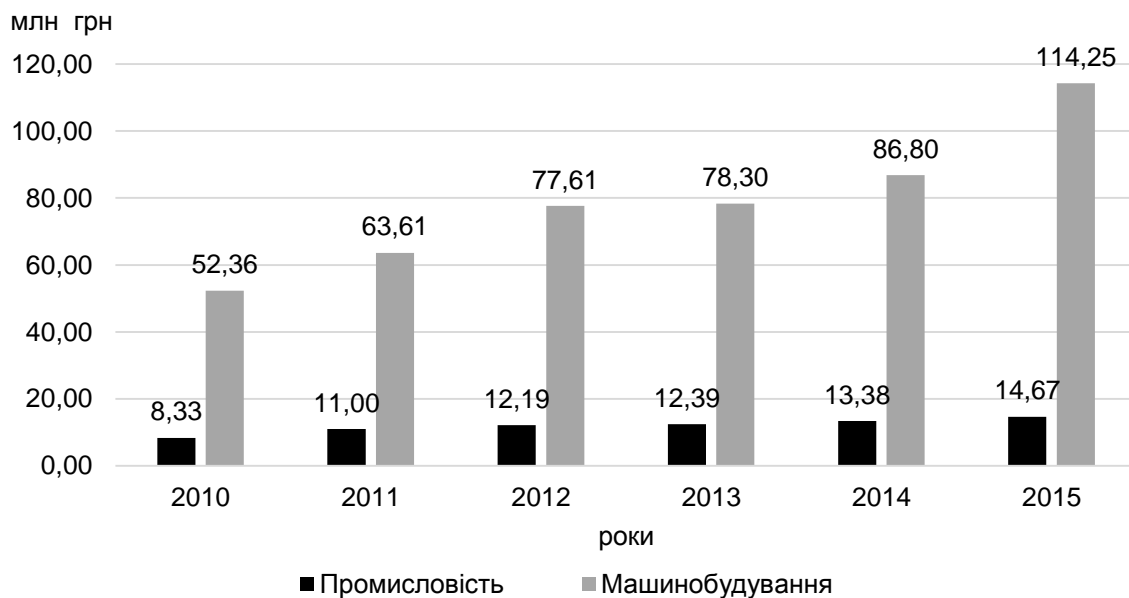

Рис. 2.2. Обсяги реалізованої продукції машинобудівного комплексу у січні 2010 – листопаді 2016 рр. відносно загальних обсягів реалізованої продукції в Харківській області
(сформовано автором з використанням даних [220])

У 2016 р. обсяг реалізованої продукції машинобудування зменшився на 19 %, тоді як загальний приріст промислової продукції (товарів, послуг) склав 0,7 %. Реалізація продукції машинобудування становила лише 10,3 % від обсягу реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), у 2010 р. цей показник становив 15,9 %. За період 2010 – 2016 рр. обсяг реалізації продукції машинобудування у гривневому еквіваленті збільшився, що було знівельовано зростанням інфляції. Падіння обсягів реалізації машинобудівної продукції на 10 % свідчить про занепад галузі. Причини такої динаміки полягають в економічній кризі, зменшенні замовлень від російських підприємств, відсутності зовнішнього інвестування і замовлень.

Шляхом виведення машинобудівної галузі з кризи має стати залучення інвесторів. Це можливо лише за умови комплексної модернізації підприємств, оскільки наразі ні матеріально-технічна, ні управлінська, ні інноваційна складові вітчизняних підприємств не відповідають вимогам

часу. Як зазначалось, нематеріальні активи наразі становлять основну частину вартості підприємства. Тому для підвищення конкурентоспроможності розвиток саме нематеріальної, інтелектуальної частини має стати ключовим. Це обґрунтовує необхідність удосконалення інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств Харківської області.

Запорукою ефективної трансформації інтелектуального капіталу є адекватне та коректне визначення його стану. Для цього слід урахувати особливості машинобудівної галузі, що мають значний вплив на її інтелектуальний капітал. Відмітними особливостями інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств є такі (сформовано з використанням [155]):

- творчий характер процесів формування та розвитку;

- поєднання виробництва та споживання. У процесі творчої діяльності робітник споживає ресурси та багато інформації, водночас створюючи інтелектуальні активи. Відбувається розмивання між виробничою і невиробничою працею;

- результати інтелектуальної діяльності мають високий рівень новизни процесів формування і розвитку інтелектуального капіталу;

- ефективність інтелектуальної діяльності залежить від інтелектуального потенціалу співробітників і має синергетичний ефект;

- повна або часткова відсутність матеріального втілення;

- охоплює усі служби та підрозділи підприємств;

- залежить не лише від інтелектуального потенціалу, а і від інтелектуальної творчої активності робітників;

- продукти інтелектуальної діяльності не відчужуються повністю і тому мають певні особливості: можуть бути об'єктом відразу кількох угод, не мають матеріальної форми, не потребують витрат на утримання; часто є унікальними та мають неповторюваний характер, тому складаються з матеріального носія та ідейної частини, яка є об'єктом правового захисту;

- найбільш цінною складовою інтелектуального капіталу здебільшого є об'єкти інтелектуальної власності;

- конкурентоспроможність продуктів інтелектуальної діяльності залежить від міри правового захисту, тобто ступеня забезпечення монопольних прав на конкретному ринку, наявності товарного знаку, технічного рівня інтелектуального продукту;

- нееластичність попиту викликана унікальністю і відсутністю аналогів продукції інтелектуальної діяльності на ринку, як наслідок – цінова політика має обмежений вплив на обсяг збуту.

В. Щербаченко зазначає, що «специфіка управління інтелектуальним капіталом підприємств машинобудування ґрунтується на доміантній ролі кадрової та інформаційної складової інтелектуального капіталу в загальній його структурі, хоча, безумовно, інші його складові також мають важливе значення у забезпеченні ефективного функціонування підприємств» [53].

Таким чином, проведений аналіз стану машинобудівної галузі вказує на необхідність оновлення вітчизняних машинобудівних підприємств. Обґрунтовано, що вдосконалення інтелектуального капіталу є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності. Визначені особливості машинобудівної галузі створюють підґрунтя для подальшого моніторингу. Наступним етапом є оцінювання інтелектуального капіталу підприємств.

2.2. Методичні підходи до оцінювання структури інтелектуального капіталу промислового підприємства

Запорукою ефективного управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства є наявність точної і повної інформації про якість використання інтелектуальних ресурсів. Від повноти та правильності цих даних залежить обґрунтованість прийнятих управлінських рішень. Це підвищує актуальність формування системи оцінювання інтелектуального капіталу компаній.

Кількісне вимірювання інтелектуального капіталу становить теоретичний інтерес і має велику практичну цінність. Активація розвитку нових методик з вимірювання інтелектуального капіталу зумовлена не тільки зовнішніми, а і внутрішніми потребами. Управління інтелектуальними ресурсами співрозмірне, а іноді й важливіше, за управління матеріальними. Часто на підприємствах зустрічаються бізнес-тренери, спеціалісти з управління, проводяться тим-білдинги, тренінги та інші заходи з підвищення ефективності роботи саме нематеріальної складової. І кількість компаній, які вживають заходи з управління інтелектуальним капіталом, невпинно зростає.

Водночас слід урахувати той факт, що всі елементи інтелектуального капіталу мають внутрішню структуру, ефективність (а отже, і вартість) якої також не піддається оцінюванню на основі суми окремих елементів.

Наприклад, сукупність працівників компанії формує таке явище, як організаційна культура, яка може впливати на окремих співробітників і на організацію в цілому різним чином [144].

Актуальність розроблення методики оцінювання інтелектуального капіталу Т. Андрусенко аргументує такими важливими причинами:

вимірювання інтелектуального капіталу дозволить більш адекватно відобразити вартість компанії;

цей процес важливий для визначення дієвих рушійних сил конкурентоспроможності підприємства;

створюються умови для виявлення і подолання негативних процесів в управлінні;

стимулювання інвестицій за рахунок надання ясної і точної звітності дає гарантію потенційним інвесторам [25].

Існує багато методів відображення інтелектуального капіталу. Автор [14] розподіляє їх за сутнісними ознаками: методи вимірювання за показниками, які дають менеджерам цілісне уявлення про інтелектуальні активи своїх компаній; методи, метою яких є оцінювання інтелектуальних активів компанії в грошовому вимірнику.

Проте процес оцінювання слід розуміти за характером вимірювальних процедур із застосуванням кількісних, якісних або кількісно-якісних параметрів функціонування інтелектуального капіталу, а оцінку вважати результатом процесу.

Проблеми аналізу та вибору доцільної методики досліджувало багато науковців, кожен з яких пропонує свій підхід, варіант або метод. Така різноманітність створює проблему вибору найкращої методики.

Методи оцінювання інтелектуального капіталу розмежовують на: ринкові, дохідні, витратні, експертні, бухгалтерські та методи прямого оцінювання.

Ринкові методи оцінювання розглянуті в табл. 2.3. Ринкові методи вважаються традиційними в оцінюванні інтелектуального капіталу. Вони враховують різницю між ринковою вартістю підприємства та балансовою вартістю активів. До ринкових методів відносять: метод порівняння продажів; ринкової вартості, визначеної інвестором; співвідношення ринкової і балансової вартості; оцінювання нематеріальних активів фінансовими методами; нематеріального балансового звіту; галузевих індексів; метод ринкової капіталізації.

Ринкові методи оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 41; 76; 184])

Методи	Сутність методу	Переваги	Недоліки
Порівняння продажів	Полягає в оцінюванні досліджуваного об'єкта за аналогічними за якістю, призначенням, корисністю у певний час на певному ринку	Надійні вихідні дані	Складність використання; знайти аналогічні об'єкти на ринку дуже складно
Ринкової вартості, визначеної інвестором	Вартість компанії визначається як сума матеріального капіталу, реалізованого інтелектуального капіталу, розмивання інтелектуального капіталу та стійкої конкурентної переваги	Становить інтерес для інвесторів	Складно оцінити в умовах вітчизняного ринку
Співвідношення ринкової та балансової вартості	Вартість інтелектуального капіталу сприймається як різниця між біржовою та балансовою вартістю підприємства	Легкість розрахування, точність, простота	Складно оцінити в умовах вітчизняного ринку через низький рівень розвитку біржових цінних паперів
Оцінювання нематеріальних активів фінансовими методами	Вартість інтелектуального капіталу визначається як сума людського, клієнтського та структурного капіталів; причому їх складові, з числа найбільш корисних активів, обираються експертним методом та оцінюються на основі ринкового підходу	Урахування лише головних активів, що мають визначальний вплив на вартість інтелектуального капіталу	Складність і суб'єктивність оцінювання
Нематеріальний балансовий звіт	Вартість людського, організаційного та споживчого капіталів визначається як різниця ринкової вартості акцій підприємства та балансової вартості	Простота визначення вартості інтелектуального капіталу	Не дає основи для оцінювання складових інтелектуального капіталу
Використання галузевих індексів	За основу оцінювання обираються ставки роялті	Надійні вихідні дані, зручність використання, емпірична підтримка	Оцінює лише один елемент інтелектуального капіталу
Коефіцієнт Тоббіна	Це відношення біржової цінності фірми до віднової вартості її активів	Простота, надійні вихідні дані, зручність використання в панельних дослідженнях	Не враховується більшість зовнішніх факторів, концептуальна суперечливість, необхідність розвинутого фінансового ринку

У методі використання галузевих індексів за основу беруться стандартні ставки роялті. Найбільш розповсюдженим ринковим методом є коефіцієнт Тоббіна, який розраховується як співвідношення ринкової вартості фірми (ринкової ціни всіх акцій) та відновлюваної вартості активів (сума витрат, необхідних для придбання матеріальних активів фірми за поточними цінами) [54].

У практиці вітчизняних підприємств ринкові методи не набули популярності. В. Василенко рекомендував використання ринкових методів лише в другу чергу для таких інтелектуальних активів: патенти та технології, товарні знаки, об'єкти авторського права, інформаційне програмне забезпечення менеджменту, програмні продукти, родовища, права франчайзингу [23].

Наступна група методів оцінювання інтелектуального капіталу – дохідні методи подані в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Дохідні методи оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними ([1; 23; 30; 31; 41; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Коефіцієнта доданої цінності від інтелектуального капіталу	Вимірює, скільки та наскільки ефективні інтелектуальний і застосовуваний капітал, чи створюють вони цінність, спираючись на співвідношення трьох головних компонентів: застосовуваного, людського, структурного капіталів	Стандартизована оцінка ефективності інтелектуального капіталу, надійні вихідні дані	Суперечливі емпіричні результати
Прибутку від інтелектуального капіталу	Розраховується як частка нормалізованих доходів, на яку перевищено очікуваний прибуток від балансових активів	Деяка емпірична підтримка, схожість із традиційним способом оцінювання гудвілу	Фундаментальна слабкість головних допущень, суб'єктивність значної частини вихідних даних
Дисконтування/капіталізації переваг у доходах	Дисконтування доходів від використання інтелектуального капіталу	Емпірична база, можливість оцінити потенціал інтелектуального капіталу	Суб'єктивність значної частини вихідних даних, низька ймовірність

1	2	3	4
Дисконтування/ капіталізація економії витрат	Дисконтування економії від використання інтелектуального капіталу	Емпірична база, можливість оцінити потенціал інтелектуального капіталу	Суб'єктивність значної частини вихідних даних, низька ймовірність
Економічної доданої цінності	Різниця між чистим операційним прибутком після сплати податків до виплати процентів і вартістю чистих активів, обчислених за даними балансу	ґрунтується на здатності інтелектуального капіталу генерувати більший прибуток, ніж буде необхідно віддати власникові капіталу	Неможливо використовувати за умов відсутності прибутку
Доходу від інтелектуального капіталу	Частка нормалізованих доходів, на яку перевищено очікуваний прибуток від балансових активів	Ураховує середньогалузеву рентабельність	Неможливо використовувати за умов нестабільного ринку, адже метод передбачає, що середньогалузева рентабельність буде незмінною впродовж трьох років
Розрахункової вартості нематеріальних активів	Розраховується як різниця між прибутковістю підприємства та надлишковою прибутковістю матеріальних активів	Ураховує середньогалузеву рентабельність	Неможливо використовувати за умов нестабільного ринку, адже метод передбачає, що середньогалузева рентабельність буде незмінною впродовж трьох років

Дохідний підхід ґрунтується на використанні показників рентабельності, зокрема рентабельності: продажів, власного капіталу, оборотних і необоротних активів, інвестицій [205]. У [205] рекомендується використання дохідних підходів для оцінювання ефективності патентів і ліцензій, торгової марки, франшизи, майнових прав, програмного забезпечення. Автор [23] додає до цього переліку технології, товарні знаки, об'єкти авторського права та родовища.

Окрему групу складають витратні методи, розглянуті в табл. 2.5. Витратний підхід полягає в оцінюванні поточної вартості тих чи інших елементів майнового комплексу підприємства і його нематеріальних активів [5].

Витратні методи оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
Метод вихідних витрат	Заснований на визначенні вартості створення оцінюваного об'єкта інтелектуального капіталу	Має емпіричне підґрунтя, конкретика	Обмежене використання: використовується, якщо є документально підтверджені відомості про витрати, які понесла компанія у створенні оцінюваного об'єкта. Доцільно для оцінювання лише деяких складових інтелектуального капіталу
Витрати на відновлення активу	Заснований на визначенні вартості відтворення оцінюваного ОІВ як суми витрат, необхідних для створення точної копії оцінюваного об'єкта. Ці витрати розраховуються на базі чинних на дату оцінювання цін на сировину та матеріали, напівфабрикати (комплектувальні), енергоносії, робочу силу, інші виробничі витрати – такі, як у оцінюваного об'єкта, обов'язкові платежі та збори, податки і акцизи, передбачуваний прибуток (за нормою прибутку) – все, що необхідно для створення і оформлення активу, доведення до комерційного використання і отримання прибутку	Не потребує точних фінансових даних щодо витрат на створення об'єкта інтелектуального капіталу	Використовується тільки якщо є можливість виявити всі витрати. Доцільний для оцінювання лише деяких складових інтелектуального капіталу
Витрати на заміщення	Ґрунтується на визначенні вартості аналога оцінюваного активу з ідентичними споживчими та функціональними властивостями. Розрахунок проводиться підсумовуванням усіх витрат, передбачуваного прибутку, платежів і податків	Надійні вихідні дані	Складність використання; знайти аналогічні об'єкти на ринку дуже складно

На думку автора [15], витратним підходом варто користуватись для оцінювання інтелектуального капіталу з позиції робочої сили, збутової системи підприємства, рівня організаційної структури.

До групи методів бальних оцінок, або індикаторних, входить 14 методів, що оцінюють різні індекси та індикатори, які, як передбачається, впливають на величину інтелектуального капіталу (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Методи бальних оцінок інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 41; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Навігатор «Скандія» («Skandia»)	Інтелектуальний капітал оцінюється шляхом аналізу до 164 параметрів (91+73 традиційних), до складу яких входять п'ять компонентів: фінанси, клієнти, процеси; оновлення і розвиток; люди	Перша таксономія інтелектуального капіталу, внесення капіталу клієнта до моделі, фундаментальна широта	Внутрішня суперечливість низки індикаторів, залежність індикаторів, складність моделі
BS-система збалансованих показників	Ефективність роботи компанії оцінюється за допомогою індикаторів, що відображають чотири основні фокусні напрями: фінанси, клієнти; внутрішні процеси; навчання. Індикатори визначаються на основі стратегічних цілей фірми	Систематичний підхід, велика емпірична апробація	Відносна жорсткість, недостатня увага до людського капіталу
Ланцюг створення цінності (Value chain)	Матриця нефінансових індикаторів, згрупована за трьома категоріями відповідно до циклу розвитку: відкриття/навчання; впровадження; комерціалізація	Облік стадій інноваційного циклу; наявні деякі унікальні нефінансові індикатори	Концептуальна сутність моделі, відсутність емпіричної підтримки
Результат ланцюга цінності	Матриця фінансових індикаторів, розбитих на три категорії відповідно до циклу розвитку: відкриття (навчання), впровадження, комерціалізація	Облік стадій інноваційного циклу. Наявні деякі унікальні не фінансові індикатори	Концептуальна сутність моделі, відсутність емпіричної підтримки

1	2	3	4
Монітор нематеріальних активів	Визначає вартість інтелектуального капіталу шляхом підрахунку інвестицій у людський та інтелектуальний капітал. Потім відбувається оцінювання ефекту від таких інвестицій шляхом їх порівняння з доходами, що вони принесли, виходячи зі стратегічних цілей фірми. Керівництво відбирає індикатори для вимірювання чотирьох аспектів отримання цінності від нематеріальних ресурсів шляхом: зростання; оновлення; використання/ефективності; зниження ризику/стабільності	Стратегічна спрямованість, емпірична апробація	Суб'єктивність вибору індикаторів; значне прив'язування до організаційної культури; неможливість достовірно спрогнозувати реальну користь від отриманого інтелектуального ресурсу (капіталу), оскільки його вартість визначається не потенційною корисністю блага, а поточною
Навігатор та індекс інтелектуального капіталу	У складі ІК виділяють: людський, організаційний та відношень. Окремі індекси ІК консолідується в єдиний інтегральний індекс, що використовується для порівняння зі зміною ринкового капіталу підприємства	Простота сприйняття і порівняння, врахування складної природи ІК за рахунок структуризації	Не дає даних для стратегічного аналізу. Доцільний тільки для зовнішніх користувачів
Індекс створення вартості	Визначення факторів цінності на підставі всебічного вивчення літератури та статистичних даних. Показники зважуються і комбінуються для індексу створення цінності, потім він комбінується з фінансовими даними	Розробники наголошують на виборі факторів, що важливі для ринку, а не тільки зручні для менеджерів	Необхідно чітко відрізняти фактори, визначальні для ринку від важливих для менеджерів
Методика «Measures That Matter»	Методика заснована на детальному дослідженні восьми факторів, які перебувають у зоні пильної уваги інвесторів на фондовому ринку та впливають на вартість інтелектуального капіталу. Ці фактори, у свою чергу, оцінюються за допомогою 39 показників	Становить інтерес для інвесторів	Складність обчислення
Рейтинг інтелектуального капіталу	Розширення в рамках Skandia-навігатора. У нього впроваджуються ідеї з монітора нематеріальних активів (рейтинг ефективності, відновлення і ризик активів)	Є удосконаленням популярного методу Skandia	Внутрішня суперечливість низки індикаторів, залежність індикаторів, складність моделі

1	2	3	4
Цикл аудиту знань	Метод оцінювання знань і можливостей організації, що складається із чотирьох етапів: визначення основних активів знань; визначення ключових процесів знань; план дій, заснований на знанні процесів; здійснення і контроль покращення, з поверненням до пункту першого	Доцільний для поточного управління	Потребує постійності процесів
Intellectus model	Інтелектуальний форум знань – головний ресурс товариства знань. Модель побудована на семи компонентах, кожен з яких складається з елементів і змінних. Структурний капітал розділений на організаційний і технологічний; реляційний капітал розділений на комерційний і соціальний	Чітка структуризація інтелектуального капіталу	Складність моделі
Точні вимірювальні системи	Для проведення оцінювання визначають параметри, які становлять цінність для самого підприємства (або для його оточення); їх розбивають на атрибути, які можна виміряти; атрибути поєднують у вимірювальну систему, що складає ієрархію спільних вимірників цінності	Допомагають отримати точні виміри; прив'язати віртуальні здобутки до фінансових ресурсів підприємства; розробляються спеціально для кожного підприємства	Складність процесу оцінювання
IQ бізнесу	Є сполученням чотирьох індексів: розпізнавального, людського капіталу, капіталу знань, репутації	Простота сприйняття	Неточність і неповнота даних
Динамічне оцінювання інтелектуального капіталу	Обчислюються показники за чотирма вимірниками конкурентоспроможності: ресурси та компетенції; процеси; результати та нематеріальні активи (індекси структурного та людського капіталу)	Відносна простота моделі дозволяє оцінити капітал у динаміці	Ураховує не всі компоненти інтелектуального капіталу

Оцінка в грошовій формі не здійснюється [174]. Ці методи доцільно використовувати для оцінювання тих складових інтелектуального капіталу, які не підлягають грошовому оцінюванню. До таких складових можна

віднести складові: споживчого інтелектуального капіталу, організаційно-управлінської підсистеми, маркетингового, людського, інтелектуального капіталу. Для їх застосування ідентифікуються різні компоненти нематеріальних активів або інтелектуального капіталу, генеруються і визначаються індикатори та індекси шляхом підрахунку балів.

Методи прямого оцінювання інтелектуального капіталу подані в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Методи прямого оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Технологічного брокера	Цінність інтелектуального капіталу оцінюється на підставі діагностичного аналізу відповідей на 20 запитань про чотири основних компоненти інтелектуального капіталу	Інструментально-практична спрямованість, емпірична апробація	Суперечливий перехід до кількісних результатів, значний ступінь суб'єктивності процедури
Створення сукупної цінності	Методика використовує дисконтовані прогнозовані грошові потоки для повторної перевірки того, як події впливають на заплановані операції	Ураховує можливі ризики	Неточний характер прогнозування, неможливо використовувати за умов мінливості ринку
Оцінювання патентів, що були виважені з урахуванням цитування	Технологічний фактор розраховується на підставі патентів, розроблених фірмою. Інтелектуальний капітал та його ефективність вимірюються за впливом науково-дослідної роботи на набір коефіцієнтів (такі, як відношення кількості патентів і вартості патентів до обсягу продажів), що характеризують патенти фірми	Значна емпірична підтримка	Оцінюється тільки один аспект інтелектуального капіталу

Закінчення табл. 2.7

1	2	3	4
Обліку в ім'я майбутнього	Система прогнозованих дисконтованих грошових потоків. Різниця між певною цінністю за методом обліку в «ім'я майбутнього» на початок і кінець періоду становить цінність, додану протягом періоду	Ураховує можливі ризики	Неточність в умовах мінливого ринку
Дослідника цінності	Методологія обліку, запропонована міжнародною мережею фірм – членів KPMG для розрахунку та рознесення цінності за п'ятьма типами нематеріальних активів: власні активи й активи, що є у розпорядженні; навички та неявні знання, загальні цінності та норми, технології та явні знання; виробничий та управлінський процеси	Стратегічна спрямованість, інструментальна методологія	Суб'єктивний перехід від якісних оцінок до кількісних показників, недостатньо розроблена діагностична частина
Обліку людських ресурсів	Розраховує прихований вплив витрат, пов'язаних з людськими ресурсами, на скорочення прибутку підприємства. Інтелектуальний капітал вимірюється шляхом розрахунку внеску людських активів підприємства, поділеного на капіталізовані витрати на заробітну плату	Доступність вихідних даних, проста обчислення	Оцінюється тільки один аспект інтелектуального капіталу
Методології включеної оцінки	Використання низки зв'язаних показників, які розраховуються на основі відносних (а не абсолютних) показників. Комбінована додана вартість = валютна додана вартість + нематеріальна додана вартість	Практична спрямованість	Неточність в умовах мінливого ринку

Методи прямого вимірювання ґрунтуються на ідентифікації та оцінюванні в грошових величинах окремих активів або компонентів інтелектуального капіталу, після чого виводиться інтегральна оцінка. Недолік методів виходить з емерджентності інтелектуальних активів: якщо, умовно кажучи, оцінивши дві одиниці якогось обладнання, ми маємо уявлення про те, як вони можуть взаємодіяти, то взаємодія окремих, навіть чудових, ідей може не дати позитивного сукупного ефекту [92].

У табл. 2.8 розглянуто експертні методи оцінювання інтелектуального капіталу.

Таблиця 2.8

Експертні методи оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
Автономного оцінювання інтелектуального капіталу	Здійснюється шляхом залучення експертів з питань оцінювання нематеріальних активів. Це, як правило, державні установи, що використовують законодавчо закріплену методiku	Універсалізація та систематизація підходів, що існують у цих методах	Не відповідають вимогам часу, оскільки наявна досить велика кількість неточностей, уже застарілих методик і показників
Оцінювання відповідно до міжнародних стандартів (МСО – 2001)	Здійснюється шляхом залучення експертів з питань оцінювання нематеріальних активів		

Експертні методи є дуже поширеними як у літературі, так і у практиці. Автономне оцінювання інтелектуального капіталу здійснюється шляхом залучення експертів з питань оцінювання нематеріальних активів. Це, як правило, державні установи, що використовують законодавчо закріплену методiku. Оцінювання інтелектуального капіталу відповідно до міжнародних та європейських стандартів, на думку А. Козирева [200], сьогодні вже не відповідає вимогам часу через неточності. Скажімо, елементи ринкового капіталу об'єднані в поняття «гудвіл», елементи людського капіталу включені до нематеріальних активів підприємства, нечітко виписана сутність інтелектуальної власності [200].

Наступна група методів оцінювання інтелектуального капіталу – бухгалтерські розглянута в табл. 2.9.

Бухгалтерські методи розподіляють на зовнішнє та внутрішнє оцінювання. Як перший, так і другий спосіб є сукупністю розглянутих підходів (методів) та їх бухгалтерською інтерпретацією.

Таблиця 2.9

Бухгалтерські методи оцінювання інтелектуального капіталу
(упорядковано автором за даними [1; 23; 30; 31; 76; 184])

Методи	Сутність	Переваги	Недоліки
Зовнішнє оцінювання	Є сукупністю зазначених підходів (методів) та їх бухгалтерською інтерпретацією (для внутрішніх і зовнішніх користувачів)	Мають емпіричну базу, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку, точність вимірювання	Обмеженість оцінки. Не оцінюють потенціальні можливості. Доцільні для оцінювання лише деяких елементів інтелектуального капіталу
Внутрішнє оцінювання			

Підсумки аналізу використання методів оцінювання інтелектуального капіталу наведені в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Особливості використання підходів до оцінювання інтелектуального капіталу

Групи методів оцінювання	Особливості використання
1	2
Ринкові методи	На практиці вітчизняними підприємствами ринкові методи використовуються рідко. В. Василенко рекомендував використання ринкових методів лише в другу чергу для таких інтелектуальних активів: патенти та технології, товарні знаки, об'єкти авторського права, інформаційне програмне забезпечення менеджменту, програмні продукти, родовища, права франчайзингу [23]
Методи прямого вимірювання	Можна використовувати для оцінювання людського інтелектуального капіталу, організаційно-управлінської підсистеми, окремих елементів об'єктів інтелектуальної власності (патенти)
Методи бальних оцінок інтелектуального капіталу	Оцінювання в грошовій формі не здійснюється [174]. Ці методи доцільно використовувати для оцінювання тих складових інтелектуального капіталу, які не піддаються грошовому вимірюванню. До таких можна віднести складові споживчого інтелектуального капіталу, організаційно-управлінської підсистеми, маркетингового людського інтелектуального капіталу

1	2
Витратні методи	Варто використовувати для оцінювання інтелектуального капіталу у розрізі робочої сили, збутової системи підприємства, рівня організаційної структури
Доходні методи	Автор [205] рекомендує використання доходних підходів для оцінювання ефективності патентів і ліцензій, торгової марки, франшизи, майнових прав, програмного забезпечення. Автор [23] додає до цього переліку технології, товарні знаки, об'єкти авторського права та родовища

Використовуючи розглянуті методи, слід пам'ятати, що теорія інтелектуального капіталу перебуває на стадії розвитку. А тому значне коло аспектів ще не розроблене, що, на нашу думку, у майбутньому може викликати потребу в узагальненні та систематизації методологічних підходів до визначення вартості інтелектуального капіталу.

Різноманітність підходів, які намагаються розв'язати це завдання, показує, що вимірювання інтелектуального капіталу не можна ототожнювати з оцінюванням матеріальних об'єктів. Інформаційний постіндустріальний світ вимагає перегляду самих підходів до визначення вартості [31].

Н. Малюга, вважає, що суб'єктивне оцінювання, яке виражається «справедливою вартістю», є кращим для вимірювання інтелектуального капіталу, ніж методологія, побудована на визначенні поточної вартості (інвестиційний, бухгалтерський методи). Але дослідник наголошує на складності та тривалості переходу від індустріального об'єктивізму до постіндустріального суб'єктивізму [96].

Залежно від способу оцінювання інтелектуального капіталу компанії та його складових можна виділити два підходи: структурний і вартісний. Перший заснований на використанні різних одиниць вимірювання для кожного з елементів інтелектуального капіталу. Автор [241] зазначає, що, як правило, структурний підхід не передбачає загального вартісного оцінювання. Другий підхід – вартісний застосовують для визначення загальної вартості інтелектуального капіталу. Окремі його складові не оцінюються. Більш поширеним є саме він. Водночас інтелектуальний капітал має дуже складну природу, тому оцінити його в цілому, без розгляду окремих елементів неможливо.

Для формування системи показників оцінки інтелектуального капіталу потрібно виявити співвідношення між інтелектуальним капіталом підприємства в цілому та його складовими (елементами). Одні дослідники

вважають, що загальна вартість інтелектуального капіталу дорівнює сумі вартостей його складових. Інші наголошують на відсутності подібного лінійного зв'язку, оскільки окремі складові інтелектуального капіталу перетинаються, перетікають з однієї форми в іншу. Дехто звертає увагу на існування синергетичного ефекту від взаємодії різних структурних елементів інтелектуального капіталу, який призводить до перевищення його загальної вартості над вартістю його складових [17]. Інтелектуальний капітал є неоднорідним за своєю структурою. Визначити вартість одних складових (наприклад, патентів, знаків для товарів і послуг) відносно просто. Оцінити інші (зокрема, організаційну структуру, здібності та знання працівників) набагато складніше. Тому для оцінювання його окремих елементів доцільно використовувати різні методики та підходи.

Ми вважаємо, що кожен структурний елемент інтелектуального капіталу потребує специфічних методів оцінювання. У табл. А.1 додатка А узагальнено показники оцінки ринкового, організаційного та людського капіталу, запропоновані С. Ілляшенко [61], Н. Кравчуком [205], О. Чуприною [241], І. Журавльовою [53], В. Семеновою [137]. Розглянуті показники суттєво відрізняються. Реалізація такого підходу до оцінювання інтелектуального капіталу потребує диверсифікації його складових.

Запропоновані зміни в структурі та виділення не трьох, а шести компонентів інтелектуального капіталу (об'єкти інтелектуальної власності; електронні мережі й інформаційні системи, організаційно-управлінські підсистеми; споживчий, маркетинговий та людський інтелектуальний капітал) потребують розроблення відповідної системи показників їх оцінки. Такі показники подані в табл. 2.11.

Таблица 2.11

Показники оцінки структури інтелектуального капіталу

Складові інтелектуального капіталу	Показники оцінки
1	2
Об'єкти інтелектуальної власності	Частка нематеріальних активів у загальній сумі активів, %
	Коефіцієнт рентабельності НМА
	Коефіцієнт амортизації НМА
	Коефіцієнт придатності НМА
	Наукоозброєність праці
	Коефіцієнт оновлення НМА

1	2
Електронні мережі, інформаційні системи	Індекс оновлення технологічної бази
	Витрати на вдосконалення внутрішньокорпоративних інформаційних систем, грн
	Оцінка програмного забезпечення експертами, балів
	Оцінка програмного забезпечення користувачами, балів
Організаційно-управлінські підсистеми	Плинність персоналу
	Коефіцієнт ефективності витрат на управління
	Продуктивність праці адміністративно-господарського персоналу, грн/ос
	Рівень організаційної культури, балів
Людський інтелектуальний капітал	Рентабельність персоналу, %
	Індекс стабільності кадрів
	Індекс матеріального заохочення співробітників
	Коефіцієнт співвідношення середнього рівня заробітної плати до середнього рівня заробітної плати в країні
	Частка працівників, які мають вищу освіту, %
	Середній рівень витрат на підвищення кваліфікації робочих, грн
Споживчий інтелектуальний капітал	Обсяг продажу в середньому на одного працівника, грн
	Питома вага реклаमाцій у загальному обсязі договорів, %
	Частка клієнтів, які звернулися повторно, %
	Рентабельність продажу, %
	Частка ринку, %
Маркетинговий інтелектуальний капітал	Частка нової продукції у загальному асортименті продукції підприємства, %
	Коефіцієнт витрат на маркетингові дослідження та рекламу нової продукції
	Коефіцієнт витрат на формування та підтримку позитивного іміджу підприємства

Проблема оцінювання об'єктів інтелектуальної власності викликає великий інтерес серед науковців. Уявлення про обсяги інтелектуальних ресурсів, що знаходяться в господарському обігу економічних суб'єктів країни, можна скласти за даними бухгалтерської звітності. Після постановки на бухгалтерський облік і оцінки за сумою витрат, пов'язаних зі створенням, придбанням та доведенням до стану, в якому вони придатні для використання за призначенням, об'єкти інтелектуальної власності стають нематеріальними активами. П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» визначає їх як «немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований» [224].

Права на ОІВ стають нематеріальними активами після того, як вони будуть поставлені на бухгалтерський облік й оцінені за сумою витрат,

пов'язаних зі створенням, придбанням і доведенням до стану, в якому вони придатні для використання за призначенням.

Автор [23] рекомендував в першу чергу дохідний, в другу – ринковий і лише в останню – витратний підходи для оцінювання всіх об'єктів інтелектуальної власності. Окремі елементи її об'єктів (патенти) можуть оцінюватись за допомогою методів прямого вимірювання.

Частка нематеріальних активів показує їх вагомість для підприємства. Найбільш репрезентативними для оцінювання об'єктів інтелектуальної власності є дохідні показники, зокрема рентабельності нематеріальних активів і виробничої віддачі.

Електронні мережі й інформаційні системи охоплюють інформаційні ресурси, електронні мережі, комп'ютерні програми, інформаційні системи, технології. Для їх оцінювання рекомендують використання витратного, ринкового та дохідного методів, відповідно, в першу, другу та третю чергу [23]. Ринок програмних продуктів – найбільш розвинута частина ринку інтелектуальної власності в цілому. Для промислових підприємств розроблення програмних продуктів не є основним видом діяльності. Тому виникає необхідність в оцінюванні електронних мереж та інформаційних систем лише під час користування.

Для визначення об'єктивної оцінки електронних мереж та інформаційних підсистем скористаємось індексом оновлення технологічної бази та витратами на вдосконалення внутрішньокорпоративних інформаційних систем. Для оцінювання програмного забезпечення підприємств скористаємось методом анкетування. З одного боку, варто оцінити актуальність та якість програмного забезпечення, для чого проведено опитування експертів. З іншого – важливим ї є оцінювання програмного забезпечення користувачами, оскільки саме вони можуть дати кінцеву оцінку елемента.

Організаційно-управлінські підсистеми складаються з організаційної структури, системи управління, системи організації роботи, інструкцій та методики роботи, концепції, культури організації, корпоративної культури, процедур. Оцінювання організаційно-управлінських підсистем може проводитись за допомогою витратних методів, методів бальних оцінок і прямого вимірювання. Безпосереднім відображенням ефективності діяльності організаційно-управлінської підсистеми є стабільність персоналу. Також складову характеризують витрати на управління, продуктивність праці адміністративно-господарського персоналу та рівень організаційної культури.

Людський інтелектуальний капітал охоплює таке: робоча (фізична, мускульна) сила, інтелектуальні здібності, знання, уміння, навички, творчі та розумові здібності, культура праці, моральні цінності, рівень підприємницької культури, запас здоров'я, мотивація, здатність діяти в різноманітних ситуаціях, освіта, кваліфікація, досвід, ставлення до роботи та клієнтів, рівень загальної культури, особисті та лідерські якості, креативне мислення, підприємницькі й управлінські навички, сукупність колективних знань співробітників.

Існує велика кількість показників оцінки людського капіталу. Найбільш репрезентативними у відношенні інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств в рамках даного дослідження вважаються: рентабельність персоналу, індекс стабільності кадрів, індекс матеріального заохочення співробітників, коефіцієнт співвідношення середнього рівня заробітної плати до середнього рівня заробітної плати в країні, частка працівників, з вищою освітою, середній рівень витрат на підвищення кваліфікації робітників.

До складових ринкового капіталу, тобто капіталу взаємодії з контрагентами, належать: договори, угоди, інформація про клієнтів, історія відносин і ділові зв'язки з економічними контрагентами. На високий рівень розвитку цієї складової інтелектуального капіталу вказує обсяг продажу, низький рівень реклаमाцій, частка повторних звернень, рентабельність продажу та частка ринку, умови співробітництва та ін.

Маркетинговий інтелектуальний капітал спрямований на залучення нових клієнтів, просування на ринку. Його складові – це інформація про економічних контрагентів, умотивованість економічних контрагентів, імідж, репутація, товарні знаки, торговельні марки, бренди, канали розподілу, система комунікацій. Багато вчених включає товарні знаки, торговельні марки, бренди до об'єктів інтелектуальної власності. На нашу думку, їх призначення полягає в формуванні іміджу підприємства, залученні клієнтів, тому вони є складовою маркетингового капіталу.

Оцінити маркетинговий капітал складно, оскільки він представлений через такі елементи: правова захищеність, володіння часовим пріоритетом на ринку, унікальність та адекватність торговельної марки (міра відповідності продукції, що випускається під даною торговельною маркою, запитам споживачів), сила домінування («глибина» проникнення марки, частка ринку), масштабність (темпи марочної експансії), споживча лояльність (середня кількість товарних марок-конкурентів, які розглядає

для себе як можливі альтернативи усереднений споживач, але від яких відмовляється, демонструючи прихильність до певної торговельної марки) [21].

Деталізований опис показників оцінки маркетингового капіталу приведено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Показники оцінки складових інтелектуального капіталу

Показники	Ум. позн.	Формула розрахунку	Джерело
1	2	3	4
<i>Об'єкти інтелектуальної власності</i>			
Частка нематеріальних активів у загальній сумі активів (%)	Чнма	де $\frac{Вна}{А}$, Вна – величина НМА, грн; А – загальна величина активів підприємства, грн	[33]
Коефіцієнт рентабельності НМА	Рна	де $\frac{Чпод}{НА}$, Чпод – сума чистого прибутку, яку отримало підприємство від операційної діяльності, грн; НА – середня вартість НА підприємства, грн	[160]
Коефіцієнт амортизації НМА	Кана	де $\frac{Ана}{Пвна}$, Ана – сума амортизації НА грн; Пвна – первісна вартість НА, грн	[160]
Коефіцієнт придатності НМА	Кпна	де $\frac{Звна}{Пвна}$, Звна – залишкова вартість НА підприємства, грн; Пвна – первісна вартість НА, грн	[160]
Наукоозброєність праці	НОП	де $\frac{Зндкр}{Ч}$, Зндкр – витрати на НДДКР, грн; Ч – середньоспискова чисельність	[142]
Коефіцієнт оновлення НМА	Кона	де $\frac{(Навд - Нав)}{Нак}$, Навд – вартість введених НА у звітному періоді, грн; Нав – вартість вибулих НА, грн; Нак – вартість НА на кінець звітного періоду, грн	[160]
<i>Електронні мережі, інформаційні системи</i>			
Індекс оновлення технологічної бази	Інт	де $\frac{Ітв}{Ітз}$, Ітв – інноваційні технології, впроваджені підприємством, од., Ітз – всі технології, впроваджені підприємством	[29]

1	2	3	4
Витрати на вдосконалення внутрішньо-корпоративних інформаційних систем	ВВВІС	Відомості управлінського обліку	Фінансова звітність підприємства
Оцінка програмного забезпечення експертами	Кпбе	Визначається за допомогою експертних методів оцінювання	Розроблено автором на основі [33]
Оцінка програмного забезпечення користувачами	Кпбк	Визначається за допомогою експертних методів оцінювання	Розроблено автором на основі [33]
<i>Організаційно-управлінські підсистеми</i>			
Плинність персоналу	ПП	$\frac{Чвиб}{Ч}$, де Чвиб – вибулі з підприємства працівники з неповажних причин (з ініціативи працівника, через прогули, порушення трудової дисципліни тощо); Ч – середньоспискова чисельність	[122]
Коефіцієнт ефективності витрат на управління	Кеву	$1 - \frac{Вуп}{В}$, де Вуп – адміністративні витрати; В – загальні витрати	[14; 118]
Продуктивність праці АП (адміністративно-господарського персоналу)	РК	$\frac{Чп}{Чк}$, де Чп – загальна кількість працівників, осіб; Чк – кількість керівників, осіб	[114]
Рівень організаційної культури	РОК	Визначається за допомогою експертних методів оцінювання	[14]
<i>Людський інтелектуальний капітал</i>			
Рентабельність персоналу	РП	$\frac{Попер \times 100}{ЧВП} (\%)$, де Попер – прибуток від операційної діяльності; ЧВП – середньооблікова чисельність промислово-виробничого персоналу	[134]
Індекс стабільності кадрів	Іск	$\frac{Чр}{Ч}$, де Чр – чисельність працівників, які на підприємстві пропрацювали звітний рік; Ч – середньоспискова чисельність	[122]
Індекс матеріального заохочення співробітників	Імз	$\frac{Вмз}{ФОП}$, де Вмз – витрати на матеріальне заохочення працівників; ФОП – фонд оплати праці	[122]

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4
Коефіцієнт співвідношення середнього рівня заробітної плати на підприємстві до середнього рівня заробітної плати в країні	$ZP_{\text{СЕР}}$	$ZP / ZP_{\text{країна}}$, де ZP – середня заробітна плата на досліджуваному підприємстві, грн; $ZP_{\text{країна}}$ – середня заробітна плата, грн	авторська розробка
Частка працівників з вищою освітою	$K_{\text{вищ}}$	$VO / Ч$, де VO – кількість співробітників, які мають вищу освіту; $Ч$ – середньоспискова чисельність	[114; 160]
Середній рівень витрат на підвищення кваліфікації робочих, грн	$СВПК$	$Впк / Ч$, де $Впк$ – витрати на підвищення кваліфікації робочих; $Ч$ – середньоспискова чисельність	[51]
<i>Споживчий інтелектуальний капітал</i>			
Обсяг продажу в середньому на одного працівника	$ОП$	$ОЗ / Ч$, де $ОЗ$ – обсяг збуту підприємства на ринку; $Ч$ – середньоспискова чисельність	[51; 114]
Питома вага реклаमाцій у загальному обсязі договорів	$Кр$	$Дрек / ДД$, де $Дрек$ – кількість договорів з рекламаціями; $ДД$ – загальна кількість договорів	[143]
Частка клієнтів, які звернулися повторно	$Чповт$	$Кповт / К$, де $Кповт$ – кількість клієнтів, як звернулися повторно; $К$ – загальна кількість клієнтів	[143]
Рентабельність продажу	$РП$	$Попер / ОП$, де $Попер$ – прибуток від операційної діяльності; $ОП$ – обсяг продажу, грн	[122]
Частка ринку, %	$ЧР$	$ОЗ / МР$, де $ОЗ$ – обсяг збуту підприємства на ринку; $МР$ – місткість ринку	[143]
<i>Маркетинговий інтелектуальний капітал</i>			
Частка нової продукції у загальному асортименті продукції підприємства	$Кнп$	$НП / ТП$, де $НП$ – вартість нової продукції підприємства, грн; $ТП$ – вартість товарної продукції, грн	[160]
Коефіцієнт витрат на маркетингові дослідження та рекламу нової продукції	$КВмдр$	$Вмарк / В$, де $Вмарк$ – витрати на маркетингові дослідження та рекламу нової продукції, грн; $В$ – витрати підприємства	[160]

1	2	3	4
Коефіцієнт витрат на формування і підтримку позитивного іміджу підприємства	Кім	Вім / В, де Вім – витрати на формування та підтримку позитивного іміджу підприємства (маркетингові комунікації, фірмовий стиль, корпоративні заходи тощо), грн; В – витрати підприємства	[160]

З метою формування системи показників оцінки інтелектуального капіталу було використано такі підходи, як: витратні, методи бальних оцінок, методи прямого вимірювання і, частково, дохідні. З їх використанням сформовано систему показників для оцінювання кожної складової інтелектуального капіталу. Серед них є якісні та кількісні, монетарні та немонетарні. Деякі показники оцінки електронних мереж та інформаційних систем мають якісний характер. Тому для їх оцінювання на досліджуваних підприємствах проведено анкетування на основі опитувальників, сформованих на основі [247] (анкета експертів у додатку Б; анкета користувачів у додатку В).

Низка соціально-психологічних і структурно-організаційних показників має якісний характер, саме тому для встановлення їх значення на досліджуваних підприємствах було проведено анкетування на основі переліку запитань, які в комплексі відображають характер досліджуваних показників (анкета експертів у табл. Г.1 додатка Г). Анкетування проводилося на обраних підприємствах; до опитування були залучені керівники, їх заступники, начальники відповідних структурних підрозділів підприємств і працівники. Якісний склад експертів подано на рис. 2.3 і 2.4.

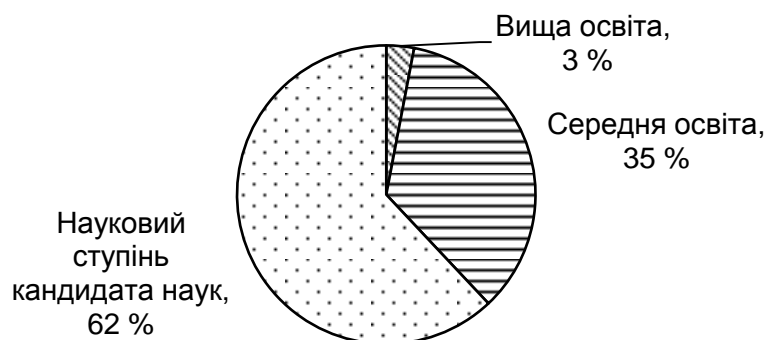
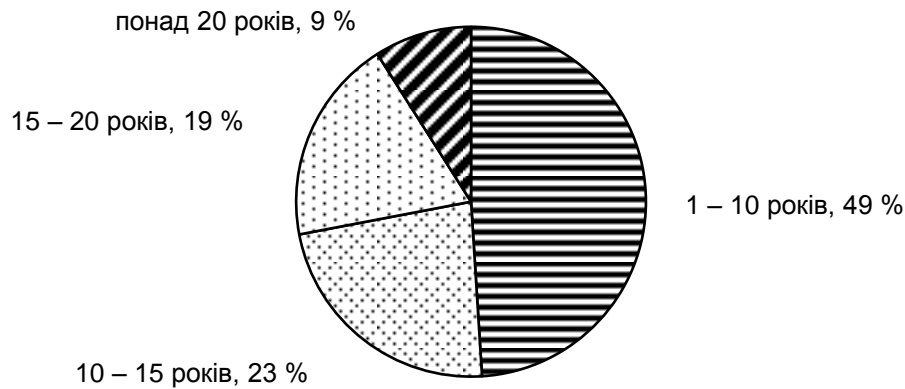

Рис. 2.3. Якісний склад експертів (за рівнем освіти)

**Рис. 2.4. Якісний склад експертів
(за стажем роботи та спеціальністю)**

Дані рис. 2.3 і 2.4 свідчать про те, що в анкетуванні брали участь висококваліфіковані кадри (3 % експертів мають науковий ступінь кандидата наук).

Таким чином, сформовані показники дають методичне підґрунтя для оцінювання структури інтелектуального капіталу промислового підприємства та будуть використані в подальшому дослідженні.

2.3. Аналіз рівня управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

Розроблення методики оцінювання складових інтелектуального капіталу дозволить підвищити інвестиційну привабливість компанії за рахунок адекватного відображення її вартості. Фінансова звітність стане більш ясною і точною, що є запорукою надійності для потенційних інвесторів. Для внутрішніх користувачів коректне оцінювання інтелектуальної складової формує інформацію для ухвалення управлінських рішень, виявлення і подолання негативних відхилень в управлінні. Цей процес є важливим для визначення дієвих рушійних сил конкурентоспроможності підприємства (формулювання сформовано за [184]).

Велика кількість підходів і відсутність загальноприйнятої думки щодо їх застосування показують, що визначення параметрів інтелектуального капіталу не слід ототожнювати з оцінюванням матеріальних об'єктів. Його складна, багатокomпонентна природа потребує розроблення та поглиблення методики оцінювання. Інформаційний постіндустріальний світ

вимагає перегляду самих підходів до визначення вартості, проте розглянуті методи далекі від різноманітної природи інтелектуального капіталу. Необхідність розроблення методу оцінювання значень складових структури інтелектуального капіталу визначила мету дослідження, базованого на аналізі діяльності машинобудівних підприємств Харківської області.

Сформована система показників оцінки елементів інтелектуального капіталу була використана для оцінювання його складових на базі машинобудівних підприємств Харківської області (табл. Д.1 додатка Д). Серед них: ПАТ «Світло Шахтаря», ПАТ Завод «Південкабель», ПАТ «Завод Фрунзе», ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Турбоатом», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Коннектор», ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА», ПрАТ «Завод «Трансзв'язок», ПрАТ «Харківський завод штампів і пресформ», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш» (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Інтегральні показники оцінки підсистем інтелектуального капіталу

Підприємства	Об'єкти інтелектуальної власності	Електронні мережі, інформаційні системи	Організаційно-управлінські підсистеми	Людський інтелектуальний капітал	Словивчий інтелектуальний капітал	Маркетинговий інтелектуальний капітал	Інтегральний показник
1	2	3	4	5	6	7	8
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»	5,03	4,29	6,85	7,01	6,29	5,05	5,76
ПАТ Завод «Південкабель»	5,09	5,16	5,41	7,05	6,41	4,52	5,61
ПАТ «Завод Фрунзе»	5,18	5,76	9,27	5,51	7,35	8,81	6,98
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	5,00	4,04	4,95	4,88	4,05	3,86	4,47

1	2	3	4	5	6	7	8
ПАТ «ТУРБОАТОМ»	6,41	4,22	5,75	6,45	8,00	5,67	6,09
ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	5,04	3,77	5,75	4,43	5,95	6,60	5,26
ПАТ «Коннектор»	4,99	4,16	4,67	4,08	5,12	7,38	5,07
ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»	5,15	7,71	6,11	5,77	4,52	5,96	5,87
ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ»	5,37	6,74	5,03	5,25	4,25	4,63	5,21
ПАТ «ХАРТРОН»	7,01	6,94	4,02	4,73	3,25	4,23	5,03
ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	5,25	6,23	3,70	5,49	5,24	5,17	5,18

Для отримання однорідних даних було здійснено стандартизацію показників, наведених у табл. Е.1, Е.2 додатка Е, методом середніх від 1 до 10. М. Бендіков та Є. Джамай стверджують, що для оцінювання нематеріального капіталу потрібна невелика кількість параметрів для визначення кожної складової і один інтегральний показник [12]. Разом з тим, вони повинні давати системну, цілісну характеристику інтелектуального капіталу. Для отримання узагальненої картини щодо значень складових структури інтелектуального капіталу було розраховано інтегральні показники, кожен з яких характеризує окрему складову:

$$I = (\Pi_1 + \dots + \Pi_n) / n, \quad (2.1)$$

де I – інтегральний показник складової інтелектуального капіталу;

$\Pi_1 \dots \Pi_n$ – показники оцінки інтелектуального капіталу;

n – кількість показників.

Таким чином, 28 показників приведені до 6 результативних, кожен з яких дає бальну оцінку одного з шести структурних елементів інтелектуального капіталу. Графіки показників оцінки компонентів інтелектуального капіталу зображені на рис. 2.5. На рис. 2.5 розглянуті показники щодо: ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря» (1); ПАТ Завод «Південкабель» (2); ПАТ «Завод Фрунзе» (3); ПАТ «Харківський тракторний завод

ім. С. Орджонікідзе» (4); ПАТ «ТУРБОАТОМ» (5); ПАТ «Харківський підшипниковий завод» (6); ПАТ «Коннектор» (7); ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА» (8); ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок» (9); ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ» (10); ПАТ «ХАРТРОН» (11); ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш» (12).

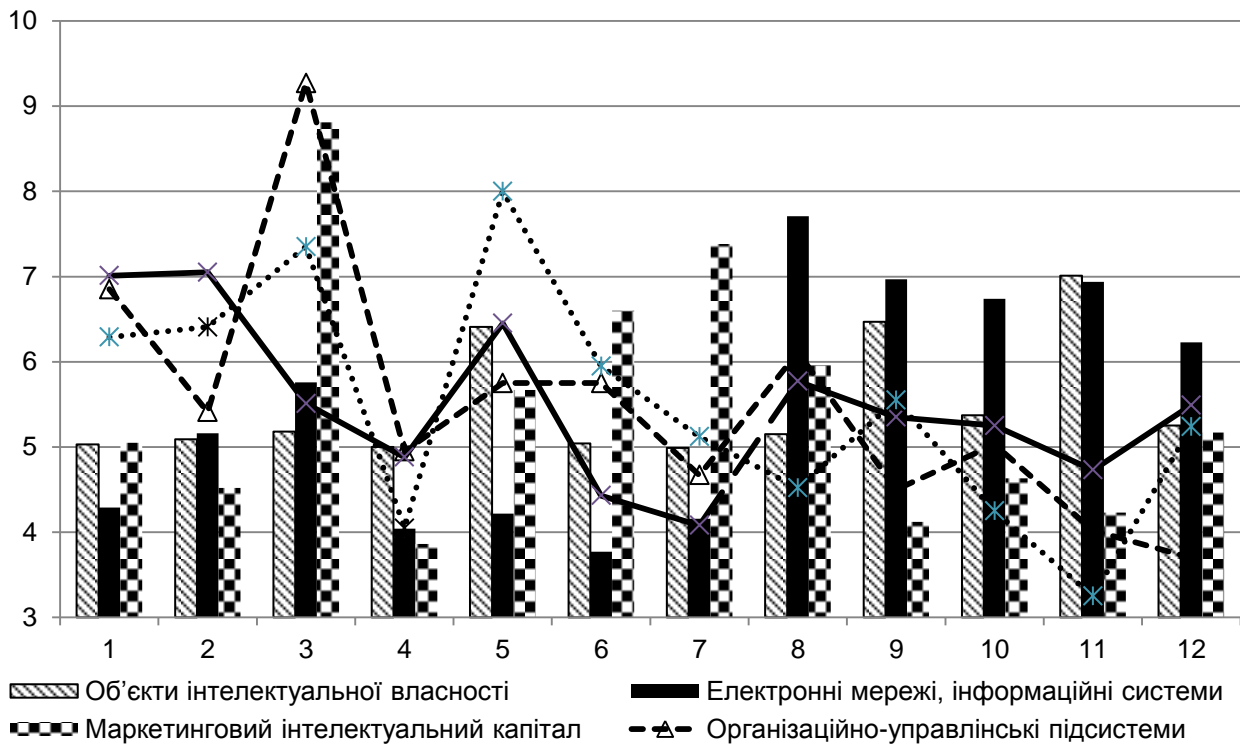

Рис. 2.5. Графіки інтегральних показників оцінки структури інтелектуального капіталу

Щодо кожного з аналізованих підприємств у додатку К подана графічна інтерпретація структури інтелектуального капіталу (рис. Ж.1 – рис. Ж.12 додатка Ж).

За результатами аналізу, ПАТ «ХАРТРОН» має найбільш розвинуті об'єкти інтелектуальної власності. За показником електронних та інформаційних підсистем лідером є ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА». Найвище значення організаційно-управлінських підсистем характерно для ПАТ «Завод Фрунзе»; людський інтелектуальний капітал найкраще представлений на ПАТ Завод «Південкабель»; ринковий – на ПАТ «ТУРБОАТОМ», а маркетинговий – на ПАТ «Завод Фрунзе».

Для подальших обчислень скористаємось методом кластерного аналізу. Кластерний аналіз – метод класифікаційного аналізу. Його основне завдання полягає в розподілі множини досліджуваних об'єктів і ознак на однорідні в певному сенсі групи – кластери. Цей метод дозволяє виділити групи підприємств з подібними значеннями складових інтелектуального капіталу. На відміну від інших методів, цей вид аналізу дає можливість класифікувати об'єкти не за однією ознакою, а за кількома (у дослідженні – шість складових інтелектуального капіталу) одночасно. Існують такі методи кластеризації: деревоподібний, двоходовий і дивизивний метод k-середніх.

З названих методів візуальне уявлення дає деревоподібна кластеризація. Вона дозволяє не тільки об'єднати підприємства в однорідні кластери, а й візуально подати їх кількість. На рис. 2.6 зображено деревоподібну діаграму оцінки структури інтелектуального капіталу.

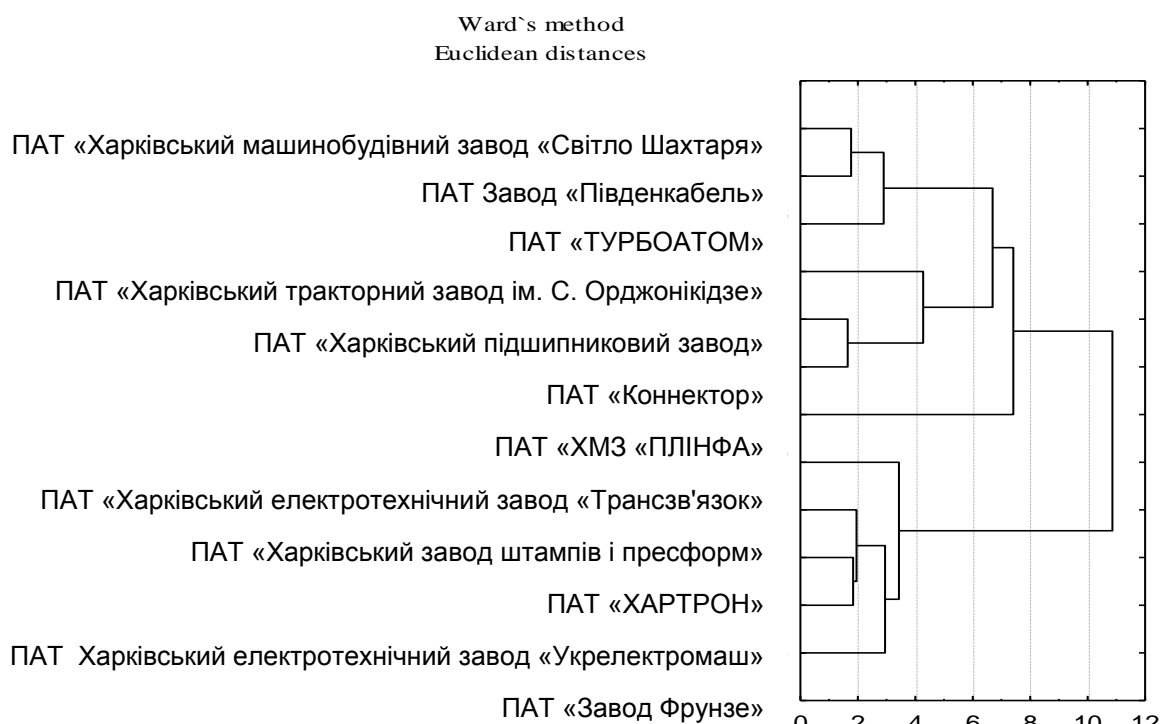

Рис. 2.6. Деревоподібна діаграма оцінки структури інтелектуального капіталу (копія з програми *Statistica 8*)

З діаграми видно, що сукупність підприємств поділяється на чотири групи. Для здійснення кластерного аналізу ми використаємо отриману кількість кластерів.

Метою дослідження є первинний розподіл підприємств на декілька класів, тому було використано дивизивний метод k-середніх, який дозволяє максимально розподілити об'єкти на різні групи. Принцип роботи алгоритму цього методу базується на віднесенні окремих підприємств до одного з кластерів, максимізуючи мінливість між кластерами та мінімізуючи внутрішньокласову дисперсію обраних ознак. На початку роботи алгоритму центри кластерів обираються випадково та розраховуються середні значення за кожною з шістьох ознак. Кожне з підприємств відносять до того кластеру, в якому мінімальна відстань між значеннями факторів цього підприємства та розрахованими середніми значеннями ознак класифікації. Після групування об'єктів розраховуються нові середні значення для кожного з кластерів, і алгоритм повторюється. Закінчується робота алгоритму після того, як підприємства перестануть «мігрувати» з одного кластеру до іншого.

Оскільки до кожної групи параметрів увійшла їх різна кількість, вплив кожного фактора на класифікацію нерівномірний. Для вирішення цієї проблеми факторні значення кожної групи було помножено на відповідний індекс, який характеризує питому вагу суми модулів коефіцієнтів кореляції параметрів, що увійшли до однієї групи, в загальній їх сумі за всіма параметрами. Ураховуючи дані деревоподібної кластеризації, підприємства слід поділити на чотири кластери. Кластеризація була здійснена з використанням програми *Statistica 8*. Якість кластеризації ілюструється результатами дослідження, поданими в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Характеристика кластеризації підприємств за рівнем інтелектуального капіталу (результати дисперсійного аналізу)

Фактори	Міжгрупова дисперсія	Ступінь свободи	Внутрішньогрупова дисперсія	Ступінь свободи	F-критерій	p-рівень значущості F-критерія
1	2	3	4	5	6	7
Об'єкти інтелектуальної власності	1,43549	3	4,028600	8	0,95020	0,461126
Електронні мережі, інформаційні системи	19,63114	3	1,763748	8	29,68095	0,000110

1	2	3	4	5	6	7
Організаційно-управлінські підсистеми	18,82648	3	5,356812	8	9,37198	0,005373
Людський інтелектуальний капітал	8,74979	3	1,132014	8	20,6117	0,000404
Ринковий інтелектуальний капітал	14,33649	3	6,893080	8	5,54623	0,023518
Маркетинговий інтелектуальний капітал	14,38225	3	9,794348	8	3,91580	0,044

Як зазначалося, саме міжгрупова та внутрішньогрупова дисперсії характеризують рівень кластеризації. З табл. 2.14 видно, що міжгрупова дисперсія найбільша у перших двох ознаках, менша – у другій, третій і найменша – у першій ознаці.

F-критерій відображує внесок кожної ознаки в розподіл об'єктів на групи: чим більше його значення, тим більший внесок робить ознака в класифікацію об'єктів. На основі цього можна стверджувати, що найбільший внесок у формування кластерів робить підсистема електронних мереж та інформаційних підсистем; на другому місці – людський інтелектуальний капітал; менший вплив мають організаційно-управлінські підсистеми; четверта ознака – виробничо-організаційний фактор, і найменше значення у третьої ознаки – фактора витрат на персонал. Об'єкти інтелектуальної власності не впливають на класифікацію, тому що р-рівень значущості F-критерія, що відповідає цій ознаці, $> 0,05$. Це не дозволяє відхилити припущення про статистичну незначущість даної ознаки в кластеризації і дуже низьку міжгрупову дисперсію. Отримані результати

підтверджуються середніми значеннями, розрахованими для кожного кластеру (рис. 2.7).

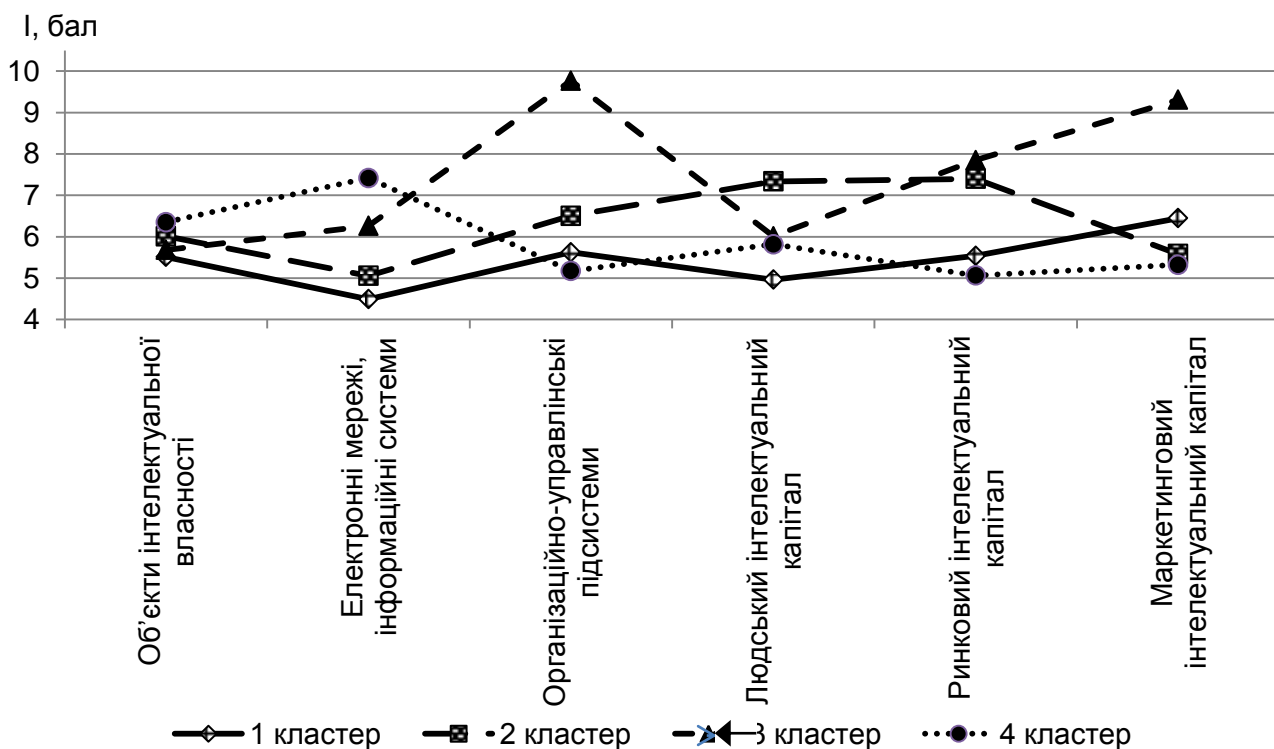

Рис. 2.7. Графік значень інтелектуального капіталу для кластерів підприємств

Перелік підприємств-складових кластерів наведено в табл. 2.15.

Таблица 2.15

Склад кластерів

Кластер	Підприємства
1	2
1	ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Коннектор»
2	ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ завод «Південкабель», ПАТ «ТУРБОАТОМ»

1	2
3	ПАТ «Завод Фрунзе»
4	ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПАТ «Харківський завод штампів та пресформ», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»

До першого кластеру входять ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківський підшипниковий завод» і ПАТ «Коннектор». Значення інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський підшипниковий завод» найбільш наближене до кластерного. Підприємства першого кластеру характеризуються низьким значенням усіх складових. Візуально перший кластер подано на рис. 2.8.

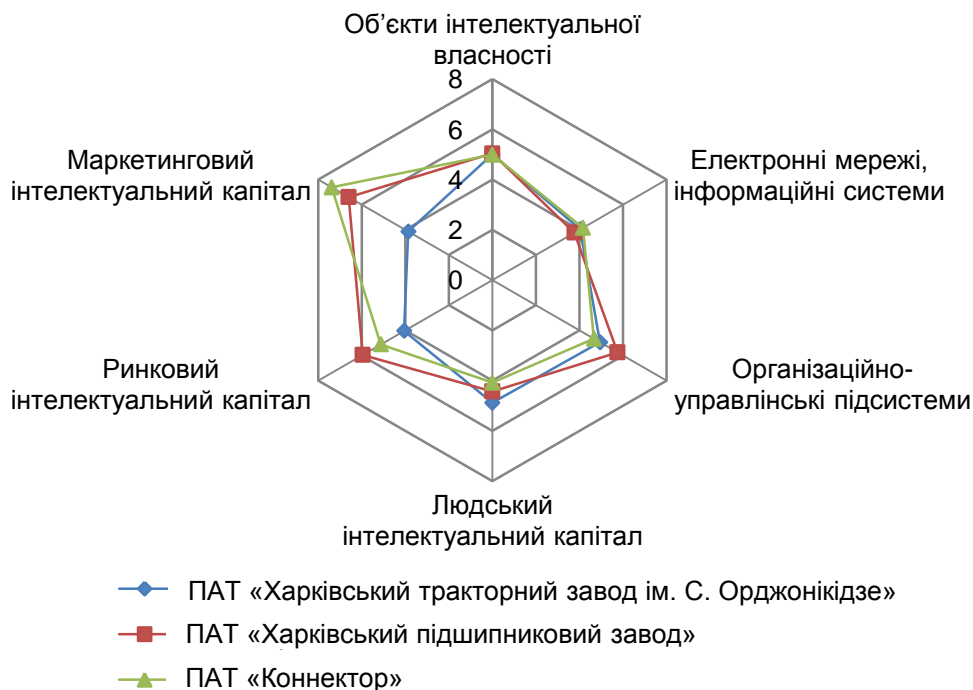

Рис. 2.8. Пелюсткова діаграма першого кластеру

Другий кластер об'єднує ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ Завод «Південкабель» і ПАТ «ТУРБОАТОМ». Для цієї групи характерно середнє значення організаційно-управлінської підсистеми, людського та споживчого інтелектуального капіталу. Інші

складові інтелектуального капіталу мають найнижчі значення. Це свідчить про низький рівень організаційно-управлінської підсистеми та недостатню увагу до ринкового та маркетингового інтелектуального капіталу. Пелюсткову діаграму другого кластеру подано на рис. 2.9.

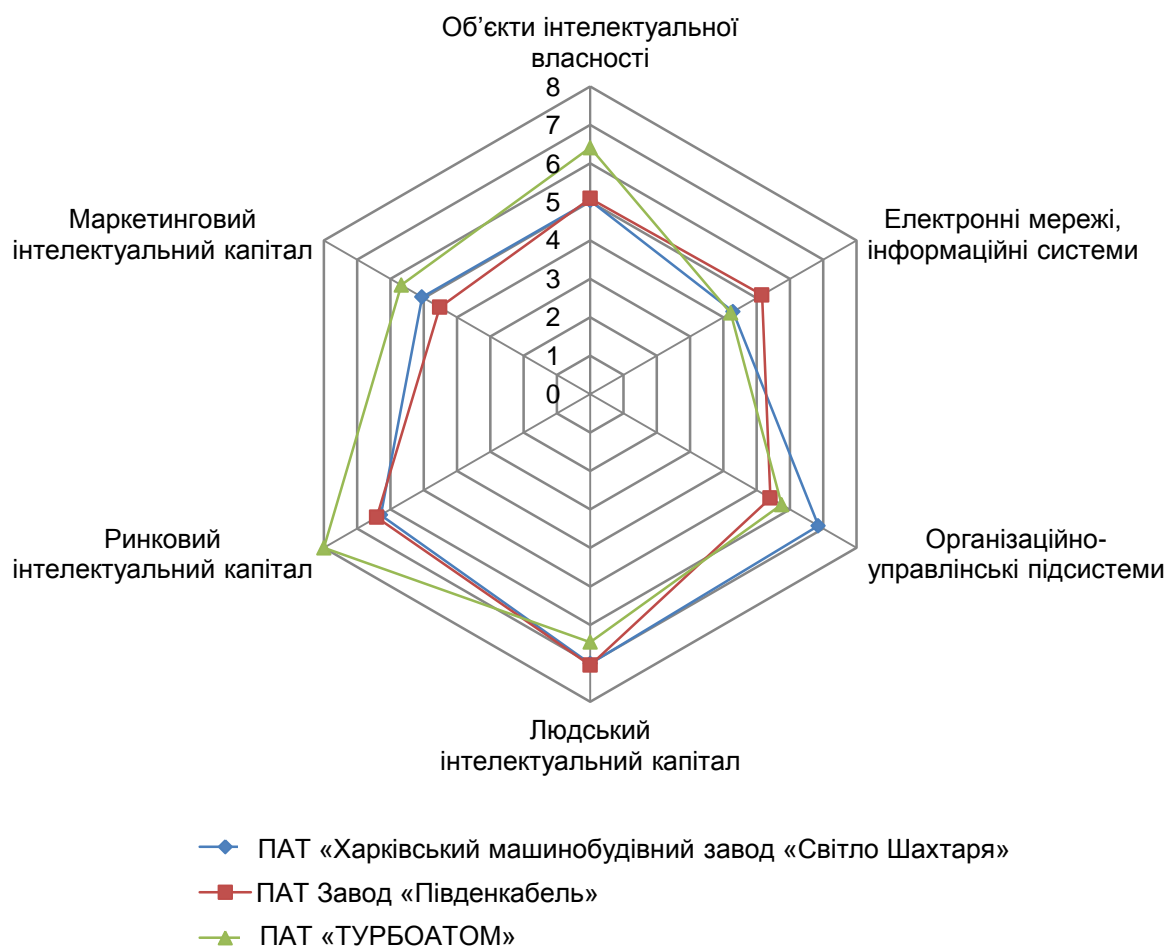

Рис. 2.9. Пелюсткова діаграма другого кластеру

Єдиним членом третього кластеру є ПАТ «Завод Фрунзе». У порівнянні з іншими підприємствами можна вважати лідером досліджуваної групи. У нього вдвічі вище значення організаційно-управлінського та маркетингового капіталу, ніж у конкурентів, найвище значення ринкового капіталу. Об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі та інформаційні підсистеми, людський інтелектуальний капітал знаходяться на середньому рівні. Утім, згідно з матрицею оцінки інтелектуального капіталу кластерів, високі значення підприємство має в організаційно-управлінській підсистемі та маркетинговому інтелектуальному капіталі, середнє – в структурному

інтелектуальному капіталі. Об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі та інформаційні підсистеми, людський інтелектуальний капітал підприємства мають низький рівень розвитку. Графічно третій кластер зображено на рис. 2.10.

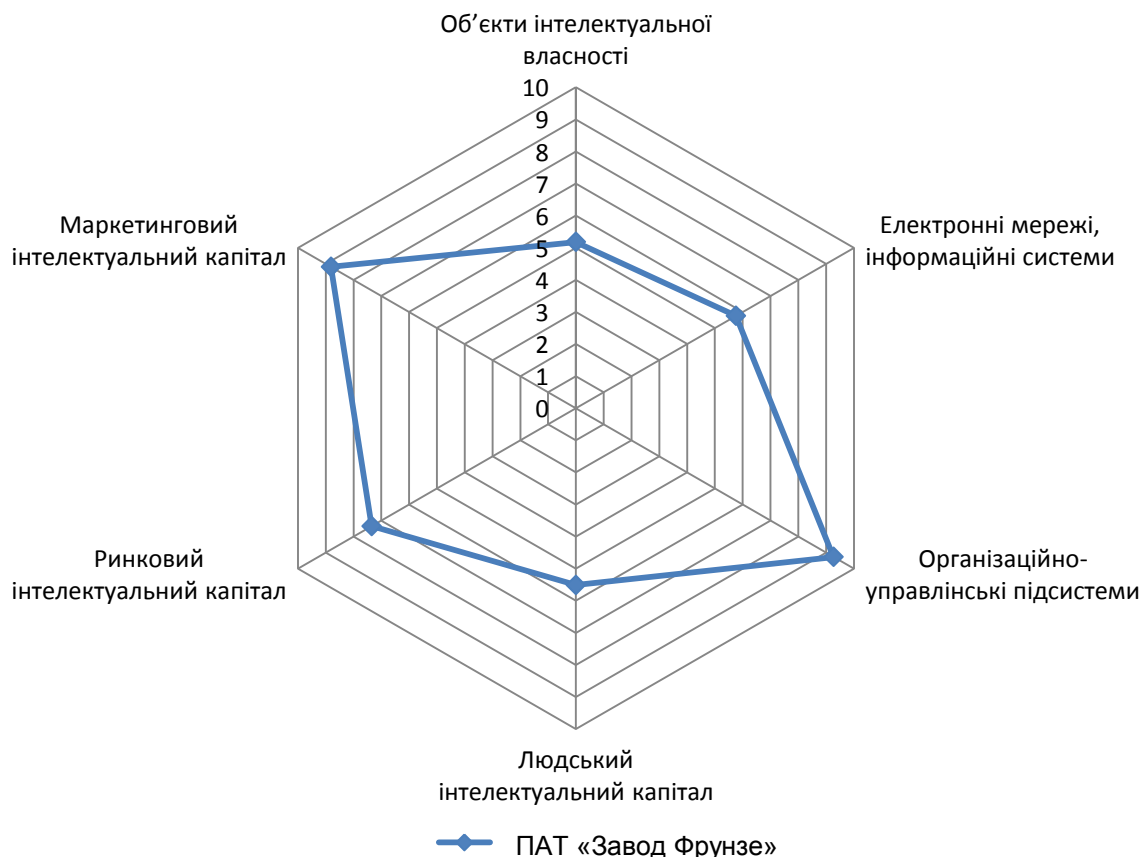

Рис. 2.10. Пелюсткова діаграма третього кластеру

Найчисленнішим є четвертий кластер, який відображено на рис. 2.11. Він включає ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок», ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ», ПАТ «ХАРТРОН» і ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш». Найменшу відстань від центру має ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ». Ця група має низькі значення об'єктів інтелектуальної власності, електронних мереж та інформаційних підсистем і людського капіталу. Доволі слабо розвинуті організаційно-управлінської підсистеми та ринковий інтелектуальний капітал, середнє значення надано маркетинговому капіталу.

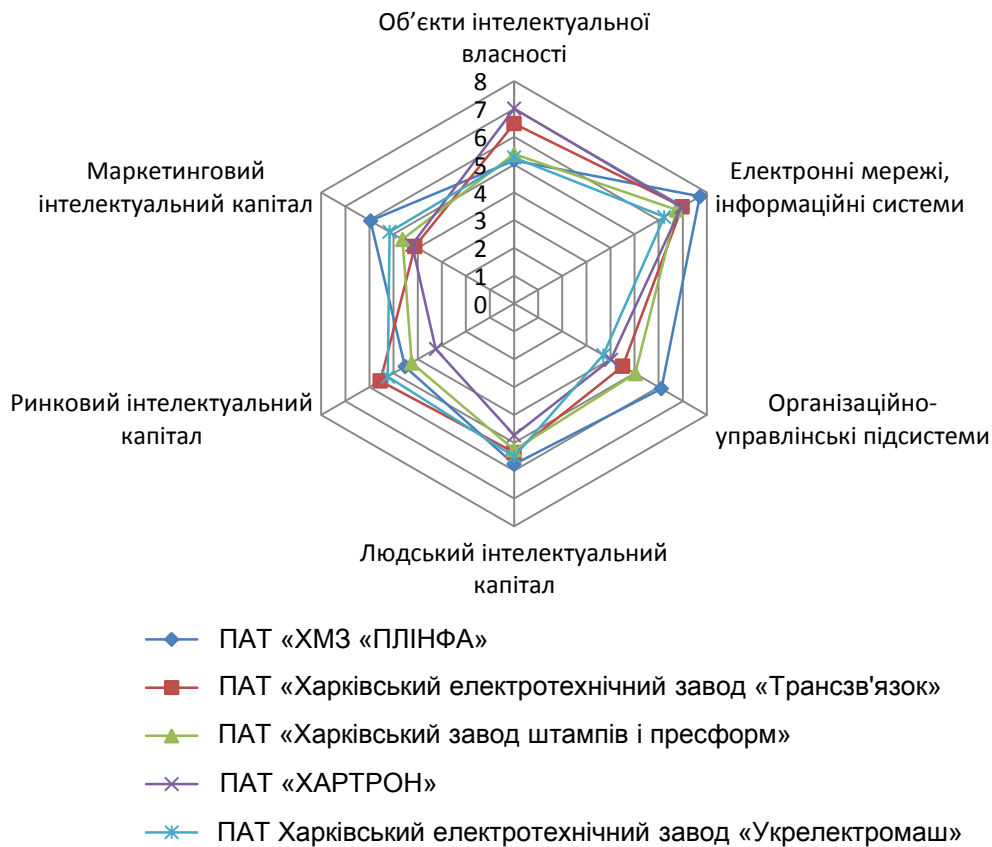

Рис. 2.11. Пелюсткова діаграма четвертого кластеру

Результати проведеного кластерного аналізу дозволяють стверджувати, що перша підсистема – об'єкти інтелектуальної власності – не впливає на структуру інтелектуального капіталу.

На основі детального розгляду та класифікації методів оцінювання інтелектуального капіталу розроблено рекомендації щодо використання показників оцінки відносно кожного елемента структури інтелектуального капіталу. Це уможливлує окреслення показників оцінювання структури інтелектуального капіталу з використанням таких підходів, як: витратний, бальних оцінок, прямого вимірювання і дохідні методи. З їх використанням сформовано систему показників для оцінювання кожної підсистеми інтелектуального капіталу: кількісні, монетарні, немонетарні.

За цими показниками було проведено оцінювання складових інтелектуального капіталу на базі дванадцяти машинобудівних підприємств Харківської області. Після стандартизації розраховано інтегральні показники оцінки кожної з шести складових структури інтелектуального капіталу.

З метою групування використано метод кластерного аналізу, у результаті якого створено чотири групи підприємств. Цей метод дозволив згрупувати підприємства з подібними значеннями складових інтелектуального капіталу. Виявлено, що об'єкти інтелектуальної власності не впливають на класифікацію, тому що р-рівень значущості F-критерій $> 0,05$, що не дозволяє відхилити припущення про статистичну незначущість даної ознаки в кластеризації і дуже низьку міжгрупову дисперсію. Отримані результати підтверджуються середніми значеннями, розрахованими для кожного кластеру.

Таким чином, сформовано методику оцінювання структури інтелектуального капіталу на прикладі машинобудівних підприємств Харківської області, яка базується на використанні кластерного аналізу. Проведений кластерний аналіз складових інтелектуального капіталу цих підприємств дозволив виявити, що з шести запропонованих складових на розглянутих підприємствах об'єкти інтелектуальної власності не впливають на класифікацію, і виділити чотири групи підприємств з різним рівнем розвитку структури інтелектуального капіталу. Це становило підґрунтя для розроблення методичних рекомендацій щодо управління структурою інтелектуального капіталу розглянутих машинобудівних підприємств.

Розділ 3. Напрями вдосконалення механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

3.1. Розроблення методичного підходу до управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

За сучасних умов господарювання, що загострюються під впливом нестабільних соціально-економічних і політичних процесів у країні, вітчизняне машинобудування потребує оптимальних, раціональних шляхів розвитку, зокрема формування та реалізації механізму управління інтелектуальним капіталом на промислових підприємствах, адекватного потребам і викликам світового конкурентного середовища.

Проте у науковому середовищі управління структурою найціннішої складової капіталу сучасного підприємства – його інтелектуальним капіталом розроблене недостатньо. Немає єдності щодо складу структури інтелектуального капіталу та сформованої системи управління нею, не сформований методичний підхід до оцінювання.

Аналіз управління структурою інтелектуального капіталу (див. розділ 2) указує на запит від вітчизняних машинобудівних підприємств щодо вдосконалення механізму управління структурою інтелектуального капіталу. Про це свідчить низький рівень розвитку його складових більшістю з досліджуваних машинобудівних підприємств. Окрім цього, слід акцентувати увагу на тому, що сучасний ринок вимагає від підприємств інноваційних рішень та креативності. Необхідний перехід від застарілих технологій і методик до більш сучасних, відповідних часу. Тому формування потужного інтелектуального капіталу стає головним завданням для підприємств. Це вплине на якість продукції підприємств, зробивши їх привабливими для інвестування.

Інструментом аналізу структури інтелектуального капіталу виступає кореляційно-регресійна модель. Кореляцією є неповний зв'язок між досліджуваними явищами. Це така залежність, за якої будь-якому значенню однієї змінної величини може відповідати декілька різноманітних значень

іншої змінної. Вона відображує закон множини причин і наслідків і є вільною неповною залежністю. Важлива не стільки міра кореляції, скільки форма та характер зміни однієї ознаки залежно від зміни другої. Ці задачі розв'язуються методами регресійного аналізу [117].

Кореляційно-регресійний аналіз є логічним продовженням методу статистичних групувань, використаному в другому розділі.

Кореляційно-регресійний аналіз включає три етапи:

математико-економічне моделювання;

розв'язання прийнятої моделі шляхом знаходження параметрів кореляційного рівняння (кореляційне рівняння, за первинною пропозицією англійського статистика-математика Ф. Гальтона, називають також рівнянням регресії);

оцінювання і аналіз отриманих результатів [170].

На початковій стадії першого етапу проводимо апіорний аналіз. Це така складова кореляційно-регресійного аналізу, на якій збираються і узагальнюються теоретичні відомості про об'єкт, обираються результативні та факторні змінні. Факторними змінними будуть інтегральні значення складових інтелектуального капіталу з підрозділу 2.2: об'єкти інтелектуальної власності (X_1), електронні мережі й інформаційні системи (X_2), організаційно-управлінські підсистеми (X_3), людський (X_4), ринковий (X_5) і маркетинговий інтелектуальний капітал (X_6).

Оскільки елементи інтелектуального капіталу задіяні в усіх сферах діяльності підприємства, варто обрати сукупність показників ефективності, які всебічно відобразять результат впливу елементів інтелектуального капіталу як на загальну систему інтелектуального капіталу, так і на підприємство в цілому. Інтелектуальний капітал переносить свою вартість на вартість продукту опосередковано, тому оцінити його вплив на етапі виробництва неможливо. На стадії реалізації можна дослідити вплив лише таких складових інтелектуального капіталу, як маркетинговий і ринковий. Проте вплив інших складових (таких, як об'єкти інтелектуальної власності) врахований не буде. Певні складові інтелектуального капіталу (електронні мережі й інформаційні системи, організаційно-управлінські підсистеми та людський капітал) впливають на підприємство на всіх етапах його діяльності. Тому вважаємо найбільш репрезентативними для відображення впливу кожного структурного елемента інтелектуального капіталу на діяльність підприємства рентабельність за валовим прибутком,

рентабельність за операційним прибутком і рентабельність за чистим прибутком.

Рентабельність за валовим прибутком розраховується як відношення валового прибутку (маржинального доходу) до чистої виручки від реалізації (чистого доходу); рентабельність за операційним прибутком – відношення операційного прибутку до чистого доходу, а рентабельність за чистим прибутком – чистого прибутку до чистого доходу [111]. Таким чином, результативними змінними виступають показники рентабельності: Y_1 – за валовим прибутком, Y_2 – за операційним прибутком, Y_3 – за чистим прибутком.

Сукупність об'єктів, щодо яких буде проводитись кореляційно-регресійний аналіз, якісно однорідна, належить до однієї галузі – хлібопекарської, тобто відповідає вимогам теорії.

Наступним кроком кореляційно-регресійного аналізу є формування матриць вихідних показників Y і X (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу підприємств машинобудівної галузі у 2014 – 2016 рр.

Підприємства	Рік	Y_1	Y_2	Y_3	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»	2014	9,608	6,612	5,902	4,92	6,53	7,50	7,43	5,38	5,18
	2015	8,687	5,198	5,220	4,95	5,26	7,01	7,54	5,50	5,26
	2016	7,234	6,253	5,188	5,03	4,29	6,85	7,01	6,29	5,05
ПАТ завод «Південкабель»	2014	5,397	5,454	5,484	4,87	6,36	5,83	5,69	5,70	4,01
	2015	5,461	5,479	5,490	5,00	5,23	5,49	6,22	6,32	4,18
	2016	5,500	5,500	5,500	5,09	5,16	5,41	7,05	6,41	4,52
ПАТ «Завод Фрунзе»	2014	8,764	6,215	5,659	5,70	7,12	7,91	5,87	6,86	6,55
	2015	8,229	6,360	5,781	5,10	5,73	7,59	6,00	6,83	7,97
	2016	8,108	4,031	6,034	5,18	5,76	9,27	5,51	7,35	8,81
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	2014	6,674	10,53	7,208	5,08	6,30	5,40	7,34	5,83	3,82
	2015	3,980	2,803	6,700	4,95	4,48	4,63	5,72	5,58	3,77
	2016	4,669	25,06	22,91	5,00	4,04	4,95	4,88	4,05	3,86

Закінчення табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ПАТ «ТУРБОАТОМ»	2014	11,19	8,051	6,379	5,37	6,22	6,51	6,70	7,43	9,81
	2015	11,83	9,853	7,217	6,24	4,12	6,49	7,25	8,38	7,47
	2016	12,31	-1,10	8,358	6,41	4,22	5,75	6,45	8,00	5,67
ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	2014	6,4	1,957	-0,833	4,92	6,47	5,12	3,62	5,60	4,72
	2015	6,51	2,218	-0,676	4,96	3,95	4,80	3,94	5,53	4,64
	2016	7,23	6,977	1,089	5,04	3,77	5,75	4,43	5,95	6,60
ПАТ «Коннектор»	2014	10,19	6,246	5,694	6,20	6,52	5,64	4,39	5,11	7,01
	2015	8,81	6,131	5,742	5,64	4,63	5,10	4,32	5,29	7,99
	2016	7,26	6,285	5,118	4,99	4,16	4,67	4,08	5,12	7,38
ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»	2014	12,07	6,787	5,849	5,01	9,72	7,28	5,75	4,27	5,82
	2015	9,745	5,903	5,646	5,11	8,02	6,74	5,57	4,46	6,39
	2016	10,39	5,071	5,679	5,15	7,71	6,11	5,77	4,52	5,96
ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	2014	9,577	5,642	5,488	6,54	8,02	4,83	5,08	7,08	4,35
	2015	7,690	3,295	6,563	6,05	5,47	4,49	4,93	4,03	3,91
	2016	6,456	7,154	6,291	6,47	6,97	4,50	5,35	5,55	4,12
ПАТ «Харківський завод штампів та пресформ»	2014	7,608	5,884	5,587	5,13	8,34	4,63	5,01	4,38	4,68
	2015	7,727	6,439	5,841	5,37	6,10	4,47	5,34	4,92	4,28
	2016	7,783	4,188	6,008	5,37	6,74	5,03	5,25	4,25	4,63
ПАТ «ХАРТРОН»	2014	9,571	4,980	5,797	6,82	8,51	4,87	3,86	3,51	4,53
	2015	7,494	5,535	5,706	7,45	7,11	5,24	3,79	4,08	5,82
	2016	6,523	18,73	8,911	7,01	6,94	4,02	4,73	3,25	4,23
ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	2014	9,571	5,294	5,797	5,44	10,25	4,57	5,27	4,86	4,38
	2015	7,494	5,254	5,706	5,17	5,92	3,95	5,38	5,08	4,31
	2016	6,523	1,844	8,911	5,25	6,23	3,70	5,49	5,24	5,17

Для кореляційно-регресійного аналізу ми використовуємо дані дванадцяти підприємств машинобудівної галузі Харківської області за період 2014 – 2016 рр. Усі дані стандартизовано. Ґрунтуючись на економічній теорії, можна стверджувати, що всі фактори є стимуляторами, тобто повинні мати знаки «плюс»; зі збільшенням значення фактора значення результативного показника повинно зростати.

Кореляційно-регресійний аналіз проводився за допомогою програми *Statistica 8*. Результати аналізу надані в табл. 3.2.

Основні характеристики кореляційно-регресійного аналізу

Характеристики моделі	Результівні змінні		
	рентабельність за валовим прибутком	рентабельність за операційним прибутком	рентабельність за чистим прибутком
Коефіцієнт детермінації	0,585	0,22	0,2001
Коефіцієнт множинної кореляції	0,765	0,4363	0,4474
Об'єкти інтелектуальної власності	0,284	0,197	0,235
Електронні мережі та інформаційні системи	0,424	-0,29	-0,27
Організаційно-управлінські підсистеми	-0,02	0,062	-0,06
Людський ІК	0,292	0,314	0,469
Ринковий ІК	0,057	-0,59	-0,48
Маркетинговий ІК	0,56	0,087	-0,054

Згідно з даними табл. 3.2 у першій моделі, яка описує вплив факторів на рентабельність за валовим прибутком, коефіцієнт множинної кореляції складає 0,765, а коефіцієнт детермінації – 0,585. Це означає, що у моделі існує середня кореляційна залежність і за її допомогою можна описати 58,5 % виборки.

Між рентабельністю за операційним прибутком і підсистемами інтелектуального капіталу виявлено кореляцію 43 %, тому модель описує лише 22 % виборки. Показники кореляційно-регресійного аналізу за чистим прибутком теж невисокі: коефіцієнт кореляції – 0,4474; описується 20 % виборки. Таким чином, залежність між підсистемами інтелектуального капіталу та рентабельністю за операційним прибутком і рентабельністю за чистим прибутком невисока, отже, не становить інтересу для дослідження.

Оскільки перша модель має найвищі показники кореляції і детермінації, розглянемо результати її множинного кореляційно-регресійного аналізу більш детально (табл. 3.3 і 3.4). Множинний коефіцієнт кореляції R має значення 0,77, що говорить про доволі сильну кореляцію (діапазон $0,5 < R < = 0,7$), тобто зв'язок між ознакою Y і факторами X_i сильний.

Значення множинного коефіцієнта детермінації R-квадрат рівний 0,59. Він показує, яка частка змін результату Y врахована в моделі та обумовлена впливом включених факторів. Чим ближче R^2 до одиниці, тим вище якість моделі. Розрахункові параметри моделі на 59 % пояснюють залежність між досліджуваними параметрами. Це середнє значення коефіцієнта.

Таблиця 3.3

Результати множинного кореляційного-регресійного аналізу підприємств машинобудівної галузі Харківської області у 2014 – 2016 рр.

<i>Регресійна статистика</i>					
Множинний коефіцієнт кореляції (R)		0,77			
R-квадрат		0,59			
Нормований R-квадрат		0,50			
Стандартна помилка		1,44			
Спостереження		36			
<i>Дисперсійний аналіз</i>					
	df	SS	MS	F	<i>Значущість F</i>
Регресія	6,00	85,92	14,32	6,94	0,0001
Залишок	29,00	59,80	2,06		
Загалом	35,00	145,71			

Таблиця 3.4

Характеристики змінних моделі кореляційного-регресійного аналізу підприємств машинобудівної галузі Харківської області у 2014 – 2016 рр.

Змінні	Коефіцієнти	Стандартне відхилення	t-статистика	P-значення	Нижні 95 %	Верхні 95 %
Y-перетин	-7,25	2,97	-2,44	0,02	-13,32	-1,18
X ₁	0,83	0,39	2,13	0,04	0,03	1,63
X ₂	0,54	0,18	3,08	0,00	0,18	0,90
X ₃	-0,03	0,30	-0,10	0,92	-0,64	0,58
X ₄	0,55	0,31	1,77	0,09	-0,08	1,18
X ₅	0,09	0,29	0,31	0,76	-0,50	0,68
X ₆	0,74	0,22	3,31	0,00	0,28	1,20

P-значення вказує на вірогідність помилки, за якої допустимо відмовитись від нульової гіпотези. Нульова гіпотеза полягає в тому, що відмінності між середніми значеннями спостережуваної вибірки перебувають у межах випадкових відхилень. Альтернативною до неї є гіпотеза, згідно з якою відмінності, що спостерігаються між середніми значеннями, не можна пояснити випадковими відхиленнями. Для суспільних наук вважається допустимою вірогідність помилки в 0,05 і нижче. Для всіх факторів, окрім ринкового ІК, значення p нижче за 0,05.

Перевіримо надійність рівняння регресії у цілому. Якщо модель ненадійна у цілому, то другий крок – перевірку надійності окремих коефіцієнтів регресії – робити немає сенсу: рівняння регресії визнається непридатним до практичного використання. Для визначення коефіцієнта Фішера потрібні такі дані: $F = 6,94$; значущість F-критерію – 0,0001; $\alpha = 0,05$ (задана ймовірність помилки у разі відхилення гіпотези про неістотність множинних кореляційних зв'язків); $df\ between = m - 1 = 5$; $df\ within = N - 1 = 36 - 1 = 35$. У таблиці критичних значень F-критерію Фішера знаходимо відповідне значення на перетині $df\ between$ та $df\ within$, воно дорівнює 4,37. Значення критерію у таблиці становить 6,94. Оскільки F розрахункове перевищує α -квантиль $F_{0,01; 5; 35}$ ($6,94 > 4,37$), то з вірогідністю $1 - \alpha = 1 - 0,05 = 0,95$ (або 95 %) модель слід визнати у цілому надійною. Оскільки фактичне значення $F > F_{кр}$, то коефіцієнт детермінації статистично значущий і рівняння регресії статистично надійне. Ще одним способом перевірки статистичної значущості моделі є розрахунок критерію Стьюдента (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Результати аналізу за критерієм Стьюдента

Змінні	Середні значення змінних	Стандартні відхилення значень змінних	Число спостережень у групі	Значення t-критерію	Число ступенів свободи	Рівень значущості t-критерію
1	2	3	4	5	6	7
X_1	5,500 00	0,691 725	36	47,706 8	35	0
X_2	6,176 54	1,621 156	36	22,859 7	35	0
X_3	5,613 34	1,260 684	36	26,715 7	35	0
X_4	5,500 00	1,091 887	36	30,222 8	35	0

1	2	3	4	5	6	7
X ₅	5,500 00	1,234 492	36	26,731 6	35	0
X ₆	5,468 35	1,551 555	36	21,146 6	35	0
Y ₁	8,064 02	2,056 053	36	23,532 5	35	0

Його розраховане значення порівнюють з табличним значенням за обраною довірчою ймовірністю (як правило, 0,95) і з числом ступенів свободи $N = k - 1$, де N – число точок, k – число змінних у регресійному рівнянні (наприклад, для лінійної моделі $Y = A \times X + B$ підставляємо $k = 1$). Якщо обчислене значення t_p вище, ніж табличне, то коефіцієнт регресії є значущим з даною довірчою ймовірністю. В іншому випадку є підстави для виключення відповідної змінної з регресійної моделі.

Величини параметрів і їх стандартні відхилення зазвичай розраховуються в алгоритмах, що реалізують метод найменших квадратів. Для розрахунку скористаємося формулою СТЬЮДЕНТ.ОБР редактора Excel. Задаємо вірогідність 0,05, ступінь свободи – 5. Значення t-критерію становить 2,0150. Порівнюємо з відповідними даними в таблиці критичних значень t-критерію Стьюдента, який дорівнює 2,571. Оскільки розраховане значення критерію Стьюдента нижче за табличне, то модель не можна визнати статистично значущою.

Результати аналізу говорять про те, що обрані залежні змінні є статистично значущими; найбільший вплив підсистеми інтелектуального капіталу здійснюють на рентабельність за валовою продукцією. Це можна пояснити тим, що основний вплив інтелектуального капіталу відбувається на етапі виробництва та реалізації, впливаючи на різні частини процесу. Рентабельність за операційним і за чистим прибутком позначається опосередкованими показниками. Вони віддалені від безпосереднього впливу інтелектуального капіталу, тому мало з ним корелюють.

Ненадійність лінійної моделі кореляційно-регресійного аналізу викликає необхідність розгляду інших моделей.

Оскільки розглянуті лінійні моделі множинної кореляції не дозволяють якісно описати залежність, звернемось до непараметричної статистики. Альтернативними коефіцієнту кореляції Пірсона у непараметричній статистиці є коефіцієнти Спірмена, Тау – Кендалла та гамма. Результати непараметричного аналізу приведені в табл. 3.6.

Основні характеристики нелінійного кореляційного аналізу

Види аналізу	Об'єкти інтелектуальної власності	Електронні мережі та інформаційні системи	Організаційно-управлінські підсистеми	Людський ІІК	Споживчий ІК	Маркетинговий ІК
За Спірменом	0,413 722	0,345 627	0,426 080	0,209 564	0,052 777	0,613 889
За гаммою	0,301 435	0,224 880	0,244 019	0,151 515	0,014 354	0,438 596
За Кендаллом – Тау	0,300 717	0,224 344	0,243 437	0,151 154	0,014 320	0,437 551

Найкращі результати дає коефіцієнт Спірмена. За його результатами можна виділити чотири значущих фактори (у порядку спадання): маркетинговий ІК, організаційно-управлінські підсистеми, об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі та інформаційні системи. Хоча самі результати нелінійного кореляційного аналізу за критеріями Спермана, гамма та Кедалла – Тау дали позитивні результати, ці моделі не можна вважати за базові через низькі значення кореляції.

Розглянемо інші варіанти кореляційно-регресійного аналізу. За допомогою програми *Statistica 8* проаналізовано такі види кореляції: простої, множинної, факторіальної, поліноміальної регресії. Серед розглянутих моделей найвищі показники дала саме поліноміальна регресія між підсистемами інтелектуального капіталу та рентабельністю з валовою продукцією. Основні характеристики поліноміального кореляційно-регресивного аналізу надані в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Основні характеристики поліноміального кореляційно-регресивного аналізу

Коефіцієнт множинної кореляції	Коефіцієнт детермінації	R^2	SS-модель	сс-модель	MS-модель	SS-залишок	сс-залишок	MS-залишок	F	p
0,911 2	0,830 2	0,74	122,8	12	10,2	25,1	23	1,091	9,3	0,000 003

Модель поліноміального аналізу має найвищі показники серед усіх розглянутих. Коефіцієнт кореляції складає 91 %, що говорить про дуже тісний зв'язок. Це означає, що вплив факторів інтелектуального капіталу на рентабельність за валовим прибутком, а отже, і на діяльність підприємства – визначальний. Коефіцієнт детермінації показує, що розрахункові параметри моделі на 83 % пояснюють залежність між досліджуваними параметрами. Це високе значення коефіцієнта свідчить про високу статистичну значущість моделі.

Значення множинного коефіцієнта детермінації R-квадрат дорівнює 0,74. Він показує, яка частка змін результату Y урахована в моделі й обумовлена впливом включених факторів. Чим ближче R^2 до одиниці, тим вище якість моделі. У цій моделі значення R-квадрат високе, тобто модель якісна. Таким чином, розглянуті показники свідчать про наявність між елементами інтелектуального капіталу та результативним показником – рентабельністю підприємства за валовою продукцією сильної поліноміальної кореляції.

Поліноміальна регресія належить до нелінійних моделей щодо включених в аналіз пояснювальних змінних, але до лінійних – за оцінюваними параметрами.

Статистична значущість результату становить оцінену міру впевненості в його «істинності» (в сенсі «репрезентативності вибірки»). Висловлюючись більш технічно, р-рівень – це показник, що перебуває в спадній залежності від надійності результату. Більш високий р-рівень відповідає більш низькому рівню довіри до знайденої у вибірці залежності між змінними. Саме р-рівень визначає ймовірність помилки, пов'язаної з поширенням спостережуваного результату на всю популяцію. р-рівень = 0,05 (тобто 1/20), який для суспільних наук розглядається як допустимий рівень помилки, показує, що є існує п'ятипроцентна ймовірність, що знайдений у вибірці зв'язок між змінними є лише випадковою особливістю цієї вибірки. З табл. 3.7 видно, що р-рівень становить 0,000 003, що є значно меншим за 0,05 і свідчить про високий ступінь репрезентативності вибірки.

Перевіримо надійність рівняння регресії у цілому. F-критерій цієї регресії становить 9,377 224. Для визначення надійності даних аналізу необхідно порівняти F-критерій Фішера моделі з критичним значенням таблиці критичних значень F-критерію Фішера. Для цього спершу необхідно знайти два параметра: $df\ between = m - 1 = 5$; $df\ within = N - 1 = 36 - 1 = 35$.

У таблиці критичних значень F-критерія Фішера знаходимо відповідне значення на перетині *df between* і *df within*, воно дорівнює 4,36. Оскільки F розрахункове перевищує α -квантиль F 0,01; 5; 35 (9,377224 > 4,36), то з вірогідністю $1 - \alpha = 1 - 0,05 = 0,95$ (або 95 %) модель слід визнати у цілому надійною. Оскільки фактичне значення $F > F_{кр}$, то коефіцієнт детермінації статистично значущий і рівняння регресії статистично надійне.

Необхідно перевірити однорідність вибірки. Найчастіше для цього використовують критерій Стюдента. У розрахунку використана програма *Statistica 8*. Результати аналізу за критерієм Стюдента подані в табл. 3.8. Згідно з аналізом всі показники є однорідними і модель – значущою.

Таблиця 3.8

Аналіз за критерієм Стюдента поліноміальної моделі регресії

Характеристики	Y ₁	X ₁	Y ₁	X ₂	Y ₁	X ₃	Y ₁	X ₄
Mean	8,064	5,5	8,064	6,177	8,064	5,613	8,064	5,5
Std.Dv.	2,056	0,692	2,056	1,621	2,056	1,261	2,056	1,092
N		36		36		36		36
Diff.		2,564		1,887		2,451		2,564
Std.Dv.		1,978		2,132		1,934		2,126
t		7,778		5,313		7,605		7,235
df		35		35		35		35
p		0		0		0		0
Confidence		1,895		1,166		1,796		1,845
Confidence		3,233		2,609		3,105		3,283

Наступним кроком перевіримо, чи відповідає виборка заданому в моделі нормальному закону розподілу. Графік розподілу зображений на рис. 3.1 (копія з програми *Statistica 8*).

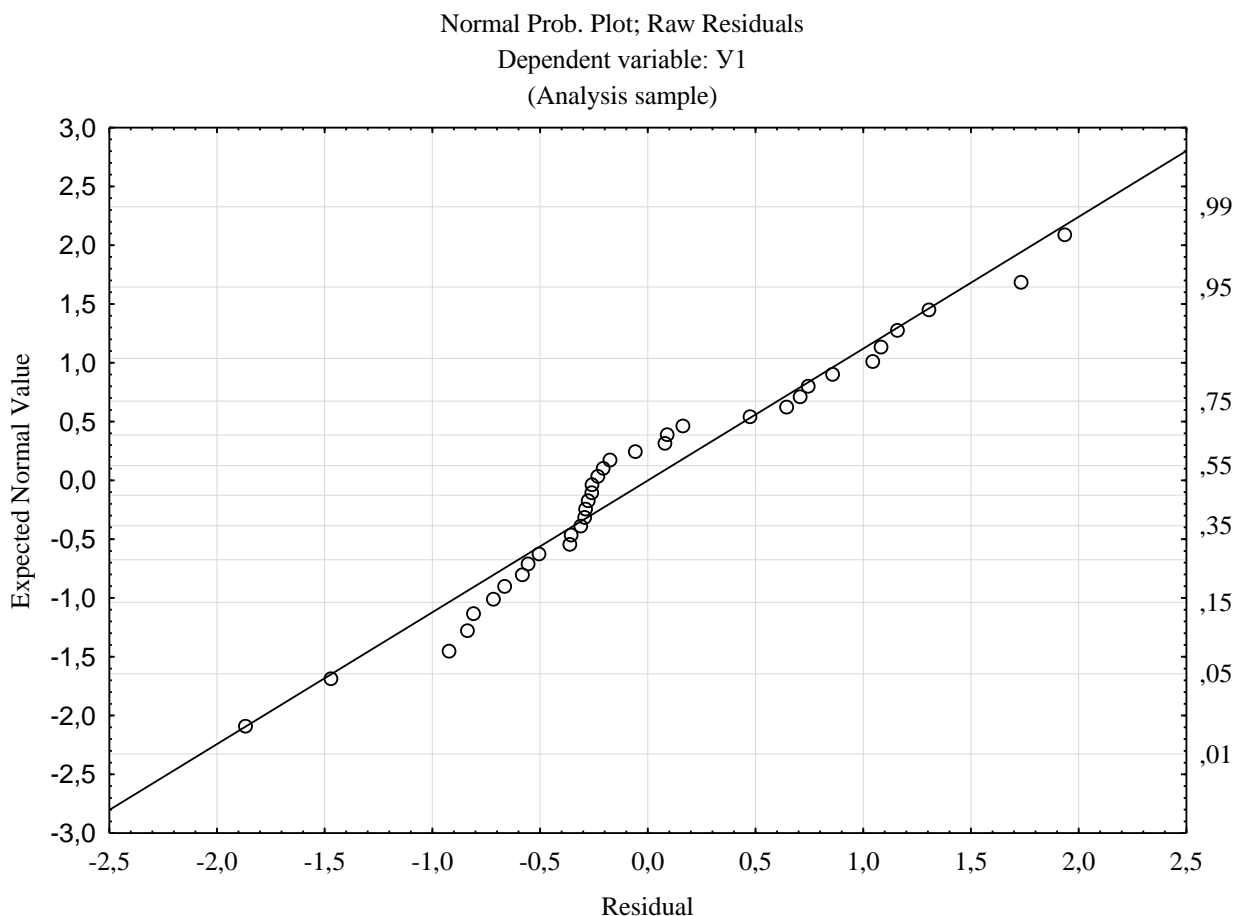

Рис. 3.1. Графік нормального розподілу поліноміального кореляційно-регресійного аналізу

З рис. 3.1 видно, що за поліноміальної регресії моделі характерний нормальний розподіл. Таким чином, виявлена сильна поліноміальна регресія між рентабельністю підприємства та підсистемами інтелектуального капіталу, яка є якісною, достовірною і статистично значущою.

Тепер проаналізуємо вплив факторів більш детально. Для цього розглянемо табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Параметри поліноміального кореляційно-регресійного аналізу

Змінні	Y_1 b_n	Y_1 Std. Err.	Y_1 t	Y_1 p
1	2	3	4	5
b_0	-47,866	18,150	-2,637	0,015
X_1	18,302	6,049	3,026	0,006
X_1^2	-1,524	0,507	-3,002	0,006
X_2	-0,407	0,854	-0,477	0,638
X_2^2	0,073	0,063	1,168	0,255
X_3	2,038	1,319	1,545	0,136

1	2	3	4	5
X_3^2	-0,164	0,102	-1,604	0,122
X_4	-2,273	1,927	-1,180	0,250
X_4^2	0,235	0,169	1,388	0,178
X_5	-3,444	1,622	-2,123	0,045
X_5^2	0,305	0,145	2,102	0,047
X_6	2,919	1,019	2,864	0,009
X_6^2	-0,185	0,079	-2,356	0,027

З шести складових інтелектуального капіталу лише три зміні (X_1 – об'єкти інтелектуальної власності, X_5 – споживчий інтелектуальний капітал, X_6 – маркетинговий інтелектуальний капітал) та їх квадрати визнані значущими. Інші складові та їх квадрати мають р-значення вище за 0,05, тому є статистично не значущими та не впливовими у цій моделі.

Щоб проілюструвати вплив змінних на результативну ознаку, розглянемо діаграму Паретто на рис. 3.2 (копія з програми *Statistica 8*).

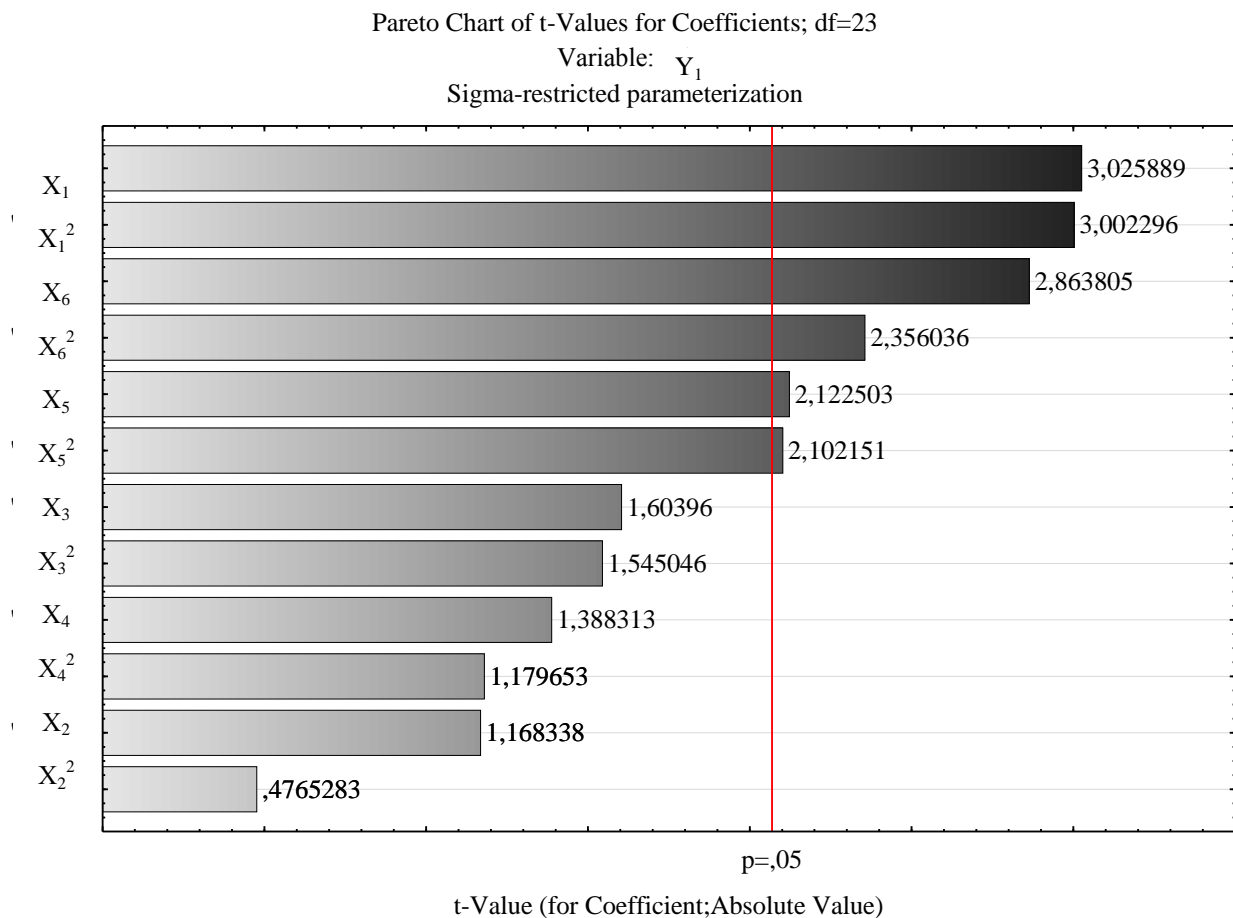

Рис. 3.2. Діаграма Паретто за результатами поліноміального кореляційно-регресійного аналізу управління структурою інтелектуального капіталу промислових підприємств

З рис. 3.2 видно, що лише підсистеми інтелектуального капіталу (X_1 – об'єкти інтелектуальної власності, X_5 – споживчий інтелектуальний капітал, X_6 – маркетинговий інтелектуальний капітал та їх квадрати) проходять поріг помилки 0,05. Найбільш статистично значущою є складова X_1 (об'єкти інтелектуальної власності) та її квадрат; на другому місці – X_6 (маркетинговий інтелектуальний капітал) та його квадрат; на третьому – X_5 (споживчий інтелектуальний капітал) та його квадрат.

Важливою характеристикою кореляційно-регресійного аналізу є аналіз залишків, яким притаманний певний нормальний розподіл залишків, що визначає наявність чи відсутність кореляції між залишками спостережень – автокореляцію. У разі наявності такої кореляції можна стверджувати про кореляційну залежність між вихідними змінними, що свідчить про нестабільність отриманих параметрів моделі. Для цього проаналізуємо графічну візуалізацію залишків на рис. 3.3.

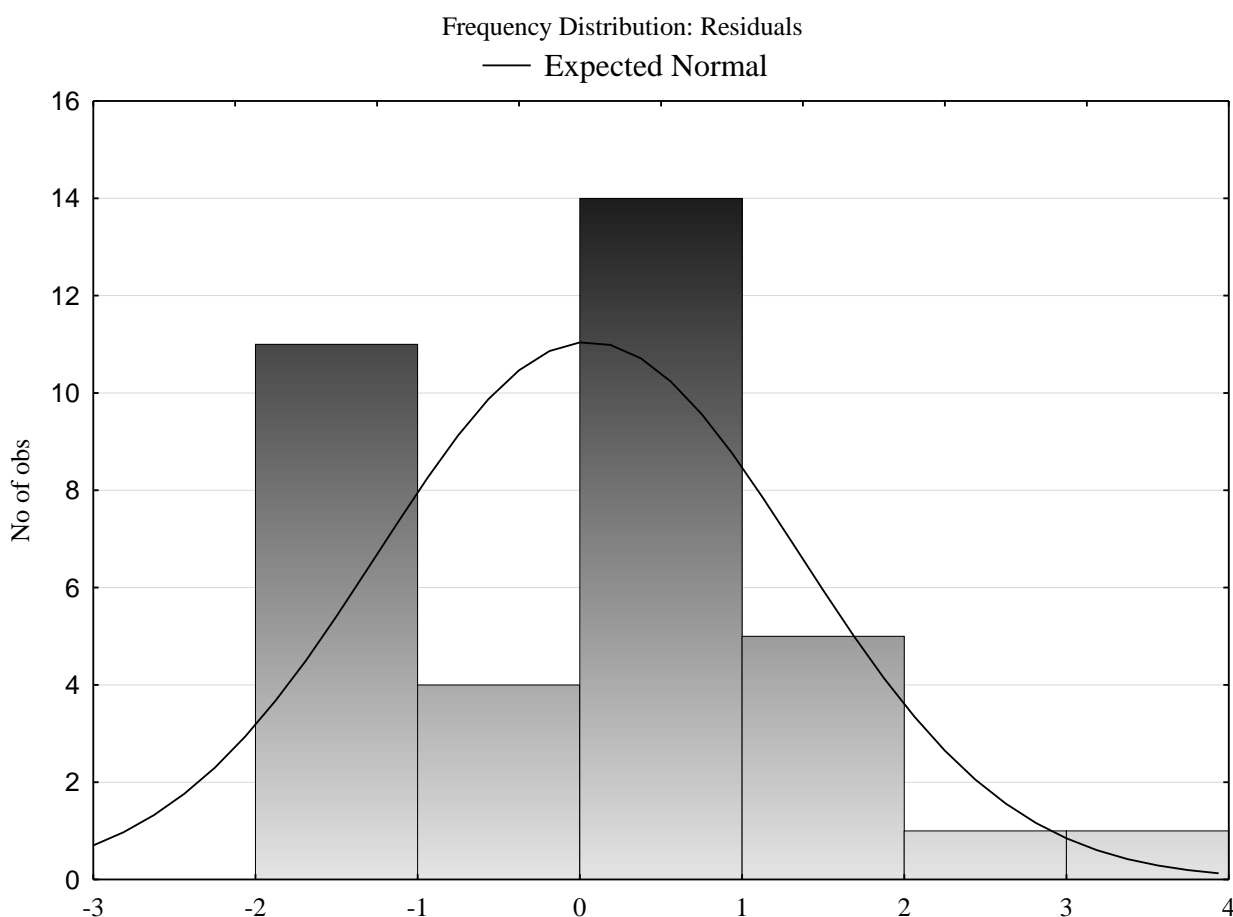

Рис. 3.3. Розподіл залишків моделі поліноміальної регресійної моделі

На рис. 3.3 видно, що гістограма залишків доволі середньо наближається до кривої густоти нормального розподілу. Це говорить про адекватність моделі.

Наступним етапом є побудування рівняння поліноміальної регресії. У програмі *Statistica 8*, за допомогою якої було проведено розрахунки, рівняння поліноміальної регресії має вигляд:

$$Y = b_0 + b_1X_1 + b_2X_1^2 + b_3X_2 + b_4X_2^2 + b_5X_3 + b_6X_3^2,$$

де b_0, b_1, \dots – параметри, які необхідно оцінити.

Підставивши відповідні значення b_n для факторів, які визнані значущими в моделі, отримуємо рівняння поліноміальної регресії рентабельності за валовим прибутком від підсистем інтелектуального капіталу.

$$РВП = -47,866 + 18,302 \times ОІВ - 1,523 \times ОІВ^2 - 3,443 \times СІК + 0,304 \times \\ \times СІК^2 + 2,918 \times МІК - 0,185 \times МІК^2,$$

де РВП – рентабельність за валовим прибутком;

ОІВ – об'єкти інтелектуальної власності;

СІК – споживчий інтелектуальний капітал;

МІК – маркетинговий інтелектуальний капітал.

Побудована кореляційно-регресійна модель поліноміальної регресії дозволяє зробити такі висновки:

модель показує високий взаємозв'язок структурних елементів інтелектуального капіталу та ефективності діяльності підприємства; модель є статистично значущою;

з трьох проаналізованих показників ефективності діяльності підприємства (рентабельність за валовою продукцією) найкращим чином відображує вплив підсистем інтелектуального капіталу на ефективність діяльності підприємства та на його вартість. Це можна пояснити тим фактом, що основний вплив інтелектуального капіталу на підприємство відбувається на етапі виробництва та реалізації продукції, тоді як післяпродажна діяльність менше залежить від інтелектуальної складової;

на підприємствах проаналізованої виборки підсистеми інтелектуального капіталу мають низькі значення, внаслідок цього аналіз дав лише три значущі фактори з шести (об'єкти інтелектуальної власності, маркетинговий інтелектуальний капітал, споживчий інтелектуальний капітал).

Адже за достатньо високого рівня розвитку підсистем інтелектуального капіталу значення всіх коефіцієнтів було б вищим за нуль, оскільки вплив кожного з них на розмір інтелектуального капіталу та на ефективність діяльності підприємства позитивний;

серед значущих факторів найбільший вплив на ефективність діяльності підприємства здійснюють об'єкти інтелектуальної власності, у шість разів менший – маркетинговий інтелектуальний капітал; у п'ять разів менше, але вплив зворотний у споживчого інтелектуального капіталу;

з шести підсистем інтелектуального капіталу вплив трьох (електронних мереж та інформаційних підсистем, організаційно-управлінських підсистем, людського інтелектуального капіталу) визнаний незначущим. Це слугує ілюстрацією надзвичайно низького рівня розвитку цих підсистем інтелектуального капіталу на вітчизняних машинобудівних підприємствах.

Отримані результати дозволяють сформулювати рекомендації щодо формування механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства.

3.2. Розроблення механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

У підрозділі 1.3 обґрунтовано необхідність формування механізму управління структурою інтелектуального капіталу. Актуальність проблеми підтверджується численними моделями механізмів управління інтелектуальним капіталом, розробленими вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед множини досліджень, присвячених цій темі, не було приділено уваги управлінню структурою інтелектуального капіталу. Тому такий механізм необхідно сформулювати.

Т. Стюарт зображує процес управління як сукупність чотирьох етапів: діагноз вад управління інтелектуальним капіталом, формування активів знань, розроблення плану та власне управління організацією, яке спирається на знання [87].

Заслуговує на увагу механізм А. Петрушки-Ортил, який складається з таких етапів: формулювання ринкової стратегії підприємства, ідентифікація і вимірювання інтелектуального капіталу організації; розроблення

моделі створення, залучення, трансферу, нагромадження, використання інтелектуального капіталу; створення умов для впровадження прийнятих методів використання інтелектуального капіталу; оцінювання інтелектуального капіталу організації в аспекті виконання стратегічних цілей підприємства [87]. Така модель ураховує той факт, що управління інтелектуальним капіталом – наскрізний процес, який пронизує всі етапи діяльності, підпорядковуючись стратегії підприємства. Слід зазначити в механізмі наявність етапу оцінювання впроваджених змін в аспекті виконання стратегічних цілей підприємства.

Розглянемо модель, запропоновану С. Ілляшенко. Процедури управління інтелектуальним капіталом підприємства виконуються у такій послідовності [61]: шляхом зіставлення характеристик зовнішнього (ринкових можливостей і загроз) і внутрішнього середовищ (характеристик складових підсистем інтелектуального капіталу) визначають можливі напрями розвитку підприємства; за недостатності однієї зі складових перевіряється технічна й економічна можливість, а також економічна доцільність доведення їх до належного рівня – окремо за елементами підсистем інтелектуального капіталу (з погляду потенційної та здатнісної їх частин); розробляються конкретні заходи щодо доведення елементів підсистем інтелектуального капіталу до належного рівня; перевіряється результативність реалізації розроблених заходів (управлінських дій) та вносяться необхідні корективи.

Цю модель можна адаптувати під управління структурою інтелектуального капіталу. Але в ній є аспекти, які потребують доробки:

- удосконалення методики аналізу, оскільки SWOT-аналіз, запропонований в моделі, недостатній для репрезентативного оцінювання інтелектуального капіталу;

- відсутній теоретико-методологічний підхід до оцінювання «достатності інтелектуального капіталу за підсистемами», тобто структури інтелектуального капіталу підприємства;

- потребують розроблення рекомендації з визначення управлінських дій;

- відсутні рекомендації з оцінювання реалізації ефективності управління структурою інтелектуального капіталу.

Отже, модель управління інтелектуальним капіталом, запропонована С. Ілляшенко, можна брати за основу, проте вона потребує численних уточнень і допрацювань.

Становить інтерес модель управління інтелектуальним капіталом, розроблена А. Хілухою для машинобудівних підприємств [155]. Автор зображує систему управління інтелектуальним капіталом у вигляді моделі «білої скрині». Керівна система забезпечує управлінський вплив на заходах керівництва. Таке забезпечення включає формування принципів управління, реалізацію функцій управління інтелектуальним капіталом, формування методів менеджменту, формалізацію методів менеджменту в управлінські рішення. Також керівна система здійснює інформаційне забезпечення процесу управління, що складається з управління навчальною, науковою та інноваційною діяльністю. Отже, керівна система здійснює вплив на керування через формування і розвиток інтелектуального капіталу, включаючи два аспекти: з одного боку, формування і розвиток інтелекту персоналу й інтелектуальних активів, управління інноваційною діяльністю; з іншого – підсистеми інтелектуального капіталу. Така система управління враховує фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, стратегічні плани підприємства. На вході системи поступають інтелектуальні ресурси, на виході – продукти інтелектуальної діяльності.

Ще один механізм управління інтелектуальною власністю, який можна адаптувати для управління структурою інтелектуального капіталу, розробила автор А. Чистякова [160]. Він є системним, доволі детально розкриває методичні передумови та забезпечення, ухвалення і впровадження управлінських рішень. Як методичні передумови, автор пропонує розглядати методи управління, функції, відображені в процесах управління та принципи. Серед забезпечувальних підсистем підприємства виділяють: кадрове, інноваційно-технологічне, фінансово-економічне, маркетингове, організаційно-правове забезпечення.

Комплексну модель управління інтелектуальним капіталом надає І. Чайковська [158]. Окрім розглянутих, автор запропонувала такі процеси управління інтелектуальним капіталом: оцінювання впливу інтелектуального капіталу на фінансові показники підприємства; комплексне оцінювання інтелектуального капіталу та його складових; визначення необхідного рівня інтелектуального капіталу за допомогою використання імітаційної моделі; визначення необхідних змін у структурі інтелектуального капіталу. З проаналізованих моделей І. Чайковської є найбільш доцільною, адаптованою, логічною і системною.

На основі аналізу літератури і власних доробок сформовано технологію управління структурою інтелектуального капіталу (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Технологія управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

Оскільки інтелектуальний капітал є складовою підприємства, на нього здійснюють вплив фактори внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства. Багато уваги аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на інтелектуальний капітал приділяє О. Кендюхов, справедливо вважаючи його першим кроком у формуванні механізму управління інтелектуальним капіталом [67].

О. Кендюховим детально розглянуто та всебічно проаналізовано такі групи факторів:

- вимоги макрооточення підприємства щодо управління інтелектуальним капіталом;

- вимоги мікрооточення підприємства;

- вимоги внутрішнього середовища підприємства;

- вимоги з боку власників персоніфікованого інтелектуального капіталу.

Як і будь-яка система, організаційно-економічний механізм управління структурою інтелектуального капіталу складається з управлінської підсистеми, суб'єкта управління (тобто керівництва підприємства) та керованої підсистеми (об'єкта управління).

Ще до початку побудови механізму управління структурою інтелектуального капіталу необхідно проаналізувати внутрішнє макро- та мікрооточення, внутрішнє середовище та власників персоніфікованого інтелектуального капіталу підприємства з метою виявлення обмежень, планів і наявних умов. Більшість цих обмежень специфічні для кожного підприємства. Визначальними для формування механізму управління структурою інтелектуального капіталу є стратегічні орієнтири підприємства. Спрямованість політики управління структурою інтелектуального капіталу залежить від розміру, прибутковості, бачення керівництва, місця підприємства на ринку та доступних йому ресурсів. Цілі управління структурою інтелектуального капіталу повинні підпорядковуватись стратегії підприємства.

Для формування механізму необхідно визначити його мету. Варто зазначити різницю між метою системи та метою управління системою. Для формування цілей необхідно звернутись до дефініції «управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства». У рамках дослідження (див. підрозділ 1.3) цей термін розглядається за його впливом на елементи інтелектуального капіталу для забезпечення такого їх розміру та співвідношення, за якого максимізується вартість підприємства. Мета системи – кінцевий результат її діяльності. Отже, метою системи

є формування оптимальної структури інтелектуального капіталу, причому оптимальною визнано таку структуру, за якої максимізується вартість підприємства. Загальновідомими є три основні мети управління системою: вихід з небажаного стану, стабілізація у досягнутому стані, розвиток системи. Беручи до уваги стан структури інтелектуального капіталу досліджуваних підприємств, який визнано як незадовільний, за мету управління структурою інтелектуального капіталу необхідно обрати сукупність процесів підготовки та здійснення керівних впливів, спрямованих на досягнення оптимальної структури інтелектуального капіталу й обсягів оптимального співвідношення його підсистем за прийняттого рівня ризиків. Управління системою, крім цього, має свою специфічну мету – переведення системи в новий, бажаний стан протягом певного періоду з мінімізацією витрат на цей процес [38].

Традиційним варіантом мети управління структурою інтелектуального капіталу є максимізація розміру всіх його складових. Ця мета є очевидною, однак до недоліків можна віднести зростання ризиків, необґрунтовані витрати на розвиток, помилки менеджменту, розбалансованість структури. За аналогією з фінансовою метою, другим варіантом мети управління структурою інтелектуального капіталу є забезпечення рівноваги складових інтелектуального капіталу підприємства.

Методичні основи та процес оцінювання структури інтелектуального капіталу підприємств машинобудування розглянуті в розділі 2 і підрозділі 3.1. Результати аналізу свідчать про незадовільний рівень розвитку структурних елементів інтелектуального капіталу, знижуючи їх вплив на фінансові показники діяльності підприємства. Тому необхідно нарощувати показники підсистеми інтелектуального капіталу.

Визначення оптимальних значень складових інтелектуального капіталу повинно проводитись з урахуванням ознак оптимальної структури капіталу.

Простота. Інвестори зволікають інвестувати в нові компанії зі складними структурами та розгалуженими цінними паперами. Також у підприємства можуть виникнути проблеми в залучення додаткового капіталу в майбутньому.

Мінімальні витрати. Менеджери завжди мінімізують витрати для максимізації прибутку, підвищуючи привабливість підприємства для інвесторів.

Максимальний прибуток. Збалансована структура капіталу сформована таким чином, щоб максимізувати прибуток і знизити витрати.

Мінімальний ризик. Оптимальною є така структура капіталу, яка враховує і мінімізує ризик. Ризики (такі, як податки, процентні ставки, витрати, падіння цін та ін.) впливають на прибуток підприємства. Тому потрібно розробляти таку структуру, за якої перенесення ризиків не буде критичним для підприємства.

Максимальний контроль – необхідна ознака раціональної структури капіталу, оскільки саме він є вирішальним для управління ризиками та залучення інвесторів, забезпечуючи мобільність підприємства.

Гнучкість є взаємопов'язаною з максимальним контролем ознакою. Гнучка структура капіталу дозволяє компанії вносити необхідні зміни для пристосування до зовнішніх перетворень.

Баланс – необхідний для оптимальної структури капіталу, оскільки і нестача, і надлишок капіталу шкодять фінансовим інтересам підприємства.

Управління структурою інтелектуального капіталу повинно ґрунтуватись на певних наукових принципах. Дослідженням принципів управління присвячені численні роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких: Л. Гордієнко [40], М. Дороніна [49], Дж. Лафта [85], М. Мартиненко [99], В. Мащенко [102], Г. Назарова [110], А. Пилипенко [121], В. Пономаренко [125], О. Пушкар [128], О. Раєвська [129], О. Ястремська [172]. Аналіз наукового доробку дозволяє визначити принципи як основу, квінтесенцію ідеї, дотримання якої веде до реалізації закону. Особливість принципів полягає у тому, що вони мають утилітарне значення, поєднуючи практичні дії з реалізацією знань.

З розвитком теорії інтелектуального капіталу почався пошук принципів управління інтелектуальним капіталом. Цілком слушне визначення принципів функціонування інтелектуального капіталу дає І. Жувалова. Це «найбільш загальні, основні вихідні положення теорії, що відображають закономірності розвитку відносин функціонування цього виду капіталу, закладені в основу функціонування інтелектуального капіталу як системи, правила діяльності та норми, якими керуються економічні контрагенти в процесі його функціонування і які варто розглядати в тісному зв'язку з природою самої системи управління» [53]. Автор детально аналізує принципи функціонування інтелектуального капіталу.

Аналіз наукової літератури з теми дозволив виділити такі принципи управління структурою інтелектуального капіталу [155; 219]:

цілеспрямованість – зорієнтованість усіх елементів системи управління структурою інтелектуального капіталу на досягнення максимальної ефективності від його використання. Ефективне використання інтелектуального капіталу повинно підвищити фінансові показники діяльності підприємства та його вартості;

принцип цільової сумісності тісно пов'язаний з принципом цілеспрямованості. Припускає створення цілеспрямованої системи управління, в якій усі елементи складають єдиний механізм, спрямований на вирішення загального завдання. Управління елементами інтелектуального капіталу здійснюється таким чином, щоб у результаті в необхідний термін була забезпечена максимальна економічна ефективність їхнього використання;

принцип стратегічного розвитку (планомірності) – управління структурою інтелектуального капіталу повинно ґрунтуватися на вирішенні не лише поточних, а і довгострокових завдань;

принцип ефективного управління – передбачає вибір з багатьох варіантів досягнення мети найбільш ефективного;

динамізм допускає зміни в механізмі управління структурою інтелектуального капіталу під впливом вимог зовнішнього та внутрішнього середовищ;

принцип безперервності та надійності полягає у створенні таких організаційно-економічних умов, в яких досягається стабільність і безперервність ефективного функціонування інтелектуального капіталу;

адекватність – управління структурою інтелектуального капіталу повинно відповідати реальним закономірностям його розвитку;

принцип наукової обґрунтованості методів управління виходить із того, що методи, форми та засоби управління інтелектуальним капіталом мають бути науково обґрунтовані та перевірені на практиці;

розгляд структурних елементів інтелектуального капіталу не як окремих його частин, а як етапів кругообігу інтелектуального капіталу. Так, знання та компетенції персоналу перетворюються на організаційні процеси та зв'язки з діловими партнерами, які створюють базу для стійких відносин. Співпраця з клієнтами та партнерами сприяє накопиченню досвіду та знань персоналу;

розглядається як відкрита самоорганізована система, що має між елементами зворотні зв'язки для здійснення саморегуляції;

принцип збалансованого розвитку окремих елементів інтелектуального капіталу – управління інтелектуальним капіталом потребує збалансованого розвитку всіх елементів з урахуванням синергетичних зв'язків між ними;

пріоритетність розвитку інтелектуального капіталу в системі факторів виробництва – інтелектуальний капітал не тільки самостійно створює цінність, а проявляє мультиплікативний ефект відносно інших факторів виробництва, що підвищує ефективність їх використання;

принцип створення умов для ефективного процесу передання знань. Людський капітал належить його власнику – людині, тому для обміну та передання знань необхідним є бажання самої людини. Тому завданням інтелектуального капіталу підприємства стає забезпечення умов для добровільного передавання персоналом своїх знань;

урахування морального зносу окремих елементів інтелектуального капіталу підприємства, які мають властивість зносу; підприємство повинно здійснювати заходи щодо підтримки цих елементів у працездатному стані;

урахування невизначеності та ризику – функціонування інтелектуального капіталу завжди пов'язано з невизначеністю, що обов'язково слід брати до уваги в ухваленні рішень щодо управління інтелектуальним капіталом;

принцип створення умов для ефективного захисту інтелектуального капіталу – обов'язковий захист інтелектуального продукту.

Виконання поставлених завдань управління структурою інтелектуального капіталу вимагає застосування методів управління. Методи управління структурою інтелектуального капіталу будемо визначати як цілеспрямоване задіяння управлінських ресурсів до структури інтелектуального капіталу з дотриманням установлених умов і обмежень [160].

Аналіз літератури з теми дозволив узагальнити й адаптувати під управління структурою інтелектуального капіталу такі методи управління [67; 155]:

організаційні – визначення структури, ієрархії, цілей, завдань і функцій органів управління структурою інтелектуального капіталу; затвердження адміністративних норм і нормативів у сфері управління структурою

інтелектуального капіталу; видання наказів і розпоряджень; інструктування; відбір, підбір і призначення кадрів з управління структурою інтелектуального капіталу; розроблення посадових інструкцій; затвердження методик і рекомендацій; розроблення іншої регламентуючої документації; установлення адміністративних санкцій та заохочень; упровадження заходів з формування корпоративної культури;

економічні – інвестування в ІК; ринкові завдання з використання ІК; виробничі завдання з використання ІК; обмеження з використання ресурсів; ціноутворення на інтелектуальні ресурси; матеріальне стимулювання праці суб'єктів управління ІК; витрати на просування торговельних марок; витрати на матеріальне стимулювання лояльності; вибір дієвої амортизаційної політики, яка б сприяла оновленню складових інтелектуального капіталу;

соціально-психологічні – формування корпоративних цінностей, принципів і норм поведінки з метою підвищення творчої активності; просування по службі, надання ширших повноважень робітникам (особливо – носіям персоналізованого інтелектуального капіталу) з метою спонукання до праці; створення творчої атмосфери у колективі; позиціонування та іміджеві рекламування торговельної марки (відносно до маркетингового капіталу); психологічний вплив на клієнтів з метою їх утримання (відносно до споживчого та маркетингового капіталу); заходи PR тощо; адаптація нових працівників на підприємстві, менторство;

правові – застосування законів та інших нормативно-правових актів із захисту авторських прав, прав інтелектуальної власності на торговельні знаки, промислові зразки, винаходи тощо; застосування законодавчих актів захисту прав інтелектуальної власності до регламентації відносин між суб'єктами управління ІК і його власниками, а також до захисту від недобросовісної конкуренції та інтелектуального піратства;

технологічні – використання технологічних і конструкторських документів, відповідно до яких здійснюється регулювання інноваційних процесів, пов'язаних з виготовленням, експлуатацією, ремонтом, утилізацією інноваційних виробів; до них належать також штатний розпис, посадові інструкції працівників, задіяних у процесі інтелектуальної діяльності підприємства.

Таким чином, сформований механізм і методичні основи управління структурою інтелектуального капіталу є базовими в управлінських процесах. Окрім методичного підґрунтя, потребує розробки організаційне

забезпечення реалізації механізму управління структурою інтелектуального капіталу.

3.3. Організаційне забезпечення реалізації механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства

Аналіз практики управління вітчизняними машинобудівними підприємствами дозволив виявити недоліки в їх організації [160]: відсутність гнучкої і ефективної оргструктури управління; недостатня кількість менеджерів з ринковим типом мислення; відсутність чіткої стратегії розвитку системи управління, координації діяльності структурних підрозділів підприємства, системності в розробленні і реалізації управлінських рішень; відсутність системного та ефективного використання новітніх технологій; неналежна мотивація праці управлінського персоналу; слабка орієнтація на формування та використання інтелектуального капіталу підприємств; низький рівень корпоративної культури, відсутність клімату соціального партнерства; відсутність обліку інтелектуального капіталу; нездатність швидко адаптуватись в умовах мінливого ринку.

Це свідчить про необхідність упровадження змін у систему управління підприємством і, зокрема, його інтелектуальним капіталом. У роботі доведено, що управління структурою інтелектуального капіталу – один з ключових напрямів розвитку підприємства. На основі узагальнення підходів до управління структурою інтелектуального капіталу було сформовано рекомендації щодо управління його структурою. Сутність підходу до обґрунтування рекомендацій щодо управління складовими інтелектуального капіталу була сформована на віднесенні підприємств до окремого кластеру. Розроблення рекомендацій для підприємств здійснювалась за такими положеннями:

рівень складності впровадження нових процесів;

вартість імплементації заходу;

сутнісні характеристики складових інтелектуального капіталу на окремих підприємствах, які ввійшли в сформовані (див. підрозділ 2.3) кластери.

Для підприємств-лідерів пропонуються більш складні, відповідно більш вартісні, заходи, які підприємство може впровадити. Для аутсайдерів обрано доступні, прості у впровадженні, проте надійні управлінські рішення. Такі рекомендації наведені в табл. 3.10.

**Рекомендації щодо управління
структурою інтелектуального капіталу [64; 139; 160]**

Підсистеми ІК	Рівень розвитку підсистеми	Управлінські рішення
1	2	3
Об'єкти інтелектуальної власності	Низький	Придбання ОІВ і їх використання на підприємстві; підвищення інноваційно-технологічного рівня виробництва; покращення матеріальної бази та збільшення обсягів фінансування управління ОІВ; розвиток патентної діяльності
	Середній і високий	Вибір оптимальної стратегії використання ОІВ на підприємстві або для розповсюдження; стимулювання формування ОІВ на підприємстві; захист об'єктів інтелектуальної власності
Електронні мережі та інформаційні підсистеми	Низький	Автоматизація найбільш ресурсоємних процесів; своєчасна інвентаризація програмного забезпечення; використання актуального програмного забезпечення
	Середній і високий	Підвищення рівня автоматизації процесів; створення і вдосконалення внутрішніх інформаційних систем
Організаційно-управлінські підсистеми	Низький	Удосконалення наявної організаційної структури; реінжиніринг бізнес-процесів; проведення стандартизації внутрішніх процесів відповідно до сучасних європейських стандартів
	Середній і високий	Формування прогресивної організаційної структури й адміністративної системи, яка орієнтована на інтенсивний обмін знаннями; формування розвиненої організаційної культури; використання сучасних, актуальних методик роботи
Людський ІК	Низький	Підвищення кваліфікації працівників; ефективне використання організаційних (сукупних) знань; мотивація і стимулювання працівників; удосконалення кадрового менеджменту
	Середній і високий	Ефективний розвиток кадрового менеджменту; безперервне навчання працівників підприємства; формування прогресивної системи мотивації і стимулювання; формування у працівників почуття відданості організації; використання досвіду інших (запозичення і розвиток знань)

1	2	3
Споживчий ІК	Низький	Організація взаємодії з клієнтами та партнерами; ведення історії відносин з клієнтами
	Середній і високий	Формування розвиненої бази даних про клієнтів і споживачів; формування і підтримка відносин з контрагентами на постійній базі
Маркетинговий ІК	Низький	Розвиток бізнес-репутації підприємства; розширення каналів розподілу
	Середній і високий	Розвиток брендів; формування ефективного іміджу; розвиток брендів, товарних знаків; освоєння нових каналів розподілу

Приведені в табл. 3.10 рекомендації розподілені на: прості, які слід використовувати на підприємствах з низьким рівнем розвитку складової інтелектуального капіталу; складні – для підприємств, у яких складова проявлена на середньому або високому рівні.

У підрозділі 2.3 проведено кластерний аналіз управління структурою інтелектуального капіталу дванадцяти машинобудівних підприємств Харківської області, на основі якого сформовано чотири кластери (аутсайдери, з неврівноваженою структурою інтелектуального капіталу, з розвиненим інтелектуальним капіталом і лідер). Кожен з кластерів має певні особливості структури інтелектуального капіталу.

Розглянемо результати кластерного аналізу більш детально. За складовою електронні мережі та інформаційні підсистеми мінімальне значення становить 4,5; максимальне – 7,5. За розвитком цієї складової кластери розподілені на такі групи: кластер аутсайдерів і кластер підприємств з розвиненим інтелектуальним капіталом мають низький рівень розвитку, лідер – середній рівень розвитку, кластер з неврівноваженою структурою – високий.

За рівнем організаційно-управлінської підсистеми значення показників варіюються від 5 до 10: аутсайдери та кластер з неврівноваженою структурою інтелектуального капіталу мають низький рівень розвитку; кластер підприємств з розвиненим інтелектуальним капіталом – середній; лідер – високий.

За людським інтелектуальним капіталом мінімальне значення становить 5; максимальне – 7,5. Низьке значення показника характерне для аутсайдерів; середні – для лідера та кластеру з неврівноваженою структурою інтелектуального капіталу; а високе – для кластеру підприємств з розвиненим інтелектуальним капіталом.

За складовою споживчого інтелектуального капіталу підприємства не мають середніх значень. У аутсайдерів і підприємств з неврівноваженою структурою інтелектуального капіталу рівень складової низький, а лідерство за значеннями мають кластер підприємств з розвиненим інтелектуальним капіталом і лідер.

Маркетинговий інтелектуальний капітал поданий трьома рівнями: низький, характерний для кластера з неврівноваженою структурою інтелектуального капіталу та підприємств з розвиненим інтелектуальним капіталом; середній – для аутсайдерів; високий – для лідера.

До першого кластеру входять ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківський підшипниковий завод» і ПАТ «Коннектор». Підприємства кластеру мають низькі значення всіх складових інтелектуального капіталу, окрім маркетингового. Це найслабший кластер підприємств – аутсайдерський. Цій групі підприємств надані найпростіші, базові рекомендації для формування інтелектуального капіталу. Вони лаконічні, чіткі, зрозумілі і не вимагають значних коштів.

Другий кластер об'єднує ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ Завод «Південкабель» і ПАТ «ТУРБОАТОМ». Для цієї групи характерно середнє значення організаційно-управлінської підсистеми, людського та споживчого інтелектуального капіталу. Інші складові інтелектуального капіталу мають найнижчі значення. Кластер охоплює підприємства з розвиненим інтелектуальним капіталом, оскільки має більш високі рівні розвитку його складових.

Єдиним членом третього кластера є ПАТ «Завод Фрунзе». У порівнянні з іншими підприємство можна вважати лідером досліджуваної групи. У нього вдвічі вище значення організаційно-управлінського, маркетингового та ринкового капіталу, ніж у конкурентів. Згідно з матрицею оцінки інтелектуального капіталу кластерів високі значення підприємство має в організаційно-управлінській підсистемі та маркетинговому інтелектуальному капіталі, середнє – в структурному інтелектуальному капіталі. Об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі, інформаційні

підсистеми, людський інтелектуальний капітал підприємства мають середній рівень розвитку.

Найчисленнішим є четвертий кластер, який відображено на рис. 2.11. Він включає ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПАТ «Харківський завод штампів та пресформ», ПАТ «ХАРТРОН» і ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш». Найменшу відстань від центру має ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ». Ця група має низькі значення об'єктів інтелектуальної власності, електронних мереж, інформаційних підсистем і людського капіталу; слабо розвинуті організаційно-управлінської підсистеми та ринковий інтелектуальний капітал; середнє значення маркетингового капіталу. На відміну від аутсайдерів, у підприємств цього кластеру інтелектуальний капітал більш розвинений, проте його структура неоднорідна та розбалансована. Тому до нього віднесені підприємства з невірноваженою структурою інтелектуального капіталу.

Варто зазначити, що об'єкти інтелектуальної власності визнані такими, які не впливають на кластеризацію через значення $p > 0,05$. Це свідчить про те, що значення цієї складової інтелектуального капіталу всіх проаналізованих підприємств перебуває на одному рівні, а тому не впливає на групування.

Оскільки об'єкти інтелектуальної власності на кластеризацію не впливають і їх рівень на всіх підприємствах однаковий, рекомендації щодо розвитку цієї складової надамо окремо. Рівень об'єктів інтелектуальної власності на всіх розглянутих машинобудівних підприємствах Харківської області низький і потребує формування. Тому для всіх підприємств можна порекомендувати найпростіші управлінські рішення, спрямовані на формування об'єктів інтелектуальної власності та створення бази для їх подальшого нарощення і розвитку. До таких рішень належать [64; 160]: придбання ОІВ та їх використання на підприємстві; підвищення інноваційно-технологічного рівня виробництва; покращення матеріальної бази та збільшення обсягів фінансування управління ОІВ; захист об'єктів інтелектуальної власності.

Рекомендації щодо управління структурою інтелектуального капіталу підприємств на основі проведеної кластеризації подано у табл. 3.11. Перший кластер є аутсайдером групи: п'ять із шести складових інтелектуального капіталу – на низькому рівні. Тому підприємствам цього кластеру подані найпростіші рекомендації щодо управління.

**Заходи з вдосконалення управління структурою інтелектуального капіталу
промислових підприємств за результатами кластерного аналізу**

139 1 кластер «Аутсайтери»	ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Коннектор»			ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ Завод «Південкабель», ПАТ «ТУРБОАТОМ»								
	ЕМ та ІП		ОУП		ЕМ та ІП		ОУП					
	Н		Н		Н		С					
	Автоматизація найбільш ресурсоємних процесів; своєчасна інвентаризація програмного забезпечення; використання актуального програмного забезпечення		Удосконалення усталеної оргструктури; реінжиніринг бізнес-процесів; стандартизація внутрішніх процесів відповідно до сучасних європейських стандартів		Автоматизація найбільш ресурсоємних процесів; своєчасна інвентаризація програмного забезпечення; використання актуального програмного забезпечення		Реінжиніринг бізнес-процесів; проведення стандартизації внутрішніх процесів відповідно до сучасних європейських стандартів; формування більш гнучкої оргструктури; формування розвиненої організаційної культури					
	ЛІК		СІК		ЛІК		СІК		МІК			
	Н		Н		В		В		Н			
	Підвищення кваліфікації працівників; ефективно використання організаційних знань; мотивація і стимулювання працівників; удосконалення кадрового менеджменту		Організація взаємодії з клієнтами та партнерами; ведення історії відносин з клієнтами		Розвиток бізнес-репутації підприємства; розширення каналів розподілу; формування ефективного іміджу; розвиток брендів, товарних знаків		Ефективний розвиток кадрового менеджменту; безперервне навчання працівників підприємства; формування прогресивної системи мотивації і стимулювання; формування у працівників почуття відданості організації; використання досвіду інших (запозичення і розвиток знань)		Формування розвиненої бази даних про клієнтів і споживачів; формування і підтримка перманентних відносин з контрагентами		Розвиток бізнес-репутації підприємства; розширення каналів розподілу	
				2 кластер «Розвинений ІК»								

140	3 кластер «Лідер»	ПАТ «Завод Фрунзе»			4 кластер «Неврівноважена структура ІК»	ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПАТ «Харківський завод штампів та пресформ», ПАТ «ХАРТРОН», ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»								
		ЕМ та ІП		ОУП		ЕМ та ІП		ОУП						
		С		В		В		Н						
		Підвищення рівня автоматизації процесів; створення і вдосконалення внутрішніх інформаційних систем		Формування більш гнучкої організаційної структури; формування розвиненої організаційної культури		Підвищення рівня автоматизації процесів; створення і вдосконалення внутрішніх інформаційних систем		Удосконалення усталеної організаційної структури; реінжиніринг бізнес-процесів; стандартизація внутрішніх процесів відповідно до сучасних європейських стандартів						
		ЛІК		СІК		ЛІК		СІК		МІК				
		С		С		С		Н		Н				
		Ефективний розвиток кадрового менеджменту; безперервне навчання працівників підприємства; формування прогресивної системи мотивації і стимулювання; формування у працівників почуття відданості організації; використання досвіду інших (запозичення і розвиток знань)		Формування розвиненої бази даних про клієнтів і споживачів; формування і підтримка перманентних відносин з контрагентами на постійній базі		Розвиток брендів; формування ефективного іміджу; розвиток брендів, товарних знаків; освоєння нових каналів розподілу		Ефективний розвиток кадрового менеджменту; безперервне навчання працівників підприємства; формування прогресивної системи мотивації і стимулювання; формування у працівників почуття відданості організації; використання досвіду інших (запозичення і розвиток знань)		Організація взаємодії з клієнтами та партнерами; ведення історії відносин з клієнтами		Розвиток бізнес-репутації підприємства; розширення каналів розподілу		

Середнім рівнем розвитку відрізняється маркетинговий інтелектуальний капітал. Оскільки інтелектуальний капітал – єдина система, всі елементи якої взаємопов'язані, розвиток однієї складової неможливий без розвитку іншої. Отже, вважаємо за доцільне подати підприємствам кластеру для розвитку структури маркетингового інтелектуального капіталу початкові – найпростіші заходи: розвиток бізнес-репутації підприємства, розширення каналів розподілу. Лише після виведення цих складових на достатній рівень пропонуємо перейти до більш складних, високорівневих заходів: формування ефективного іміджу, розвиток брендів, товарних знаків, освоєння нових каналів розподілу.

Другий кластер за розвитком структури інтелектуального капіталу поступається лише лідеру, тому його визначено як кластер розвинутого інтелектуального капіталу. Людський і споживчий інтелектуальний капітал підприємств відзначається високим рівнем, організаційно-управлінська підсистема – середнім, тому запропоновані високорівневі рекомендації. «Вузьким місцем» цих підприємств є електронні мережі, інформаційні підсистеми та маркетинговий інтелектуальний капітал, отже, саме на розвиток цих складових рекомендується звернути увагу насамперед. Для них розроблені такі заходи: для розвитку електронних мереж та інформаційних підсистем – автоматизація найбільш ресурсоемних і важливих процесів, своєчасна інвентаризація програмного забезпечення, використання актуального програмного забезпечення; для маркетингового інтелектуального капіталу – розвиток бізнес-репутації підприємства, розширення каналів розподілу.

Третій кластер є лідером і має у складі лише одне підприємство. Усі складові структури інтелектуального капіталу ПАТ «Завод Фрунзе» мають середні та вищі значення. Відповідно, підприємству рекомендований окремий комплекс заходів.

Становить інтерес четвертий кластер. Електронні мережі та інформаційні підсистеми підприємств кластеру мають високе значення, людський інтелектуальний капітал – середнє; значення всіх інших складових – низьке. Така розбалансована структура інтелектуального капіталу свідчить про те, що підприємства звертають увагу на розвиток

структури інтелектуального капіталу, проте не мають чіткого бачення і стратегії управління нею. Тому підприємствам рекомендується розробити стратегію розвитку структури інтелектуального капіталу. На першому етапі головну увагу слід приділити покращенню стану маркетингового та споживчого інтелектуального капіталу, організаційно-управлінської підсистеми, а вже після цього рівномірно нарощувати структуру інтелектуального капіталу.

Реалізація запропонованих рекомендацій потребує задіяння функцій управління структурою інтелектуального капіталу. Розглянемо їх у розрізі підсистем інтелектуального капіталу з метою методичного забезпечення процесу управління.

Аналіз функцій управління інтелектуальним капіталом приведений в підрозділі 1.3. На основі аналізу можна сформулювати визначення функцій управління підсистемами інтелектуального капіталу.

Відносно інтелектуального капіталу функція планування проявляється як визначення цілей формування інтелектуального капіталу, його оптимальної структури, розроблення плану дій з формування, управління і розвитку інтелектуальним капіталом.

Для визначення функції «організації» використовують такі поняття: «формування керівних і керованих систем», «зв'язки та відносини», «розподіл влади й обов'язків», «забезпечення упорядкованості діяльності», «комплекс дій з реалізації управлінських рішень», «систематичне коригування завдань і взаємовідносин», «визначення порядку й умов діяльності бізнесу». Отже, організація управління – це діяльність з формування керівних і керованих систем, налагодження взаємозв'язків і відносин, що виникають в ході процесу управління. Організація інтелектуального капіталу полягає в його формуванні, налагодженні взаємозв'язків з надсистемою підприємства і елементів інтелектуального капіталу між собою.

Координація – узгодження, поєднання, приведення в порядок, відповідність (дій, понять, складових, частин чого-небудь). Функція координації є однією з адміністративних функцій, за класифікацією А. Файоля.

Координувати, за Файодем, – означає «зв'язувати, об'єднувати, гармонізувати всі дії і всі зусилля» [153]. У сучасному Економічному словнику координація визначена як «складова процесів управління, що полягає у пошуку, впорядкування дій різних частин керованої системи». У підручнику «Теорія організації» Б. Мільнера дано таке визначення: «Координація є процесом розподілу діяльності у часі, забезпечення взаємодії різних частин організації в інтересах виконання поставлених перед нею завдань» [105]. Координація як функція управління структурою інтелектуального капіталу – вид діяльності з забезпечення узгодженості та впорядкування зусиль суб'єктів управління інтелектуальним капіталом. На нашу думку, координація тісно пов'язана з організацією, тому пропонуємо організувати їх у парну функцію «організація-координація».

Багато уваги теорія управління приділяє функції мотивації. У визначенні цього поняття вчені досягли єдності: мотивація – процес спонукання до праці з метою задовільнення власних потреб і досягнення цілей підприємства. Мотивація в управлінні інтелектуальним капіталом – спонукання до праці осіб, зайнятих у його формуванні та використанні.

Функція контролю в управлінні інтелектуальним капіталом полягає в спостереженні за здійсненням планів, визначенні ступеня ефективності їх виконання, у разі невиконання плану – визначення причин і застосування регуляторних заходів відносно інтелектуального капіталу.

Суттєве значення для управління структурою інтелектуального капіталу має функція аналізу. Вона полягає в дослідженні усталеної структури інтелектуального капіталу, визначенні оптимального співвідношення елементів. Деякі автори розглядають аналіз в комплексі, об'єднуючи функції контролю і планування (хоча вони геть різні).

Наступним кроком є визначення напрямів управління структурою інтелектуального капіталу у розрізі функцій управління для підсистем його структури (табл. 3.12) [25; 160].

Напрямки управління структурою інтелектуального капіталу

Підсистема інтелектуального капіталу	Планування	Організація і координація	Мотивація	Контроль	Аналіз
1	2	3	4	5	6
Об'єкти інтелектуальної власності	Налагодження складної та розгалуженої системи відносин, що охоплює фактори розвитку інтелектуальної творчості й упровадження нових розробок, правової охорони, контролю та обліку кінцевих результатів	Визначення послідовності, узгодження і реалізації дій, необхідних для прогнозування розвитку галузей виробництва на основі створення винаходів і промислових зразків	Заохочення (внутрішнє і зовнішнє) працівників, залучених до формування та використання OIB	Виявлення відхилень, пошук можливості їх усунення; включає облік OIB	Спостереження за процесом розвитку системи ІВ на всіх етапах
Електронні мережі та інформаційні системи	Чітке формування цілей підсистеми; точний підрахунок необхідних ресурсів і фінансових обмежень; вибір раціональних форм комунікацій, техніки, інформаційних технологій, характеристик інформаційних ресурсів, необхідних для досягнення цілей організації	Формування і налагодження взаємозв'язків; узгодження дій, адаптація систем і програмних продуктів до потреб підприємства	Заохочення (внутрішнє і зовнішнє) працівників, залучених до формування та використання електронних мереж та інформаційних систем	Документне забезпечення управління інформаційними системами за певними цільовими критеріями для підтримки узгоджених організаційно-інформаційних дій членів організації; спостереження; коригування відхилень розвитку підсистеми	Дослідження поточного стану, «виявлення вузьких місць», коректне визначення системних вимог

1	2	3	4	5	6
Організаційно-управлінська підсистема	Формування організаційно-управлінської підсистеми відповідно до стратегічних цілей підприємства	Налагодження адміністративного апарату та корпоративної культури	Створення сприятливих умов для ефективної роботи підсистеми	Формування підсистем із забезпечення безперебійної діяльності підприємства; швидкість виявлення та реакції на зміни	Виявлення оптимальної частки в структурі інтелектуального капіталу; дослідження стану організаційно-управлінської підсистеми
Споживчий ІК	Планування заходів з утримання клієнтів, формування їх лояльності до підприємства	Підтримка зв'язків з контрагентами	Умотивованість економічних контрагентів до співпраці	Охорона комерційної інформації	Виявлення якісних і кількісних показників ефективності діяльності
Маркетинговий ІК	Планування дій із залучення нових клієнтів	Комплекс дій зі встановлення постійних і тимчасових взаємовідносин з новими клієнтами	Заохочення працівників, які беруть участь у формуванні та використанні маркетингового ІК та клієнтів, до взаємовідносин з підприємством	Підтримка репутації підприємства; охорона комерційної інформації; утримання ринкової ніші	Формування та облік якісних і кількісних показників ефективності діяльності
Людський ІК	Визначення кількісного та якісного складу персоналу, а також обсягу робочого часу працівників	Виконання функцій управління персоналом стосовно працівників, залучених у формування і використання інтелектуального капіталу: набір, відбір, визначення заробітної плати, пільг, профорієнтація, адаптація, навчання	Спонування працівників до сумлінної та ініціативної праці, реалізації організаційних цілей; заохочення до творчої діяльності задля збагачення інтелектуального капіталу підприємства; розвиток творчого потенціалу персоналу	Оцінювання трудової діяльності, підвищення, пониження, звільнення, управління персоналом	Дослідження ефективності діяльності

Таке визначення напрямів управління підсистемами інтелектуального капіталу створює методичне підґрунтя для управління його структурою в рамках промислового підприємства. Воно може бути використане для формування механізму управління структурою інтелектуального капіталу підприємства.

Сформовані рекомендації щодо управління структурою інтелектуального капіталу підприємств машинобудівної галузі Харківської області та результати дослідження сприятимуть забезпеченню ефективного управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства.

Упровадження рекомендацій за дотримання змістовності кожної зі складових функції управління структурою інтелектуального капіталу введе промислові підприємств Харківщини на якісно новий рівень виробництва.

Висновки

Отримано нове вирішення важливого наукового завдання з обґрунтування теоретико-методичних засад і прикладних рекомендацій щодо управління структурою інтелектуального капіталу промислових підприємств.

Визначено поняття «інтелектуального капіталу» як сукупність інтелектуальних активів, представлених людськими та машинними складовими, а також інтелектуальними продуктами, що мають економічну цінність і можуть бути використані у процесі виробництва й обміну з метою отримання доходу та забезпечення конкурентоспроможності підприємства. У цій трактовці об'єднано всі три основних напрями визначень інтелектуального капіталу: актив, процес, результат. Чітко описано його складові, підкреслено нематеріальну природу інтелектуального капіталу; акцентовано увагу на його складності, стратегічному значенні та здатності приносити дохід і процесному аспекті.

Для конкретизації поняття «управління структурою інтелектуального капіталу» розглянуто змістовність термінів «інтелектуальний капітал», «структура», «структура капіталу», «структура інтелектуального капіталу», «управління структурою капіталу» тощо. Під «управлінням структурою інтелектуального капіталу» пропонується розуміти вплив на елементи інтелектуального капіталу для забезпечення такого їх розміру та співвідношення, за якого зростають показники ефективності підприємства та максимізується його вартість. Запропоноване визначення управління структурою інтелектуального капіталу зосереджує увагу на його стратегічному значенні та здатності впливати на ефективність діяльності та вартість підприємства. Таке визначення створює необхідне підґрунтя для формування системи управління структурою інтелектуального капіталу.

Уточнено сутність і склад структури інтелектуального капіталу, запропоновано його шестикомпонентну структуру. Структура складається з об'єктів інтелектуальної власності, електронних мереж, інформаційних підсистем, організаційно-управлінської підсистеми, людського інтелектуального капіталу, споживчого інтелектуального капіталу, маркетингового інтелектуального капіталу. Така структура об'єднує однорідні елементи.

Це елементи уподібнені за природою і призначенням, що значно спрощує процес управління підсистемами інтелектуального капіталу, сприяючи зниженню витрат і зростанню ефективності управління.

Запропоновано методичний підхід до обґрунтування рекомендацій щодо оцінювання структури інтелектуального капіталу, який включає: виділення показників оцінки підсистем інтелектуального капіталу з їх консолідацією в шість інтегральних показників його складових, кластеризацією на групи підприємств за подібністю структур інтелектуального капіталу. Така оцінка становить підґрунтя для формування подальших рекомендацій з управління підсистемами інтелектуального капіталу.

Досліджено характер і напрям впливу складових інтелектуального капіталу машинобудівних підприємств Харківської області на показники ефективності їх діяльності. Інструментом дослідження обрано кореляційно-регресійний аналіз, у результаті якого побудовано модель поліноміальної регресії на базі машинобудівних підприємств Харківської області, яка визнана статистично значущою. На підприємствах проаналізованої вибірки підсистеми інтелектуального капіталу мають низькі значення, внаслідок цього аналіз дав лише три значущі фактори з шести (об'єкти інтелектуальної власності, маркетинговий інтелектуальний капітал, споживчий інтелектуальний капітал). З шести підсистем інтелектуального капіталу вплив трьох (електронних мереж та інформаційних підсистем, організаційно-управлінських підсистем, людського інтелектуального капіталу) в побудованій моделі поліноміальної регресії визнаний незначущими. Це слугує ілюстрацією надзвичайно низького рівня розвитку цих підсистем інтелектуального капіталу на вітчизняних машинобудівних підприємствах.

Побудовано організаційно-економічний механізм управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства. Визначено етапи управління та їх змістовність. Сформований механізм і методичні основи управління структурою інтелектуального капіталу можуть бути використані промисловими підприємствами для формування або вдосконалення системи управління його структурою. Цілі управління структурою інтелектуального капіталу підпорядковуються стратегії підприємства. До забезпечення управлінського впливу належать принципи, функції, методи управління та управлінські рішення, які є формалізованими методами управління. До заходів забезпечення впровадження рішень

належать кадрове, інноваційно-технологічне, інформаційно-комунікаційне, фінансово-економічне, маркетингове, організаційно-правове. Поданий механізм відрізняється від узвичаєних простотою розуміння і впровадження, тому пропонується для використання в комплексі з методичними рекомендаціями щодо управління структурою інтелектуального капіталу.

Сформовано рекомендації щодо управління структурою інтелектуального капіталу досліджених промислових підприємств, які ґрунтуються на кластеризації, в результаті якої було сформовано чотири групи підприємств з подібними структурами інтелектуального капіталу (аутсайтери, підприємства з невірноваженою структурою інтелектуального капіталу, підприємства з розвиненим інтелектуальним капіталом, лідери). Подані рекомендації варіюються залежно від рівня розвитку складової інтелектуального капіталу, рівня складності впровадження нових процесів, вартості імплементації заходів і сутності складових. Такий підхід дозволив сформулювати максимально точні практичні рекомендації, які доцільні для імплементації досліджуваними підприємствами або можуть бути адаптовані для інших промислових підприємств.

Визначено функції управління структурою інтелектуального капіталу в розрізі шести підсистем, які слугують для ефективного впровадження рекомендацій для досліджуваних підприємств. Запропоновано змістовність функцій управління структурою інтелектуального капіталу в аспекті його складових, що дасть можливість знизити вартість цього впровадження та забезпечити досягнення поставлених цілей. Отримані результати дослідження сприятимуть забезпеченню ефективного управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства.

Використана література

1. Абильдина А. Ш. Маркетинговый подход к управлению деятельностью промышленных предприятий / А. Ш. Абильдина // Актуальні проблеми економіки : наук. екон. ж-л. – 2013. – № 10. – С. 238–244.
2. Аналіз господарської діяльності [текст] : навч. посіб. / за заг. ред. І. В. Сіменко, Т. Д. Косової. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 384 с.
3. Ансофф И. Стратегический менеджмент / И. Ансофф. – Санкт-Петербург : Питер, 2009. – 344 с.
4. Антипина О. Н. Диалектика стоимости в постиндустриальном обществе / О. Н. Антипина, В. Л. Иноземцев // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 5. – С. 48–59.
5. Арабян К. К. Методика оценки интеллектуальных активов : монография / К. К. Арабян. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 127 с.
6. Арджирис К. Организационное научение / К. Арджирис ; пер. с англ. – Москва : ИНФРА-М, 2004. – 563 с.
7. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / М. Армстронг ; пер. с англ. под ред. С. К. Мордовича. – 8-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2004. – 832 с.
8. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – Київ : Знання, 2008. – 687 с.
9. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підруч. / В. Д. Базилевич. – Київ : Знання, 2006. – 431 с.
10. Баранчев В. Управление брендингом как составляющей инновационного развития организации / В. Баранчев // Маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 46–63.
11. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги). Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал / Г. Беккер // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 11. – С. 109–119.
12. Бендиков М. А. Интеллектуальный капитал развивающейся фирмы: проблемы идентификации и измерения / М. А. Бендиков, Е. В. Джамай // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 3–24.
13. Бервено О. В. Інтелектуальний капітал: економічний зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / О. В. Бервено. – Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2002. – 18 с.

14. Білецька О. О. Система формування та ефективного забезпечення організаційної культури підприємства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. О. Білецька. – Хмельницький : Б. В., 2016. – 230 с.
15. Білоус-Сергєєва С. О. Оцінка інтелектуального капіталу промислового підприємства / С. О. Білоус-Сергєєва // Теоретичні і практичні аспекти інтелектуальної власності : зб. наук. праць : у 3-х т. – Маріуполь : ПДТУ, 2011. – Т. 1. – С. 208–213.
16. Бланк И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – Киев : Ника-Центр, 2000. – 512 с.
17. Большаков А. С. Современный менеджмент: теория и практика. / А. С. Большаков, В. И. Михайлов. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 416 с.
18. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 7-е изд., доп. – Москва : Институт новой экономики, 2011. – 1472 с.
19. Большой энциклопедический словарь / под ред. И. Лапиной. – Москва : АСТ; Астрель, 2005. – 1248 с.
20. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг ; пер. с англ. под ред. Л. Н. Ковалик. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 288 с.
21. Бутнік-Сіверський О. Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О. Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 16–27.
22. Бучило Н. Ф. Философия : учебник / Н. Ф. Бучило, А. Н. Чумаков. – Москва : ПЕРСЭ, 2001. – 447 с.
23. Василенко В. М. Підходи і методи оцінки інтелектуального капіталу (теоретичний аспект) / В. М. Василенко // Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 21. – С. 134–138.
24. Василенко Ю. В. Теоретичні аспекти визначення структури інтелектуального капіталу / Ю. В. Василенко // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. – 2016. – С. 160–165.
25. Вачевський М. В. Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності : підручник / М. В. Вачевський. – Київ : ВД «Професіонал», 2005. – 448 с.
26. Власенко Т. А. Забезпечення ефективності менеджменту персоналу за рахунок управління трансакційними витратами : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Т. А. Власенко. – Харків : Б. В., 2011. – 251 с.

27. Возняк Г. Інтелектуальний капітал підприємств: проблеми ідентифікації та оцінки / Г. Возняк, Л. Бенювська // Вісник Львівського ун-ту. – 2009. – Вип. 41. – С. 115–123.
28. Волюков В. В. Оцінка інтелектуального потенціалу підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В. В. Волюков. – Харків : Б. В., 2012. – 26 с.
29. Волков О. І. Економіка та організація інноваційної діяльності : підручник / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 662 с.
30. Волощук Л. С. Методичні засади та проблеми оцінювання інтелектуальної складової інноваційного розвитку промислового підприємства / Л. С. Волощук // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 18. – № 2. – С. 87–94.
31. Гава Ю. В. Інтелектуальний капітал та проблеми його кількісного виміру / Ю. В. Гава // Економічний вісник Донбасу. – 2007. – № 3(9). – С. 49–54.
32. Гавкалова Н. Л. Особливості управління інтелектуальною власністю в умовах економіки знань : монографія / Н. Л. Гавкалова, А. В. Чистякова. – Харків : ХНЕУ, 2013. – 191 с.
33. Гавкалова Н. Л. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу: методологія та концепція формування : наук. вид. / Н. Л. Гавкалова. – Харків : ХНЕУ, 2007. – 400 с.
34. Гавкалова Н. Л. Формування та використання інтелектуального капіталу : наук. вид. / Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Харків : ХНЕУ, 2006. – 205 с.
35. Гилбрет Ф. Классификация элементов работ / Ф. Гилбрет, Л. Гилбрет // Организация труда. – 1924. – № 6–7. – С. 45–53.
36. Глущенко В. В. Исследование систем управления : учеб. пособ. / В. В. Глущенко, И. И. Глущенко. – Железнодорожный : ООО НПЦ «Крылья», 2004. – 416 с.
37. Голяш І. Аналіз інтелектуального капіталу підприємства / І. Голяш, Л. Будник // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 7. – С. 254–256.
38. Гончаренко А. М. Економічний зміст та етапи управління капіталом у машинобудуванні та сфері послуг / А. М. Гончаренко // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 2 (2). – С. 102–111.

39. Гончарук А. Г. Механізм управління ефективністю підприємств регіона / А. Г. Гончарук // Регіон: економіка і соціологія. – 2009. – № 3. – С. 232–247.
40. Гордієнко Л. Ю. Теоретична основа розбудови методології управління організаційними трансформаціями / Л. Ю. Гордієнко // Наук. праці ДонНТУ. – Вип. 103-4. – С. 48–55.
41. Горовий Д. А. Огляд сучасних методів оцінки нематеріальних здобутків підприємства / Д. А. Горовий // Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – № 1. – С. 201–207.
42. Городянська Л. В. Управління інтелектуальним капіталом і забезпечення підприємств інтелектуальними ресурсами / Л. В. Городянська // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. ж-л. – 2008. – № 1. – С. 127–132.
43. Готин С. В. Логико-структурный подход и его применение для анализа и планирования деятельности / С. В. Готин, В. П. Калоша. – Москва : ООО «Вариант», 2007. – 118 с.
44. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж. К. Гэлбрейт ; пер. с англ. – Москва : АСТ, 2004. – 608 с.
45. Диба В. М. До питання обліку нематеріальних компонентів інтелектуального капіталу / В. М. Диба // Торівля і ринок України. – 2008. – № 26. – С. 177–183.
46. Добринін А. І. Людський капітал в транзитивній економіці: формування, оцінка, ефективність використання / А. І. Добринін, С. А. Дятлов, Є. Д. Циренова. – Санкт-Петербург : Наука, 1999. – 309 с.
47. Долан Э. Дж. Рынок: микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан., Д. Е. Линдсей ; пер. с англ. – Санкт-Петербург : Печатный двор, 1992. – 496 с.
48. Дятлов С. А. Основы теории людского капитала / С. А. Дятлов. – Санкт-Петербург : Вид-во Санкт-Петербург. ун-ту економіки і фінансів, 1994. – 56 с.
49. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства / М. С. Дороніна. – Харків : ХДЕУ, 2002. – 431 с.
50. Друкер П. Энциклопедия менеджмента / П. Друкер ; пер. с англ. – Москва : ИД «Вильяме», 2004. – 432 с.
51. Економічний аналіз : навч. посіб. / М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбаток та ін. ; за ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : КНЕУ, 2003. – 556 с.

52. Ефремов В. С. Бизнес-системы постиндустриального общества / В. С. Ефремов // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 5. – С. 18–26.

53. Журавльова І. В. Теоретико-методичне забезпечення моніторингу функціонування інтелектуального капіталу : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. В. Журавльова. – Харків : ХНЕУ, 2016. – 778 с.

54. Загірняк М. В. Економіка підприємства: магістерський курс : підручник / М. В. Загірняк, П. П. Перерва, О. І. Маслак. – Кременчук : Кременчуцька міська друкарня, 2015. – 756 с.

55. Зайцев А. К. Исследование систем управления : учеб. пособ. / А. К. Зайцев. – Нижний Новгород : НИМБ, 2006. – 123 с.

56. Згуровский М. З. Интегрированные системы оптимального управления и проектирования : учеб. пособ. / М. З. Згуровский. – Киев : Высшая школа, 1990. – 351 с.

57. Зьолко О. О. Сутність інтелектуального капіталу: підходи до визначення / О. О. Зьолко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2013. – № 53. – С. 13–20.

58. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник / О. С. Іванілов. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.

59. Иванова Т. Ю. Теория организации. Краткий курс : учеб. пособ. / Т. Ю. Иванова, В. И. Приходько. – Санкт-Петербург : ООО «Питер Принт», 2004. – 273 с.

60. Игнатьева Е. Ю. Менеджмент знаний в управлении качеством образовательного процесса в высшей школе : монография / Е. Ю. Игнатьева. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2008. – 280 с.

61. Ілляшенко С. М. Актуальні проблеми управління інтелектуальним капіталом підприємства / С. М. Ілляшенко. // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 2. – С. 91–101.

62. Ильяшенко С. Сущность, структура и методические основы оценки интеллектуального капитала предприятия / С. Ильяшенко // Экономика Украины. – 2008. – № 11. – С. 16–26.

63. Иноземцев В. Л. К теории постэкономической общественной формации / В. Л. Иноземцев. – Москва : Academia, 1995. – 452 с.

64. Кавецький В. В. Конкурентоспроможність підприємства у світлі реалізації інтелектуального капіталу / В. В. Кавецький // Вісник Вінницького політехнічного ін-ту. – 2008. – № 2. – С. 24–30.

65. Капліна А. С. Організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємств готельного господарства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / А. С. Капліна. – Полтава : Полт. ун-т ек. і торг., 2016. – С. 1–22.
66. Кендюхов О. В. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. В. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.
67. Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом : монографія / О. В. Кендюхов; НАН України; Ін-т економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 359 с.
68. Кендюхов О. В. Інтелектуальний капітал підприємства: методологія формування механізму управління : монографія / О. В. Кендюхов. – Донецьк : ІЕП НАН України; Дон УЕП, 2006. – 307 с.
69. Кендюхов О. В. Теоретичні засади формування організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. В. Кендюхов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 152–157.
70. Кириченко А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. А. Кириченко. – Київ : Знання, 2008. – 518 с.
71. Кірсанова Т. О. Система управління власним капіталом підприємства / Т. О. Кірсанова, Н. О. Коляда // Вісник СумДУ. – 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 58–63.
72. Клейнер Г. Б. Ресурсная теория системной организации экономики / Г. Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2011. – Т. 9, № 3. – С. 3–28.
73. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы организации / С. М. Климов. – Санкт-Петербург : ИВЭСЭП; Знание, 2000. – 168 с.
74. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – Київ : Знання, 2005. – 485 с.
75. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2007. – № 2. – С. 3–13.
76. Комаров И. Интеллектуальный капитализм / И. Комаров // Персонал. – 2000. – № 5. – С. 54–62.
77. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка та управління знаннями» для студентів спеціальності 8.000014 «Управління інноваційною діяльністю» усіх форми навчання / укл. Ю. М. Мельник. – Суми : Видавництво СумДУ, 2010. – 148 с.

78. Коровлев Ю. Б. Менеджмент в АПК : учеб. пособ. / Ю. Б. Коровлев, В. Д. Коротнев, Г. Н. Кочетова. – Москва : Колосс, 2003. – 304 с.
79. Коротков Э. М. Исследование систем управления : учебник / Э. М. Коротков. – Москва : ДЕКА, 2000. – 183 с.
80. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент / Ф. Котлер, К. Келлер. – 12-те вид., переробл. і доп. – Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 816 с.
81. Кузьмінський В. О. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В. О. Кузьмінський // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 124–132.
82. Куценко А. В. Організаційно-економічний механізм управління ефективністю діяльності підприємств споживчої кооперації України : монографія / А. В. Куценко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 205 с.
83. Лапін О. В. Організаційно-економічні основи підвищення ефективності використання інтелектуального капіталу промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О. В. Лапін. – Одеса : ОДЕУ, 2006. – 19 с.
84. Лафта Дж. К. Менеджмент : учеб. пособ. / Дж. К. Лафта. – Москва : ТК «Велби», 2004. – 592 с.
85. Лафта Дж. Эффективность управления организацией / Дж. Лафта. – Москва : РДЛ, 1999. – 376 с.
86. Леонтьев Б. Цена интеллекта / Б. Леонтьев // Журнал для акционеров. – 1996. – № 6. – С. 39–40.
87. Ліманські А. Проблеми управління інтелектуальним капіталом підприємства / А. Ліманські // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 5. – Т. 3. – С. 256–261.
88. Лось В. О. Аналіз рівня інтелектуального капіталу як індикатора надійності банківської установи / В. О. Лось // Вісник Запорізького нац. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1. – С. 54–60.
89. Лукичёва Л. И. Управление интеллектуальным капиталом : учеб. пособ. / Л. И. Лукичёва. – 3-е изд., стер. – Москва : Омега-Л, 2010. – 551 с.
90. Мазарчук А. Ю. Аналіз структури інтелектуального капіталу підприємства / А. Ю. Мазарчук, І. І. Ткач // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. – 2010. – № 6. – Т. 4. – С. 336–339.
91. Макаров А. М. Интеллектуальный капитал организации в антикризисном управлении / А. М. Макаров, О. А. Воробьева // Вестник Удмуртского ун-та. – 2005. – № 3. – С. 107–118.

92. Макаров П. Ю. Специфика оценки стоимости интеллектуального капитала / П. Ю. Макаров, Е. В. Бобкова // Ж-л Владимирского гос. ун-та. – 2007. – № 18. – С. 34–50.
93. Макгрегор Д. М. Человеческий фактор на предприятии. Классики теории государственного управления: американская школа / Д. М. Макгрегор. – Москва : МГУ, 2003. – 256 с.
94. Макконел К. Р. Экономикс. В 2-х т. / К. Р. Макконел, С. А. Брю ; пер. с англ. – Баку : Азербайджан, 1992. – Т. 1. – 399 с.
95. Макулов А. С. Стратегические направления инновационного социально-экономического развития региона / А. С. Макулов, А. Ф. Галиева, Р. Р. Харрасов // Вестник Саратовского гос. техн. ун-та. – 2010. – Т.1, №1(44). – С. 212–221.
96. Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія і методологія, перспективи розвитку : монографія / Н. М. Малюга. – Житомир : ЖДТУ, 2005. – 548 с.
97. Маркова Н. С. Сучасні підходи до визначення інтелектуального капіталу / Н. С. Маркова // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятия : сб. научн. трудов. В 2-х т. – Донецк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2004. – Т. 2. – С. 476–483.
98. Маркс К. Избранные произведения. В 2-х т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Москва : Издательство политической литературы, 1966. – Т. 1. – 648 с.
99. Мартыненко Н. М. Менеджмент фирмы / Н. М. Мартыненко. – Киев : МП «Леся», 1995. – 368 с.
100. Маршалл А. Принципы экономической науки [Текст]. В 3-х т. / А. Маршалл. – Москва : Прогресс-Универс, 1993. – Т. 1. – 285 с.
101. Мацелюх Н. П. Історія економіки та економічної думки. Політична економія. Мікроекономіка. Макроекономіка [Текст] : навч. посіб. / Н. П. Мацелюх, І. А. Максименко. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Центр учбової літератури, 2014. – 382 с.
102. Мащенко В. Е. Системное корпоративное управление / В. Е. Мащенко. – Москва : Сирин, 2003. – 252 с.
103. Медведєв В. Ю. Стоимости в современной экономике / В. Ю. Медведєв // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 53–64.
104. Меламьюка К. Измерение стоимости интеллектуального капитала / К. Меламьюка. – Москва : Прогресс-Универс, 1993. – 285 с.

105. Мильнер Б. З. Теория организации : учебник / Б. З. Мильнер. – 7-е изд., перераб. и доп. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – 862 с.
106. Мішустіна Т. С. Інтелектуальний капітал як фактор конкурентоспроможності машинобудівних підприємств / Т. С. Мішустіна // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 2. – С. 113–123.
107. Мних О. Б. Інтелектуальний капітал і його роль у формуванні вартості машинобудівного підприємства та інноваційній діяльності / О. Б. Мних // Нац. ун-т «Львівська політехніка». – 2008. – № 623. – С. 154–169.
108. Мойсеєнко І. П. Інвестування : навч. посіб. / І. П. Мойсеєнко. – Київ : Знання, 2006. – 490 с.
109. Мыльник В. В. Исследование систем управления : учеб. пособ. / В. В. Мыльник, Б. П. Титаренко, В. А. Волочненко ; под ред. В. В. Мыльника. – Москва : ГИНФО, 2001. – 281 с.
110. Назарова Г. В. Організаційні структури управління корпораціями / Г. В. Назарова. – Харків : ХДЕУ, 2004. – 408 с.
111. Непочатенко О. О. Фінанси підприємств : підручник / О. О. Непочатенко, Н. Ю. Мельничук. – Київ : Центр учбової літератури, 2013. – 504 с.
112. Нечаюк Л. І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Нечаюк, Н. О. Телеш. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 348 с.
113. Никифоров А. Є. Інтелектуальний потенціал та інтелектуальний капітал: критерії розмежування / А. Є. Никифоров // Проблеми науки. – 2011. – № 6. – С. 2–6.
114. Ніколаєнко Л. Ф. Формування персоналу регіональних структур : монографія / Л. Ф. Ніколаєнко. – Харків : Друкарня Харківського ун-ту повітряних сил, 2007. – 328 с.
115. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – Київ : Аконіт, 1998. – Т. 2 : Ж–О. – 619 с.
116. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – Москва : Азбуковник, 2001. – 944 с.
117. Опря А. Т. Статистика / А. Т. Опря. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.
118. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – Київ : Кондор, 2006. – 664 с.
119. Петти В. Экономические и статистические работы [Текст]. В 2-х т. / В. Петти. – Москва : Соцэкгиз, 1940. – Т.1. – 324 с.

120. Петренко В. П. Інтелектуальні ресурси соціально-економічних систем: аспекти інноваційного управління : монографія / В. П. Петренко. – Івано-Франківськ : ПП Курилюк В. Д., 2009. – 196 с.
121. Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку : монографія / А. А. Пилипенко. – Харків : ВД «Інжек», 2008. – 408 с.
122. Плоха О. Б. Економіка підприємства : конспект лекцій у схемах / О. Б. Плоха. – Харків : ХНЕУ, 2006. – 164 с.
123. Пожуєв В. І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В. І. Пожуєв // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 4–15.
124. Пономаренко В. С. Механізм санаційного управління підприємством: засади формування та моделі реалізації : монографія / В. С. Пономаренко. – Харків : ІНЖЕК, 2009. – 303 с.
125. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства : навч. посіб. / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2002. – 640 с.
126. Портер М. Курс МВА по стратегическому менеджменту / М. Портер, Дж. Самплер, С. К. Прахалад ; под ред. Л. Фазэй, Р. Рэнделла. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 588 с.
127. Промисловість України у 2011 – 2015 рр. Статистичний збірник / за ред. І. С. Петренко. – Київ : ТОВ «Бук-Друк», 2016. – 379 с.
128. Пушкарь А. И. Антикризисное управление: модели, стратегии, механизмы : науч. изд. / А. И. Пушкарь, А. Н. Тридид, А. Л. Колос. – Харьков : ООО «Модель Вселенной», 2001. – 452 с.
129. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія / О. В. Раєвнева. – Харків : ІНЖЕК, 2006. – 496 с.
130. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – Москва : Госполитиздат, 1995. – 360 с.
131. Рувльєв В. А. Менеджмент : навч. посіб. / В. А. Рувльєв, С. О. Гуткевич. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 312 с.
132. Румянцева З. П. Общее управление организацией. Теория и практика / З. П. Румянцева. – Москва : ИНФРА-М, 2007. – 304 с.
133. Савельева И. М. Знание о прошлом: теория и история. В 2-х т. / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – Санкт-Петербург : Наука, 2006. – Т. 2. «Образы прошлого». – 751 с.

134. Савицкая Г. В. Экономический анализ : учебник / Г. В. Савицкая. – 11-е изд., испр. и доп. – Москва : Новое знание, 2005. – 651 с.
135. Садовський В. А. Інтелектуальний капітал : сутність і основні особливості / В. А. Садовський, Е. А. Стеценко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» : зб. наук. праць. – 2006. – С. 158–160.
136. Селезнев Е. Н. Інтелектуальний потенціал – показателю стану інтелектуального капіталу і ефективності його використання / Е. Н. Селезнев // Фінансовий менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 122–129.
137. Семенова В. Г. Управління інтелектуальною власністю підприємства: процесний підхід : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В. Г. Семенова. – Одеса : Б.В., 2016. – 454 с.
138. Сергеев А. Л. Типологія ресурсів інтелектуального капіталу фірми / А. Л. Сергеев // Економічний вестник РГУ. – 2005. – № 1. – С. 59–64.
139. Серпенінова Ю. С. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України / Ю. С. Серпенінова, О. С. Алтинцева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – № 40. – С. 252–259.
140. Скоп Х. І. Структуризація інтелектуального капіталу / Х. І. Скоп // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 3 (57). – С. 371–379.
141. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Москва : Соцэкгиз, 1962. – 654 с.
142. Справочник директора / под ред. проф. М. Г. Лапусты. – 7-е изд., исправ., измен. и доп. – Москва : ИНФРА-М, 2003. – 912 с.
143. Строченко Н. І. Планування і контроль на підприємстві : навч. посіб. / Н. І. Строченко, І. І. Коблянська. – Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2015. – 271 с.
144. Стюарт Т. А. Інтелектуальний капітал. Новий джерело багатства організацій / Т. А. Стюарт ; пер. с англ. В. А. Ноздриной. – Москва : Поколение, 2007. – 368 с.
145. Теорія організації : учебник / В. Г. Алиев, В. П. Варфоломеев, Э. А. Варфоломеева и др. ; под общ. ред. В. Г. Алиева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Экономика, 2003. – 431 с.

146. Терон І. В. Інтелектуальний капітал як основне джерело багатства в постіндустріальному суспільстві / І. В. Терон // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 7. – С. 90–94.
147. Терон І. В. Соціальний капітал як детермінанта трансформації ринку праці України / І. В. Терон // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2015. – Вип. 5. – С. 170–173.
148. Тис Дж. Получение экономической выгоды от знаний как активов: «новая экономика», рынки ноу-хау и нематериальные активы / Дж. Тис // Российский журнал менеджмента. – 2004. – № 1. – С. 12–17.
149. Ткаченко А. О. Поняття та структура інтелектуального капіталу підприємства / А. О. Ткаченко // Управління розвитком. – 2013. – № 12. – С. 27–29.
150. Топільницька Я. Інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал: взаємообумовленість та розмежування категорій / Я. Топільницька // Ефективність державного управління. – 2012. – № 33. – С. 353–362.
151. Трофимова О. Стандартизована система «інвестори в людей» / О. Трофимова // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 59–61.
152. Туган-Барановский М. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов [Текст] / М. Туган-Барановский. – Москва : Книгоиздательское т-во «Книга», 1923. – 252 с.
153. Файоль А. Общее промышленное управление / А. Файоль ; пер. с фр. – Москва : Контроллинг, 1992. – 137 с.
154. Фінанси підприємств : підручник / за ред. проф. А. М. Поддерьогіна. – Київ : КНЕУ, 2000. – 460с.
155. Хілуха О. А. Управління інтелектуальним капіталом машинобудівних підприємств: теоретичні та прикладні положення : монографія / О. А. Хілуха, О. Є. Кузьмін, Л. Г. Ліпич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 200 с.
156. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підручник / Ф. І. Хміль. – Київ : Академвидав, 2003. – 608 с.
157. Хорнгрен Ч. Т. Бухгалтерский учет: управленческий аспект : учебник / Ч. Т. Хорнгрен, Дж. Фостер ; под ред. Я. В. Соколова. – Москва : Финансы и статистика, 2003. – 416 с.
158. Чайковська І. І. Комплексна модель управління інтелектуальним капіталом підприємства / І. І. Чайковська // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 7. – С. 75–79.

159. Чиж Н. М. Структуризація власного капіталу акціонерних товариств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н. М. Чиж. – Львів : Ін-т регіональних досліджень, 2008. – 21 с.
160. Чистякова А. В. Управління інтелектуальною власністю в умовах економіки знань : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / А. В. Чистякова. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. – 20 с.
161. Чорна О. М. Економічний зміст та проблематика управління капіталом підприємства реального сектора економіки в Україні / О. М. Чорна, О. О. Мацнєва // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 48–56.
162. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 61–67.
163. Шемякина Т. Ю. Система управления инновационной деятельностью предприятий : учеб. пособ. / Т. Ю. Шемякина. – Москва : Флинта. – МПСИ, 2007. – 272 с.
164. Щерба С. П. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004. – 216 с.
165. Щербаченко В. О. Економічні засади управління інтелектуальним капіталом підприємства в умовах глобальної конкуренції : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / В. О. Щербаченко. – Суми : СумДУ, 2016. – 205 с.
166. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компаний. Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / Л. Эдвинссон, М. Мелоун ; под ред. В. Иноземцева. – Москва : Академия, 1999. – 1067 с.
167. Эффективный экономический рост : теория и практика [Текст] : учеб. пособие для студ. экон. вузов / Т. В. Чечелева [и др.] ; под ред. Т. В. Чечелева. – Москва : ЭКЗАМЕН, 2003. – 319 с.
168. Янг С. Системное управление организацией / С. Янг ; пер. с англ. – Москва : Советское радио, 1972. – 456 с.
169. Янишівський В. М. Сутність і складові інтелектуального капіталу в контексті впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіону / В. М. Янишівський // Зайнятість та ринок праці : міжвідом. наук. зб. НАН України і Міністерства праці та соціальної політики України. – 2009. – Вип. 21/22. – С. 52–69.

170. Янковой А. Г. Математико-статистические методы и модели в управлении предприятием / А. Г. Янковой. – Одесса : Ротапринт, 2014. – 250 с.
171. Янковська А. А. Управління підготовкою та перепідготовкою працівників промислового підприємства в системі менеджменту персоналу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / А. А. Янковська. – Львів : ВП «Стрім», 2000. – 20 с.
172. Ястремська О. М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади / О. М. Ястремська. – Харків : Вид. ХДЕУ, 2004. – 472 с.
173. Albert S. The Impact of Intellectual Capital / S. Albert, K. Bradley // Open University Business School Working Paper. – 1996. – No. 15. – P. 17–31.
174. Bontis N. Assessing knowledge assets: a review of the models used to measure intellectual capital / N. Bontis // International Journal of Management Reviews. – 2001. – No. 3. – P. 41–60.
175. Goldberg A. V. Beyond the Flow Decomposition Barrier / A. V. Goldberg, S. Rao // The Journal of the ACM. – 1998. – No. 45. – P. 783–797.
176. Herzberg F. Work and the Nature of Man / F. Herzberg. – New York : World Pub. Co., 1966. – 203 p.
177. Klein D. Characterizing Intellectual Capital / D. Klein, L. Prusak. – S. I. : The Centre for Business Innovation, 1994. – 268 p.
178. Likert R. The Human Organization / R. Likert. – New York : McGraw Hill, 1967. – 258 p.
179. Management as science and art / H. Ford, A. Fayolle, G. Emerson, F. Taylor. – Moscow : The Republic, 1992. – 349 p.
180. Maslow A. Motivation and Personality / A. Maslow. – New York : Harper and Row, 1987. – 293 p.
181. Saint-Onge H. Tacit knowledge: the key to the strategic alignment of intellectual capital? / H. Saint-Onge // Strategy and Leadership. – 1996. – No. 2. – P. 10–16.
182. Schultz T. Investment in human capital / T. Schultz // American Economic Review. – 1961. – No. 1. – P. 1–17.
183. Алексеев А. Н. Исследование систем управления [Электронный ресурс] / А. Н. Алексеев. – Режим доступа : http://e-college.ru/xbooks/xbook192/book/index/index.html?go=part-003*page.htm.

184. Андрусенко Т. Измерение интеллектуального капитала [Электронный ресурс] / Т. Андрусенко // Корпоративные системы. – 2006. – № 3. – С. 11–20. – Режим доступа : <http://www.knowledgeboard.com/download/3470/Metrics.pdf>.

185. Байстрюченко Н. О. Вплив динаміки структури капіталу на фінансово-економічні результати діяльності підприємства [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» [Електронний ресурс] / Н. О. Байстрюченко. – Суми : СумДУ, 2010. – 212 с. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3949/1/dis.pdf>.

186. Балабанюк Ж. М. Механізм управління організацією: сутність поняття та пропозиції щодо оцінки його ефективності [Електронний ресурс] / Ж. М. Балабанюк. – Режим доступу : http://mevhu.at.ua/load/mizhnarodna_naukovo_praktichna_internet_konferencija/1_formuvannja_ta_ocinka_efektivnosti_funkcionuvannja_mekhanizmiv_upravlinnja_dijalnistju_pidpriemstv/2-1-0-47.

187. Балашов Е. Л. Управление интеллектуальным капиталом организации (на примере консалтинговой компании) : автореф. ... дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 (1) «Экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами)» [Электронный ресурс] / Е. Л. Балашов. – Москва : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2009. – Режим доступа : http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/avtoreferat_Balashov.pdf.

188. Бобришева Г. О. Управління інтелектуальним капіталом організації [Електронний ресурс] / Г. О. Бобришева. – Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/2011/iem/bobrisheva/diss/indexu.htm>.

189. Босак А. О. Сутність та типологія структурних елементів інтелектуального капіталу: міжнародний аспект [Електронний ресурс] / А. О. Босак, О. Ю. Переста // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2012. – № 748. – С. 11–18. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VNULPM_2012_748_4.pdf.

190. Бюджетування діяльності суб'єктів господарювання : конспект лекцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gendocs.ru/v2970/лекции_бюджетування_діяльності_суб'єктів_господарювання.

191. Воронцова Г. В. Основные направления адаптации системы управления предприятием в конкурентной среде [Электронный ресурс] / Г. В. Воронцова. – Режим доступа : http://science.ncstu.ru/articles/econom/2010_10/34.pdf/file_download.

192. Глобальный индекс инноваций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info>.

193. Голишева Є. О. Споживчий капітал промислових підприємств-інноваторів: сутність, структура та роль [Електронний ресурс] / Є. О. Голишева // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. – Т. 2. – Режим доступу : [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mimi_2011_4\(2\)___25.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mimi_2011_4(2)___25.pdf).

194. Голубкин В. Н. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики [Электронный ресурс] / В. Н. Голубкин, Л. П. Клеева, Л. В. Патока // Бизнес-образование. – 2005. – № 1 (18). – Режим доступа : <http://creativeconomy.ru/library/prd1011.php>.

195. Даффи Д. Человеческий капитал [Электронный ресурс] / Д. Даффи. – Режим доступа : http://www.icci.ru/study/13/25men_cap.doc.

196. Индекс экономики знаний [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/knowledge-economy-index/knowledge-economy-index-info>.

197. Иноземцев В. Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения [Электронный ресурс] / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 1997. – № 10. – Режим доступа : http://lib.ru/ECONOMY/inozemcew.txt_with-big-pictures.html.

198. Исторический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovarslov.ru/slovar/his/s/struktura.html>.

199. Интеллектуальный капитал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB.

200. Ким А. Система управления предприятием [Электронный ресурс] / А. Ким. – Режим доступа : <http://www.lessonslarned.ru/systema-upravleniya-predpriyatiem>.

201. Кірсанова Т. О. Система управління власним капіталом підприємства [Електронний ресурс] / Т. О. Кірсанова. – Режим доступу : <http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/3011/1/10ktovkpr.pdf>.

202. Клімова О. І. Сутність та види структурних змін в економіці [Електронний ресурс] / О. І. Клімова // Экономика и управление. – 2010. – № 3–4. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2010/3_4/p_132_137.pdf.

203. Козырев А. Н. Оценка интеллектуальной собственности и нематериальных активов [Электронный ресурс] / А. Н. Козырев. – Режим доступа : http://www.cfin.ru/finanalysis/value/ntangibles_and_intel.shtml.

204. Костюк Д. Итоги года для украинского машиностроения [Электронный ресурс] / Д. Костюк // Forbes. Україна. – 2014. – Режим доступа : <http://forbes.net.ua/opinions/1385902-itogi-goda-dlya-ukrainskogo-mashinostroeniya>.

205. Кравчук Н. О. Підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства [Електронний ресурс] / Н. О. Кравчук // Інноваційна економіка. – 2013. – № 8. – С. 117–120. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_8_25.

206. Латишева І. Л. Методичний підхід до управління структурою капіталу на основі стратегічних карт [Електронний ресурс] / І. Л. Латишева // Ефективна економіка. – 2015. – № 4. – Режим доступа : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3974>.

207. Лебідь О. В. Обґрунтування вибору напрямку впровадження технологій управління [Електронний ресурс] / О. В. Лебідь // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 2. – С. 302–308. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/esprstp_2012_2_44.

208. Лебідь О. В. Управління капіталом підприємства на основі узгодженості його складових : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» [Електронний ресурс] / О. В. Лебідь. – Харків : Б.В., 2009. – Режим доступа : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/12345678.pdf>.

209. Літвінова О. В. Управління й економіка фармації управління інтелектуальним капіталом в умовах інноваційного розвитку фармацевтичного виробництва [Електронний ресурс] / О. В. Літвінова, О. В. Посилкіна // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2012. – № 6. – С. 30–37. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uezyaf_2012_6_8.pdf.

210. Літовченко Б. Глобалізаційні виклики сучасному менеджменту [Електронний ресурс] / Б. Літовченко // SOPHUS. Науковий клуб. – 2014. – Режим доступа : http://sophus.at.ua/publ/2014_11_25_lviv/sekcija_1_2014_11_25/globalizacijni_vikliki_suchasnomu_menedzhmentu/67-1-0-1049.

211. Макаров П. Ю. Генезис моделей структуры интеллектуального капитала [Электронный ресурс] / П. Ю. Макаров // Современные научные исследования и инновации : науч.-практ. ж-л. – Режим доступа : <http://web.snauka.ru/issues/2014/05/33586>.

212. Макулов А. Интеграционный подход к управлению инновационно-производственной деятельностью формирующихся кластеров в Республике Башкортостан [Электронный ресурс] / А. Макулов, Р. Харрасов // Вестник УГАТУ. – 2012. – Т. 16. – № 1. – Режим доступа : <http://journal.ugatu.ac.ru/index.php/vestnik/article/view/202/195>.

213. Малицький А. А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура [Електронний ресурс] / А. А. Малицький. – Режим доступу : <http://intkonf.org>.

214. Механізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/BC>. – Назва з екрану.

215. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг 2016–2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf.

216. Мойсеєнко І. П. Інвестування : навч. посіб. [Електронний ресурс] / І. П. Мойсеєнко. – Київ : Знання, 2006. – 490 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/15410104/investuvannya/struktura_kapitalu_pidpriyemstva_otsinka_optimizatsiya.

217. Непляха Ю. В. Сутність та структура інтелектуального капіталу [Електронний ресурс] / Ю. В. Непляха // Економічні науки. – 2008. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2008/Economics/30011.doc.htm.

218. Нікіфоров О. С. Про роботу підприємств машинобудування у Харківській області у 2011 р. [Електронний ресурс] / О. С. Нікіфоров // Головне управління статистики у Харківській області. – Режим доступу : <http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/document/view/id/5668>.

219. Ніколайчук О. Концептуальні засади до побудови системи принципів управління інтелектуальним капіталом підприємства [Електронний ресурс] / О. Ніколайчук // Науковий клуб SOPHUS. – 2013. – № 12. – С. 19–20. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2013_12_19_20_kampodilsk/sekcija_2_2013_12_19_20/konceptualni_zasadi_do_pobudovi_sistemi_principiv_upravlinnja_intelektualnim_kapitalom_pidpriemstva/44-1-0-800.

220. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010–2015 рр. [Електронний ресурс] // Головне управління статистики у Харківській області. – 2016. – Режим доступу : <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/obsiah-realizovanoi-promyslovoi-produktsii-robit-posluh>.

221. Паламарчук О. М. Сутність та формування організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю підприємства [Електронний ресурс] / О. М. Паламарчук. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2011_17_2/Palamarchuk.pdf.

222. Пічугіна М. А. Інтелектуальний капітал як основа конкурентоспроможності кластера / М. А. Пічугіна, Ж. М. Жигалкевич [Електронний ресурс] // Проблеми системного підходу в економіці. – 2009. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journal/PSPE/2009_1/Jigalkevich_109.htm.

223. Поліщук О. Поняття і роль інтелектуального капіталу в розвитку сучасних підприємств [Електронний ресурс] / О. Поліщук. – Режим доступу : http://feu.kneu.edu.ua/ua/confere_nce/conf_social_dev_ukr_12/section4.

224. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.help/article/polozhennya-standart-buhgalterskogo-obliku-8?menu=119>.

225. Понедільчук Т. В. Інтелектуальний капітал: сутність та методи оцінки [Електронний ресурс] / Т. В. Понедільчук // Ефективна економіка : ел. наук. фахове видання. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3288>.

226. Пронина И. В. Интеллектуальный капитал: сущность, структура, функции / И. В. Пронина [Электронный ресурс] // Аналитика культурологии. – 2008. – № 2 (11). – Режим доступа : http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/487-article_20.htm.

227. Радзієвський І. А. Менеджмент XXI століття: колізія між глобалізацією і регіоналізацією [Електронний ресурс] / І. А. Радзієвський // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – № 35 (8). – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_8.pdf.

228. Рейтинг стран мира по количеству патентов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-patents/info>.

229. Рейтинг стран мира по уровню расходов на НИОКР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/research-and-development-expenditure/info>.

230. Савченко О. І. Необхідність визначення та оцінки клієнтського капіталу як складової інтелектуального капіталу / О. І. Савченко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2013. – № 46. – С. 80–87. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vcpitp_2013_46_11.

231. Система керування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

232. Стоян К. С. Складові системи управління підприємством. В 4-х т. [Електронний ресурс] / К. С. Стоян, К. Ю. Бикхало // Экономика и менеджмент – 2013: перспективы интеграции и инновационного развития. – 2013. – Т. 4. – Режим доступу : http://confcontact.com/2014_04_25_ekonomika_i_menedgment/tom4/54_Stoyan.htm.

233. Тейлор К. Интеллектуальный капитал [Электронный ресурс] / К. Тейлор. – Режим доступа : http://www.osp.ru/cw/2001/13/023_0.htm.

234. Тельнова Г. В. Взаємозв'язок функції управління капіталом із підсистемами фінансового менеджменту підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econpr_2012_1-2_20.pdf.

235. Теория управления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://accident.fromru.com/Ponyatia/AN_CCCP.htm.

236. Толковый словарь Живаго великорусского языка, Словарь Даля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovardalja.net>.

237. Управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F>.

238. Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovarslov.ru/slovar/fil/s/struktura.html>.

239. Черницька А. М. Розкриття і характеристика підходів до визначення системи управління підприємством [Електронний ресурс] / А. М. Черницька // Ефективна економіка : ел. наук. фахове вид. – 2012. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1638>.

240. Что такое MRP, MRP II, ERP, CRM и SCM, CSRP, ERP II, B2C и B2B [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zone1c.narod.ru>.

241. Чуприна О. О. Методологічні підходи до оцінювання інтелектуального капіталу [Електронний ресурс] / О. О. Чуприна, К. С. Чуприн // Вісник Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Економічна теорія та право». – 2013. – № 3. – С. 22–34. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2013_3_5.pdf.

242. Шегда А. В. Формування механізму управління змінами на газотранспортних підприємствах в умовах забезпечення їх стійкого розвитку [Електронний ресурс] / А. В. Шегда, І. Б. Запужляк, Д. О. Баяра // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2018. – Вип. 1. – С. 96–105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Тре_2018_1_11.

243. Школа В. Ю. Економічне обґрунтування ролі інтелектуального капіталу у формуванні інноваційної системи [Електронний ресурс] / В. Ю. Школа, В. О. Щербаченко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 3. – Т.1. – С. 72–78. – Режим доступу : https://mmi.fem.su.mdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2011_3_1_72_78_0.pdf.

244. Яненко І. Г. Сутність і структура організаційного капіталу в контексті інноваційного розвитку підприємств [Електронний ресурс] / І. Г. Яненко, О. М. Михайлюк. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/15/yanenko.php>.

245. Ястремська О. М. Інтелектуальний капітал підприємства: проблеми визначення та оцінки [Електронний ресурс] / О. М. Ястремська, Д. О. Ріпка, В. В. Волюков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2010. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream>.

246. Daum J. H. Intangible Assets: die Kunst, Mehrwert zu schaffen [Electronic resource] / J. H. Daum. – Access mode : <http://www.sapinfo.net/public/de/interview.php4/page/0/article/comvArticle174953c8c0ceae7e30/de>.

247. ISO/IEC 25010 Systems and software engineering – Systems and software Quality Requirements and Evaluation (SQuaRE) [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.iso.org/standard/35733.html>.

248. Prusak L. Working Knowledge: How organizations manage what they know [Electronic resource] / L. Prusak, T. H. Davenport. – Access mode : <http://repository.umpwr.ac.id:8080/bitstream/handle/123456789/518/Working%20Knowledge%20-%20How%20Organizations%20Manage%20What%20They%20Kno.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

249. Sullivan P. Value-driven Intellectual Capital; How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value [Electronic resource] / P. Sullivan // Wiley, 2000. – P. 238–244. – Access mode : http://www.sveiby.com/articles/icm_movement.htm.

250. Sveiby K. E. The New Organizational Wealth: Managing and Measuring Knowledge Based Assets [Electronic resource] / K. E. Sveiby. – Access mode : <http://www.sveiby.com/articles/MeasureIntangibleAssets.html>.

Додатки

Додаток А

Таблиця А.1

Показники оцінки інтелектуального капіталу

Автори	Показники оцінки		
	Людський капітал	Організаційний капітал	Ринковий капітал
1	2	3	4
Кравчук Н.О. [205]	Середньорічний фонд оплати праці працівників; витрати на перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників; витрати на охорону праці; витрати на соціальні заходи; витрати на охорону здоров'я	Вартість патентів, ліцензій, ноу-хау; витрати на формування ефективної організаційної структури та корпоративної культури підприємства; витрати на вдосконалення внутрішньо-корпоративних інформаційних систем	Витрати на підтримку ділової репутації, іміджу підприємства; витрати на формування сталої клієнтської бази; витрати на укладення угод і підтримку зв'язків із постачальниками, партнерами, споживачами; вартість бренду; витрати на маркетингову діяльність підприємства
Чуприна О. О. [241]	Кількість працівників на підприємстві, у тому числі за професіями; рівень освіти працівників; стаж роботи у межах професії, у тому числі на даному підприємстві; частота навчань з підвищення кваліфікації; кількість годин, витрачених на підвищення кваліфікації протягом року; вік працівників; обсяг продажу в середньому на одного працівника; додана вартість у середньому на одного працівника; коефіцієнт плинності персоналу та ін.	Частка продукції, що випускається на основі інновацій, права власності на які закріплено у відповідних документах, що належать фірмі; частка продукції, що випускається з використанням знаків фірми для товарів і послуг; обсяг додаткового прибутку, який фірма отримала протягом року внаслідок використання інновацій, а також торговельних знаків для товарів і послуг; кількість документів, отриманих фірмою протягом року, що засвідчують її права на об'єкти інтелектуальної власності; обсяг прибутку, який фірма очікує отримати від їх використання;	Кількість клієнтів і частка серед них постійних; середня вартість купівель у розрахунку на одного клієнта протягом року; середня кількість і вартість купівель у розрахунку на одного постійного клієнта протягом року; середня тривалість співпраці з постійними клієнтами; частка різних способів взаємодії з клієнтами (роздрібна, оптова торгівля; система multilevel marketing, Інтернет-торгівля тощо) у загальній їх кількості та вартості; середній прибуток на одного клієнта протягом року, у тому числі на постійного;

Продовження додатка А

Продовження табл. А.1

1	2	3	4
		<p>обсяг інвестицій у вдосконалення менеджменту, НДДКР, інформаційне забезпечення діяльності підприємства, у тому числі витрати на комп'ютери, Інтернет-ресурси тощо; кількість святкових, спортивних, творчих та інших заходів, що проводяться фірмою протягом року для зміцнення командного духу; частка персоналу, що бере у них участь; кількість втрачених годин унаслідок недостатньо ефективних дій менеджменту або несприятливого клімату в колективі: простоїв, страйків, виробничих конфліктів тощо; частка працівників зі стажем роботи у даній організації понад два роки</p>	<p>наявність і кількість клієнтів, які формують імідж організації; обсяг витрат на маркетингові заходи із залучення нових та утримання старих клієнтів тощо</p>
Ілляшенко С.М. [62]	<p>Показник IQ, рівень освіти, кваліфікації, виробничого стажу (загального та відповідно до профілю діяльності підприємства); досвід роботи в зарубіжній фірмі; виготовлення продукції на експорт; проходження персоналом курсів підвищення кваліфікації; частка працівників, які мають знання, що можна передати тільки безпосередньо від людини до людини шляхом демонстрації певних прийомів роботи тощо;</p>	<p>Наявність права власності на патенти, промислові зразки, ноу-хау, товарні знаки, що свідчить про високий рівень організаційного капіталу та ступені його правової захищеності. витратний метод, метод доходів (звільнення від роялті), метод аналогій, визначення ринкової вартості тощо; рівень інформаційного, програмного, технічного забезпечення систем підтримки прийняття рішень доцільно визначати за допомогою коефіцієнтів їхньої прогресивності, оновлюваності; показники оснащеності сучасними засобами комунікації – в порівнянні з кращими підприємствами на ринку або в галузі;</p>	<p>Гудвіл, імідж і ділову репутацію можна оцінити досить об'єктивно (наприклад, шляхом опитувань споживачів і ділових партнерів) або за витратами часу та коштів на укладання договорів з економічними контрагентами, на просування продукції на ринок (зокрема, стимулювання попиту) в порівнянні з основними конкурентами;</p>

Закінчення додатка А

Закінчення табл. А.1

1	2	3	4
	показники раціоналізаторської і винахідницької активності, які характеризують схильність до генерування нових знань; рівень оригінальності розробок; частка браку в роботі; наявність претензій і позовів з боку споживачів; оптимальність трудових дій і т. п.; поведінка на роботі й у побуті; обов'язковість у відносинах з колегами та діловими партнерами, організація робочого місця тощо	рівень інформаційного, програмного, технічного забезпечення систем підтримки ухвалення рішень доцільно визначати за допомогою коефіцієнтів їхньої прогресивності, оновлюваності; рівень прогресивності конструкцій і технологій, рівень ремонтпридатності, технологічності виготовлення і економічності експлуатації; матриця аналізу та розподілу функцій, прав і обов'язків між підрозділами підприємства; методи та показники соціологічних і психологічних досліджень; показники результативності творчої праці (наприклад, частка технічних, технологічних, організаційних інновацій у загальній кількості розробок тощо)	адекватність торговельної марки (міра відповідності продукції, що випускається під даною торговельною маркою, запитам споживачів); сила домінування («глибина» марочного проникнення, частка ринку), масштабність (темпи марочної експансії), споживча лояльність (середня кількість товарних марок-конкурентів, які розглядає для себе як можливі альтернативи усереднений споживач, але від яких відмовляється, демонструючи прихильність до даної торговельної марки)
Літвінова О. В., Посилкіна О. В. [209]	Коефіцієнт плинності кадрів; середній стаж роботи персоналу; рівень винахідницької активності персоналу; індекс освіти персоналу; середній рівень витрат на підвищення кваліфікації працівників	Кількість упроваджених інновацій; ефективність оргструктури компанії; рівень забезпеченості підприємства інформаційними технологіями; кількість заявок на винаходи, кількість отриманих патентів на винаходи	Імідж компанії; сталість відносин з партнерами; індекс конкурентоспроможності підприємства; ліцензійні договори

Анкета експертів для визначення рівня показників оцінки якості системи та програмної продукції

Шановні респонденти! Відповідаючи на запитання анкети, намагайтеся бути максимально уважними та щирими. Анкета анонімна, зібрані дані будуть використані тільки в узагальненому вигляді. Будь ласка, повністю прочитайте кожний варіант запитання і обведіть ту цифру, яка найбільше відповідає стану справ на Вашому підприємстві. Заздалегідь дякуємо Вам за допомогу!

Загальні відомості про респондентів

Ваш вік	
Стать	
Рівень освіти	
Стаж роботи	
Посада	

Таблиця оцінювання якості системи та програмної продукції

Характеристика якості системи, програмної продукції	Оцінка (балів 1 – 10)
1	2
Функціональна придатність: функціональна повнота; функціональна коректність; функціональна доцільність	
Рівень продуктивності: часові характеристики; використання ресурсів; потенційні можливості	
Сумісність: співіснування; інтероперабельність	
Зручність використання: визначність придатності; доступність вивчення; керуваність; захищеність від помилки користувача; естетика інтерфейсу користувача; доступність	

Закінчення додатка Б

1	2
<p>Надійність: завершеність; готовність; стійкість до відмов; відновлюваність</p>	
<p>Захищеність: конфіденційність; цілісність; непідробність; відслідковуваність; оригінальність</p>	
<p>Зручність супроводу: модульність; можливість багатократного використання; аналізованість; модифікованість; придатність до тестування</p>	
<p>Мобільність: адаптованість; зручність установки; здатність до співіснування; зручність заміни; відповідність стандартам мобільності</p>	

Анкета користувачів для визначення рівня показників оцінки якості системи та програмної продукції

Шановні респонденти! Відповідаючи на запитання анкети, намагайтеся бути максимально уважними та щирими. Анкета анонімна, зібрані дані будуть використані тільки в узагальненому вигляді. Будь ласка, повністю прочитайте кожний варіант запитання і обведіть ту цифру, яка найбільше відповідає стану справ на Вашому підприємстві. Заздалегідь дякуємо Вам за допомогу!

Загальні відомості про респондентів

Ваш вік	
Стать	
Рівень освіти	
Стаж роботи	
Посада	

Таблиця оцінювання якості системи, програмної продукції

Характеристика якості системи, програмної продукції	Оцінка (балів/так чи ні)					
	6	5	4	3	2	1
Легкість виконання простих, повторюваних операцій	6	5	4	3	2	1
Легкість виконання складних операцій	6	5	4	3	2	1
Зрозумілість повідомлень про помилки	6	5	4	3	2	1
Поведінка програми відповідно до очікувань користувача	6	5	4	3	2	1
Повнота документації до програмного забезпечення	6	5	4	3	2	1
Наявність документації до програмного забезпечення	так			ні		
Чи є інтерфейс користувача інтуїтивно зрозумілим?	так			ні		
Чи самодокументований інтерфейс користувача?	так			ні		
Чи завжди прийнятні затримки відповіді від програми?	так			ні		

**Анкета експертів для визначення рівня
організаційної культури на підприємстві**

1. Найважливіші характеристики підприємства		Поточний стан	Бажаний стан
A	Підприємство унікальне за своїми особливостями. Воно подібне до великої сім'ї. Працівники мають багато спільного		
B	Підприємство дуже динамічне та пройняте духом підприємництва. Працівники готові жертвувати собою і йти на ризик		
C	Підприємство орієнтоване на результат. Головна турбота – досягти виконання завдання. Працівники орієнтовані на суперництво та досягнення мети		
D	Підприємство жорстко структуроване та строго контролюється. Дії працівників, як правило, визначаються формальними процедурами		
Усього (балів)		100	100
2. Загальний стиль лідерства на підприємстві		Поточний стан	Бажаний стан
A	Є зразковим для моніторингу, прагнення допомогти та навчити		
B	Є прикладом підприємництва, новаторства та схильності до ризику		
C	Слугує прикладом діловитості, агресивності, орієнтації на результати		
D	Є прикладом координації, чіткої організації або плавного ведення справ у руслі рентабельності		
Усього (балів)		100	100
3. Стиль менеджменту на підприємстві (управління найманими працівниками)		Поточний стан	Бажаний стан
A	характеризується заохоченням бригадної роботи, однакостайності та участі в ухваленні рішень		
B	Характеризується заохоченням індивідуального ризику працівників, новаторства, свободи та самобутності		
C	Характеризується високою вимогливістю, жорстким прагненням до конкурентоспроможності та заохоченням до досягнень		
D	Характеризується гарантією зайнятості, вимогою підпорядкування, передбачуваності та стабільності в стосунках колективу		
Усього (балів)		100	100

4. Поєднавча сутність підприємства		Поточний стан	Бажаний стан
A	Підприємство об'єднане відданістю справі та взаємною довірою. Обов'язковість цінується дуже високо		
B	Підприємство об'єднане прихильністю до новаторства та вдосконалення. Акцентується необхідність бути на передових рубежах		
C	Підприємство об'єднане акцентуванням на досягненні мети та виконанні завдання. Загальноприйнятні теми – агресивність і перемога		
D	Підприємство об'єднане формальними правилами й офіційною політикою. Важлива підтримка плавного ходу діяльності підприємства		
Усього (балів)		100	100
5. Стратегічні цілі підприємства		Поточний стан	Бажаний стан
A	Фокусування уваги на гуманному розвитку. Наполегливо підтримується висока довіра, відвертість і співучасть		
B	Акцентування уваги на отриманні нових ресурсів і вирішенні назрілих проблем. Цінуються апробація нового та дослідження можливостей підприємства		
C	Акцентування уваги на конкурентних діях і досягненнях. Домінує цільове напруження сил і прагнення до перемоги на ринку		
D	Акцентування уваги на незмінюваності та стабільності. Найважливіше – рентабельність, контроль і послідовність усіх операцій		
Усього (балів)		100	100
6. Критерії успіху на підприємстві		Поточний стан	Бажаний стан
A	Підприємство визначає успіх на базі розвитку людських ресурсів, бригадної роботи, захопленості найманих працівників справою, турбота про людей		
B	Підприємство визначає успіх через володіння унікальною або новітньою продукцією. Це виробничий лідер і новатор на ринку		
C	Підприємство визначає успіх на базі перемоги на ринку та випередженні конкурентів. Ключ до успіху – конкурентне лідерство на ринку		
D	Підприємство визначає успіх на базі рентабельності, надійного постачання, доцільних план-графіків і низьких виробничих витратах		
Усього (балів)		100	100

Відомості про досліджувані підприємства Харківської області

№ п/п	Назви підприємств	Код ЄДРПОУ
1	ПАТ «Світло Шахтаря»	00165712
2	ПАТ Завод «Південкабель»	00214534
3	ПАТ «Завод Фрунзе»	00236010
4	ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	05750295
5	ПАТ «Турбоатом»	05762269
6	ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	05808853
7	ПАТ «Коннектор»	14312275
8	ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»	00240253
9	ПрАТ «Завод «Трансзв'язок»	01056735
10	ПрАТ «Харківський завод штампів і пресформ»	00223272
11	ПАТ «ХАРТРОН»	14313062
12	ПАТ «ХАРВЕРСТ»	00223243
13	ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш»	00213799

**Результати розрахунків показників оцінювання підсистем інтелектуального капіталу
(об'єкти інтелектуальної власності, електронні мережі, інформаційні системи,
організаційно-управлінські підсистеми)**

181

Підприємства	Об'єкти інтелектуальної власності						Електронні мережі, інформаційні системи			Організаційно-управлінські підсистеми			
	Чнма	Рна	Кана	Кпна	Чнма	Інт	ВВВІС	Кпбе	Кпбк	Чвкпо	Чву	Ппап	РОК
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»	4,66	4,65	7,20	3,80	4,86	3,71	4,25	4,61	4,61	9,53	4,43	6,11	7,35
ПАТ Завод «Південкабель»	4,60	4,97	6,65	4,35	4,86	4,45	3,91	6,14	6,14	5,42	4,75	5,95	5,53
ПАТ «Завод Фрунзе»	4,60	5,45	6,58	4,42	4,86	4,36	3,34	7,66	7,66	9,71	8,36	11,50	7,51
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	4,63	4,51	6,28	4,72	4,86	4,96	5,03	3,09	3,09	5,76	6,16	4,32	3,54
ПАТ «ТУРБОАТОМ»	4,59	11,63	7,74	3,26	4,85	3,43	4,25	4,61	4,61	5,42	3,26	5,64	8,67
ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	4,61	4,74	7,48	3,52	4,86	3,69	5,23	3,09	3,09	4,29	8,55	5,11	5,03
ПАТ «Коннектор»	4,60	4,48	4,70	6,30	4,85	4,93	5,55	3,09	3,09	4,29	4,04	4,47	5,86
ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»	5,03	4,79	5,31	5,69	4,92	6,32	9,19	7,66	7,66	4,32	8,36	4,41	7,35
ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансв'язок»	11,31	4,79	2,28	8,72	5,27	8,65	6,98	6,14	6,14	4,29	5,56	4,45	3,71
ПАТ «Харківський завод штамів і пресформ»	4,60	6,39	6,51	4,49	4,85	4,54	4,05	9,19	9,19	4,32	5,76	4,34	5,69
ПАТ «ХАРТРОН»	7,43	4,79	2,12	8,88	11,84	9,15	9,38	4,61	4,61	4,32	3,46	4,44	3,87
ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	5,34	4,80	3,14	7,86	5,12	7,81	4,84	6,14	6,14	4,32	3,30	5,27	1,89

**Результати розрахунків показників оцінювання підсистем інтелектуального капіталу
(людський, ринковий, маркетинговий, інтелектуальний капітал)**

Підприємства	Людський інтелектуальний капітал					Ринковий інтелектуальний капітал				Маркетинговий інтелектуальний капітал			
	Чпнддкр	Чво	Рвп	Кзпг	Крп	ОП	Чповт	РП	ЧР	Кнп	КВмдр	Кім	Чвз
ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»	8,50	7,56	5,16	5,92	7,90	6,11	5,40	5,78	7,88	8,18	4,00	4,00	4,01
ПАТ Завод «Південкабель»	5,22	3,99	5,67	11,27	9,09	5,95	7,51	6,40	5,80	4,28	4,60	4,60	4,60
ПАТ «Завод Фрунзе»	3,55	7,98	7,71	5,59	2,75	11,50	4,80	6,27	6,85	7,01	9,41	9,41	9,41
ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»	7,17	5,35	0,97	4,00	6,91	4,32	6,00	0,96	4,93	3,11	4,11	4,11	4,11
ПАТ «ТУРБОАТОМ»	7,51	6,03	9,55	5,43	3,76	5,64	7,51	8,50	10,35	8,96	4,58	4,58	4,58
ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	8,28	1,10	4,86	4,48	3,43	5,11	7,21	5,64	5,83	5,45	6,99	6,99	6,99
ПАТ «Коннектор»	2,93	5,15	5,25	4,33	2,75	4,47	6,00	5,75	4,27	2,72	8,93	8,93	8,93
ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»	5,65	7,30	5,49	4,62	5,79	4,41	3,59	6,05	4,01	4,54	6,44	6,44	6,44
ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»	4,02	7,35	5,17	4,38	5,83	4,45	8,12	5,63	4,01	3,50	4,33	4,33	4,33
ПАТ «Харківський завод штампів і пресформ»	4,59	5,74	5,83	4,49	5,59	4,34	2,08	6,62	3,98	6,62	3,97	3,97	3,97
ПАТ «ХАРТРОН»	2,88	3,34	4,42	6,89	6,11	4,44	2,38	2,22	3,97	6,62	3,44	3,44	3,44
ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»	5,70	5,11	5,93	4,59	6,11	5,27		6,19	4,12	5,06	5,21	5,21	5,21

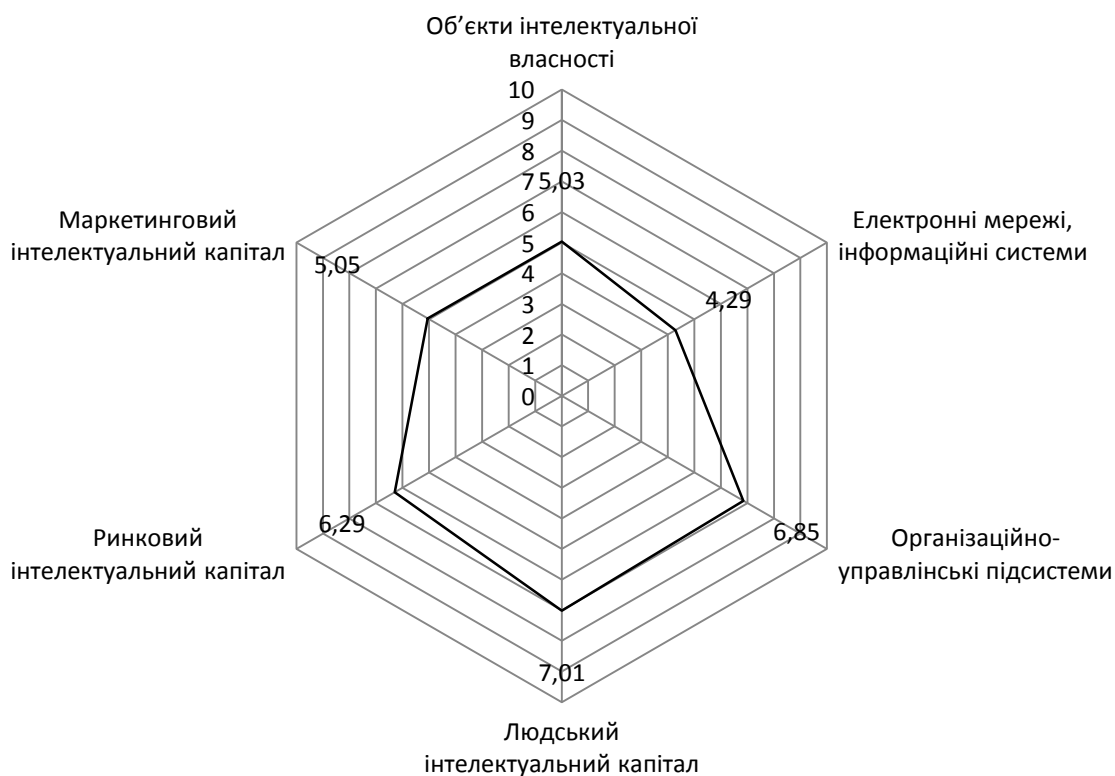

Рис. Ж.1. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»

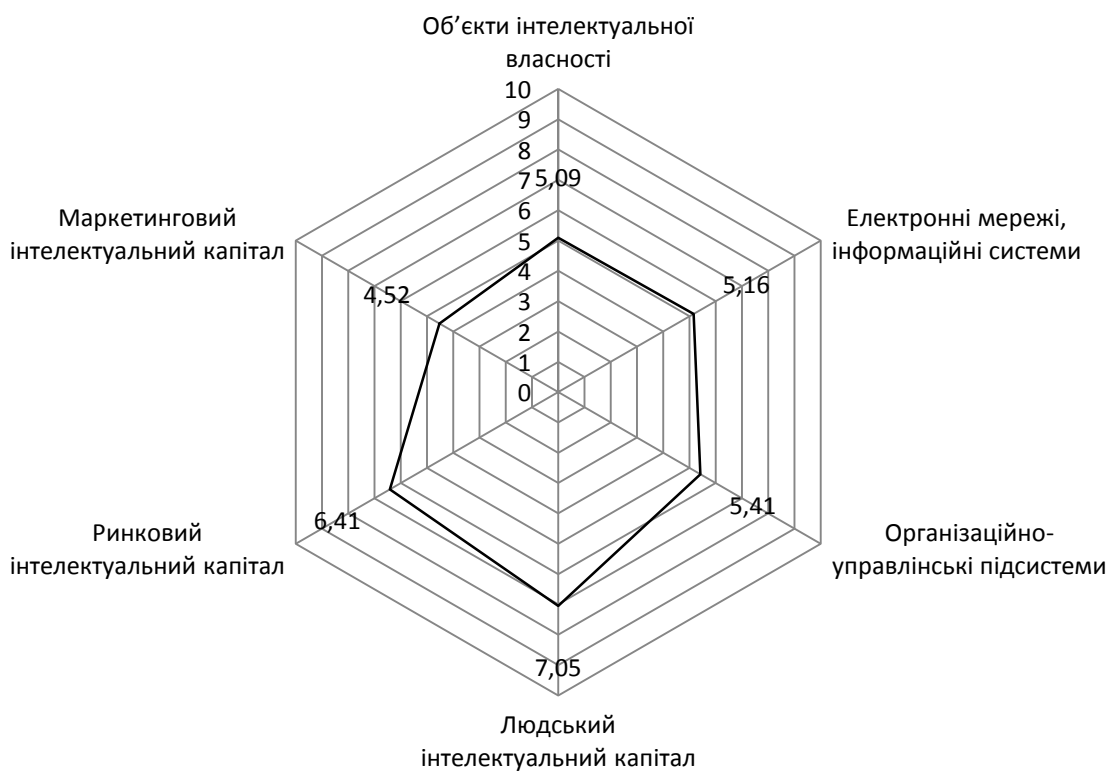

Рис. Ж.2. Структура інтелектуального капіталу ПАТ Завод «Південкабель»

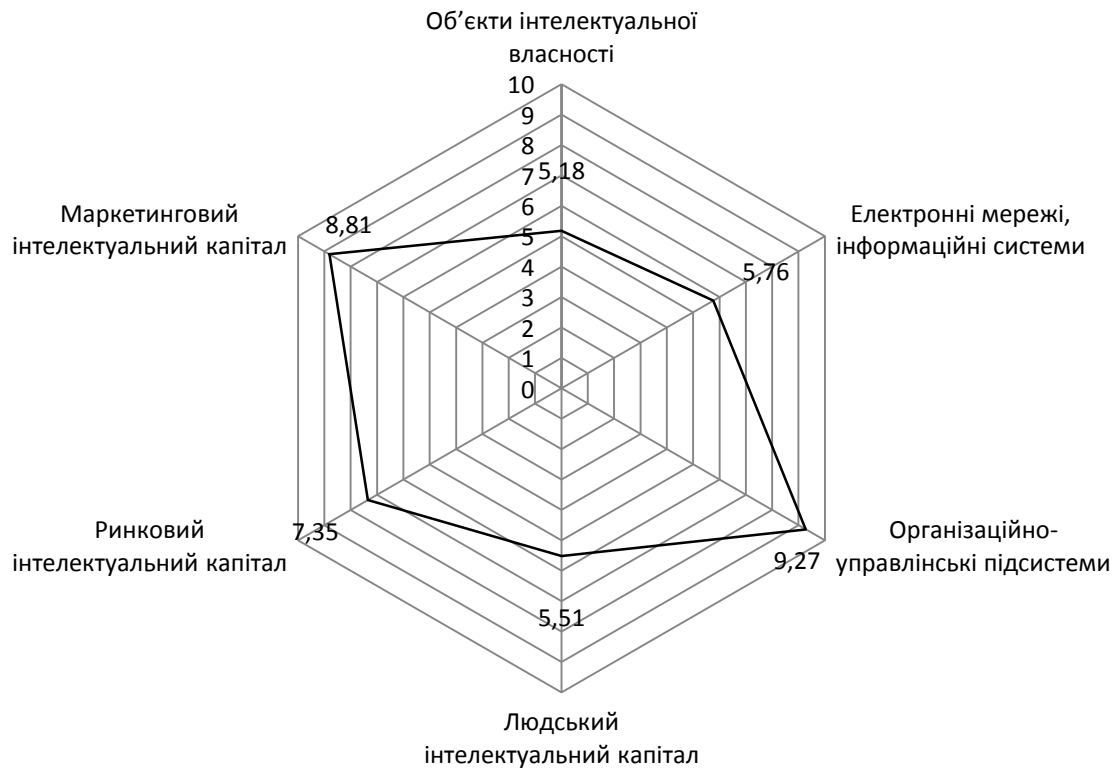

Рис. Ж.3. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Завод Фрунзе»

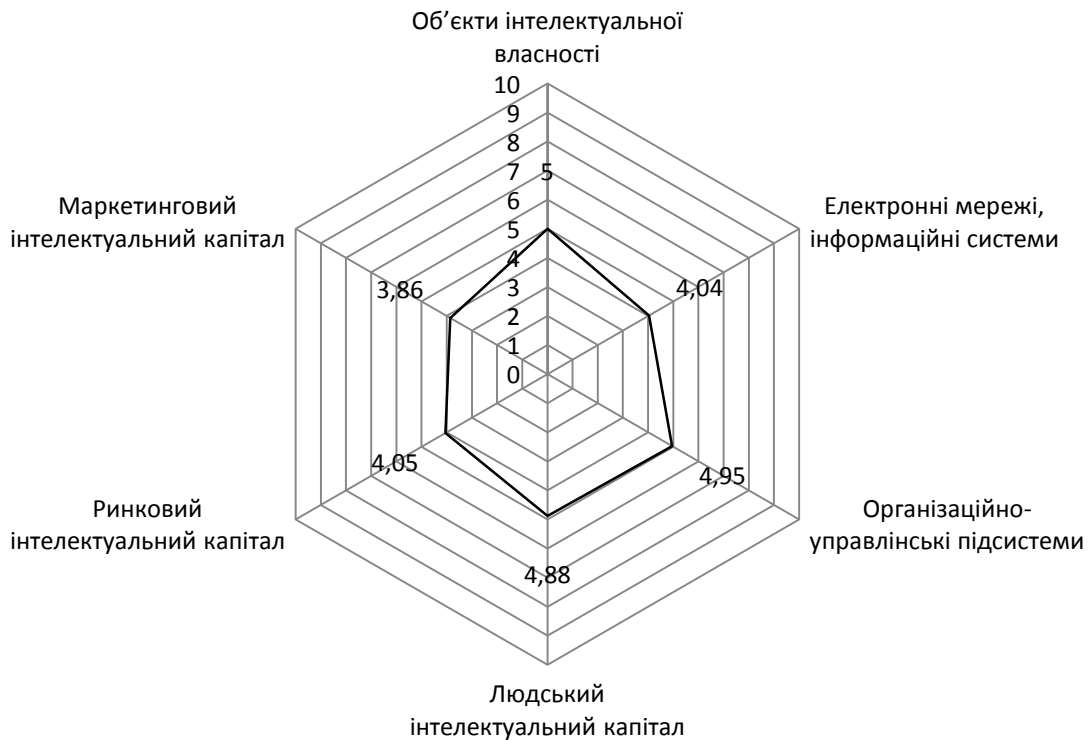

Рис. Ж.4. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе»

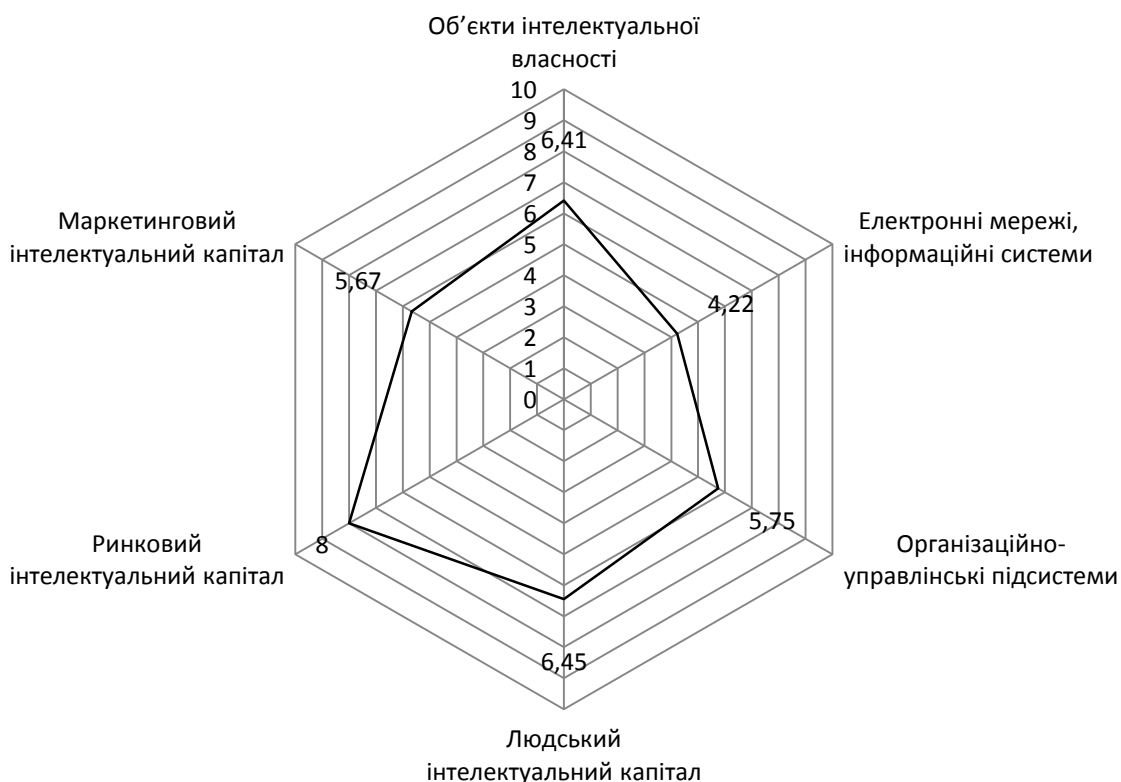

Рис. Ж.5. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «ТУРБОАТОМ»

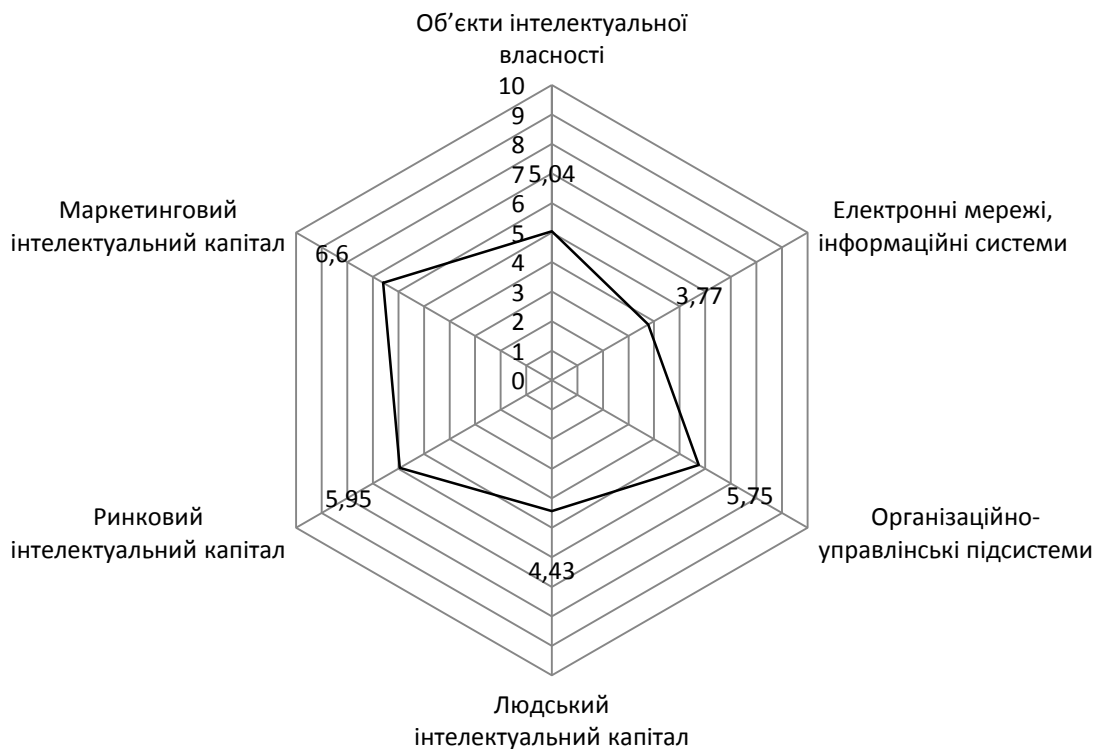

Рис. Ж.6. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський підшипниковий завод»

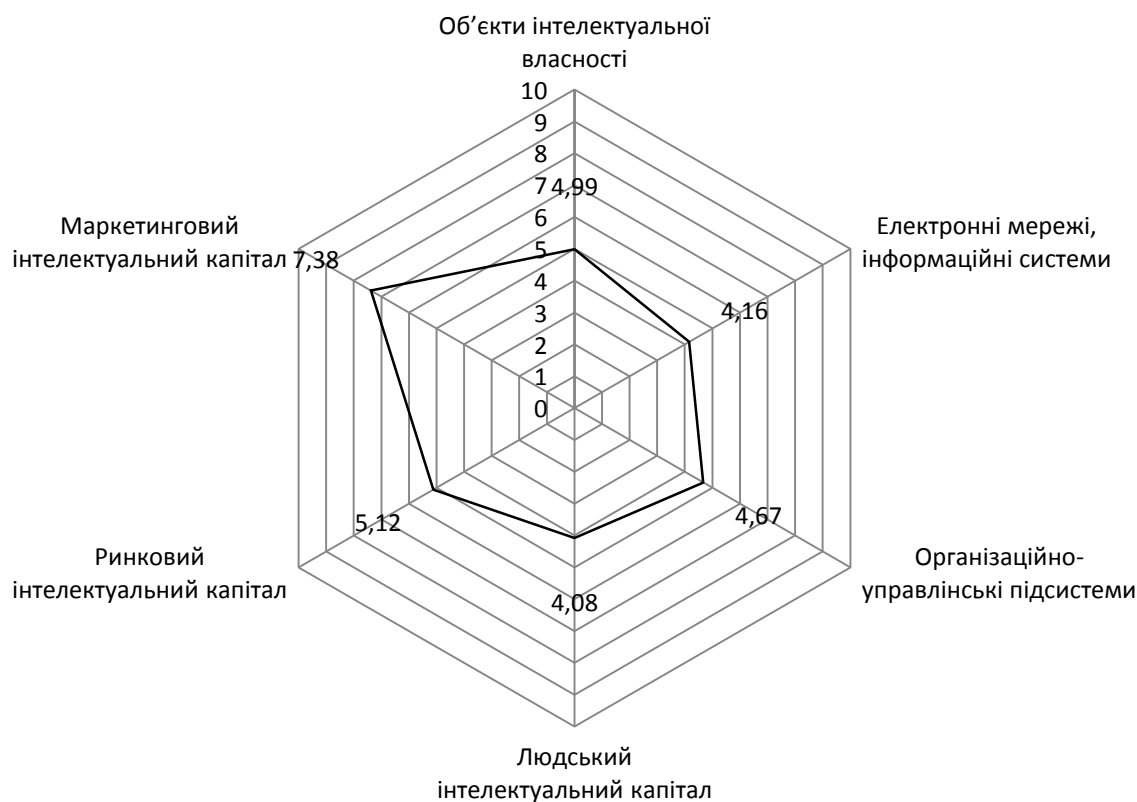

Рис. Ж.7. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Коннектор»

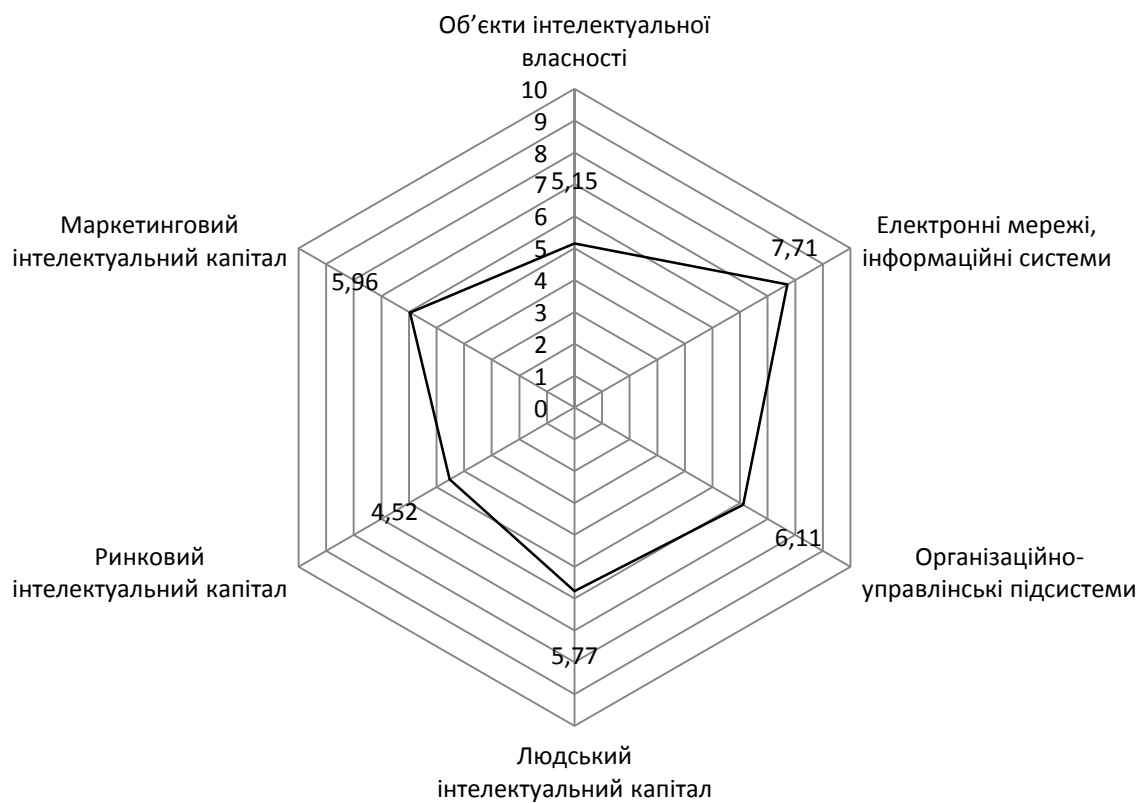

Рис. Ж.8. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «ХМЗ «ПЛІНФА»

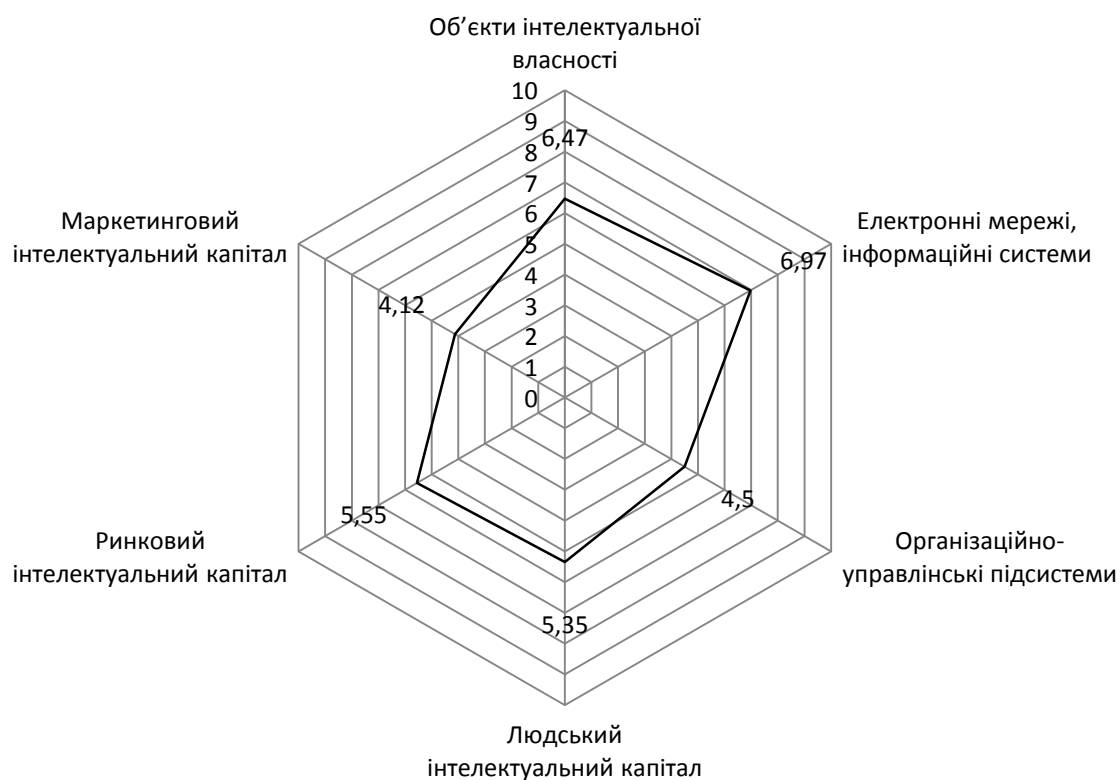

Рис. Ж.9. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок»

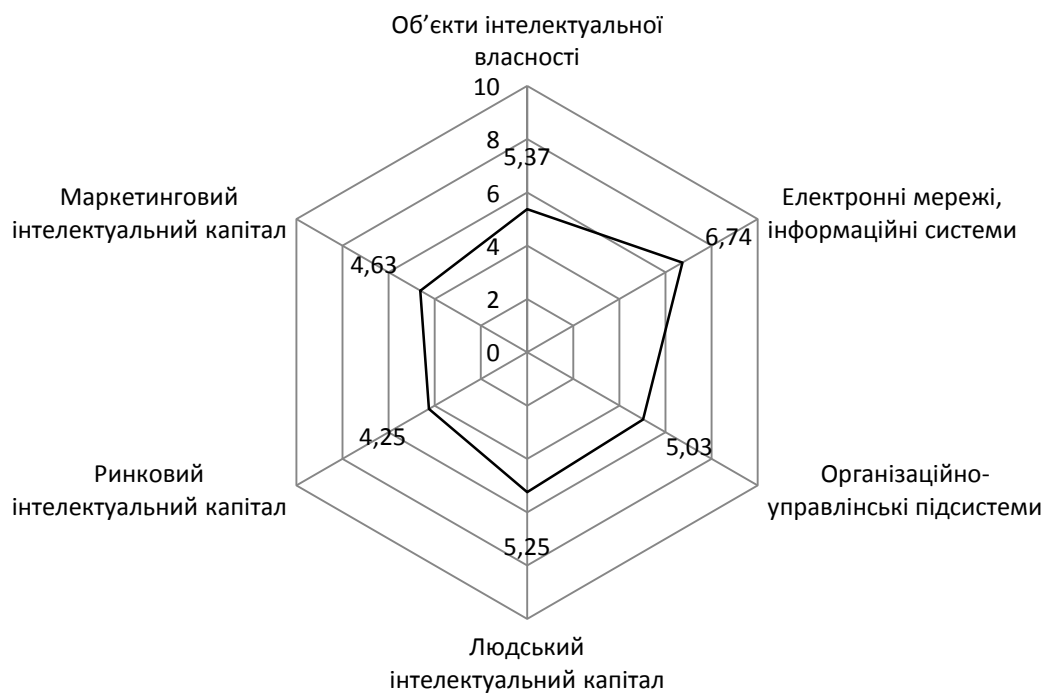

Рис. Ж.10. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «Харківський завод штамів і пресформ»

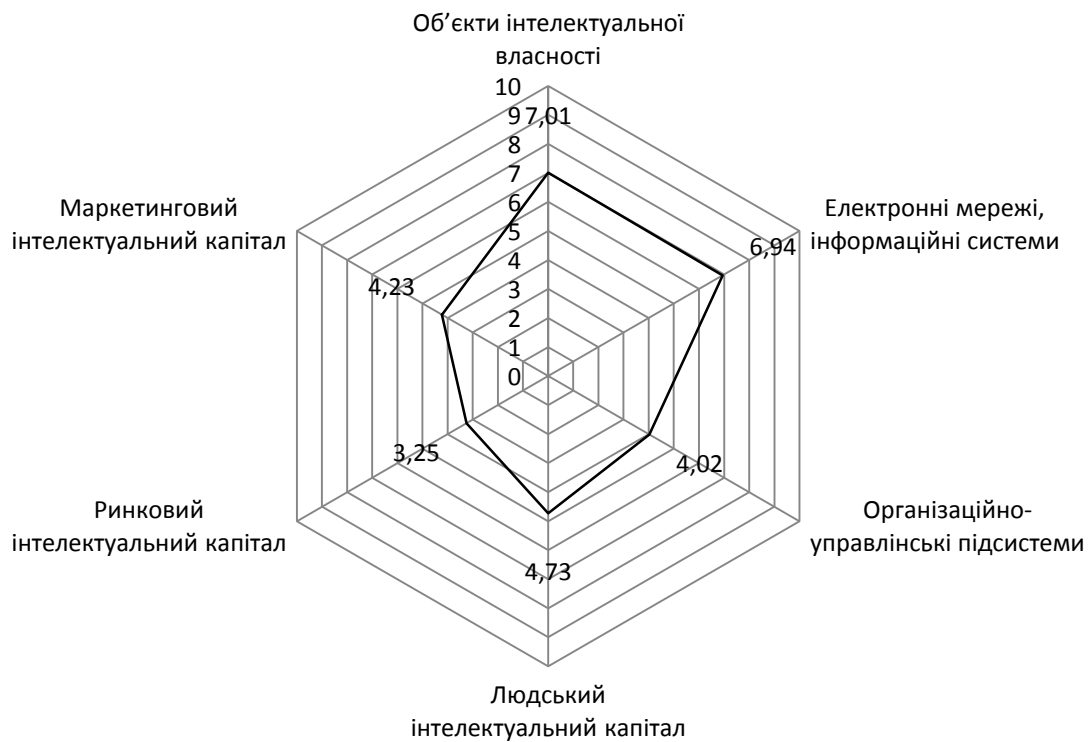

Рис. Ж.11. Структура інтелектуального капіталу ПАТ «ХАРТРОН»

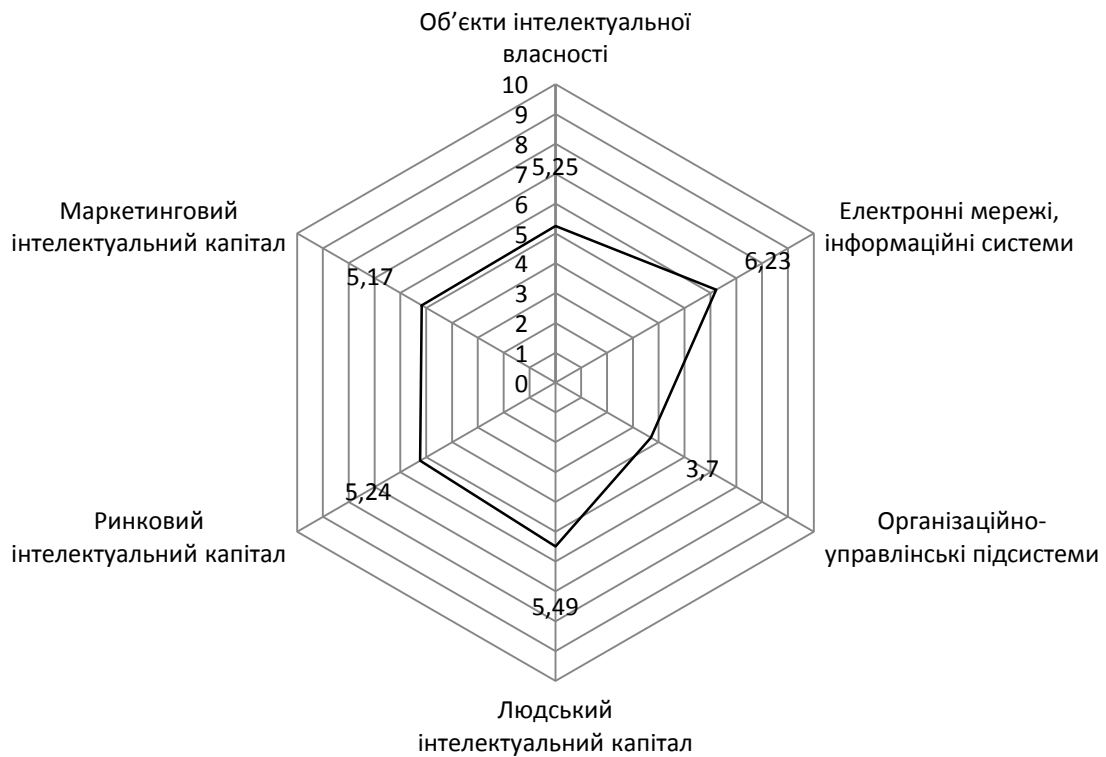

Рис. Ж.12. Структура інтелектуального капіталу ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш»

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Науково-методологічні основи управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	5
1.1. Генеза поняття «інтелектуальний капітал»	5
1.2. Теоретичні положення управління структурою інтелектуального капіталу	22
1.3. Управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	45
Розділ 2. Аналіз сучасного стану управління структурою інтелектуального капіталу промислових підприємств.....	65
2.1. Дослідження тенденцій у галузі машинобудування в Україні. Формування та розвиток інтелектуального капіталу машинобудівної галузі	65
2.2. Методичні підходи до оцінювання структури інтелектуального капіталу промислового підприємства	74
2.3. Аналіз рівня управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	96
Розділ 3. Напрями вдосконалення механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	109
3.1. Розроблення методичного підходу до управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	109
3.2. Розроблення механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	124
3.3. Організаційне забезпечення реалізації механізму управління структурою інтелектуального капіталу промислового підприємства	134
Висновки.....	147
Використана література	150
Додатки.....	171

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гавкалова Наталія Леонідівна
Василенко Юлія Вікторівна

**УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРОЮ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ
ПІДПРИЄМСТВА**

Монографія

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *Н. Л. Гавкалова*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Н. І. Ганцевич*

План 2018 р. Поз. № 45-ЕНВ. Обсяг 189 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*